

РОЗДІЛ II

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗБАГАЧЕННЯ СЛОВНИКОВОГО ЗАПАСУ УЧНІВ ГІМНАЗІЇ НАУКОВОЮ НАВЧАЛЬНО-ТЕРМІНОЛОГІЧНОЮ ЛЕКСИКОЮ НА МІЖПРЕДМЕТНІЙ ОСНОВІ

2.1. Теоретичні засади організації дослідження

Теоретичними засадами побудови експериментальної методики збагачення словника учнів науковою навчально-термінологічною лексикою на міжпредметній основі виступили: вчення психологів про взаємозв'язок слова, поняття і терміна; механізми, закономірності, етапи, стадії розвитку наукових понять і термінів; засвоєння учнями семантики слова; лінгводидактичні принципи навчання; міждисциплінарний підхід у збагаченні мовлення учнів науковою навчально-термінологічною лексикою. Розглянемо їх більш докладно.

2.1.1. Психологічні засади лексико-термінологічної роботи з учнями гімназії.

Психологічними засадами дослідження стало вчення психологів (П. Блонський, Л. Виготський, Л. Ісаєв, Г. Костюк, Ж. Піаже, Ж. Шиф та ін.) про поняття як мисленнєву категорію, механізми, закономірності, етапи, стадії розвитку наукових понять і термінів; а також про співвідношення поняття, значення слова і смислу та їх розвитку в дитини. З'ясуємо насамперед значеннєвий аспект феномена “поняття”.

За психологічними словниками поняття визначається як “одна із логічних форм мислення, вищий щабель узагальнення, характерний для словесно-логічного мислення” 90:299; “одна із форм абстрактного мислення, відображення істотних ознак досліджуваного об'єкта”, “мисленнєве відображення загальних і істотних властивостей предметів і явищ дійсності”

82:115.

Учені також дають визначення феномена “поняття”. Так, за словами Л.Д. Столяренко, поняття – це “форма мислення, що відображає суттєві властивості, зв’язки, відношення предметів і явищ, що виражені словом чи групою слів” [182 : 180]. У поняттях кристалізуються наші знання про предмети і явища дійсності в узагальненому вигляді. Всі поняття позначаються словами. Слово, що визначає певне поняття будь-якої галузі науки і техніки, є науковим поняттям або терміном. Відтак, мова йде про взаємозв’язок наукових понять і термінологічної лексики. До того часу, доки людина не навчилася мислити поняттями, наука для неї була неможливою. Процес формування понять у навчальній діяльності відрізняється від процесу формування понять у науці. У науці поняття створюються і позначаються новою лексикою – термінами, а у процесі учіння – засвоюються.

Результати пізнавальної діяльності люди фіксують у формі понять. Поняття виникає на основі багатьох суджень про предмет і висновків про нього. Розрізняють побутові і наукові поняття. Відмінність між ними фіксують тлумачні й енциклопедичні словники. Виникають і розвиваються поняття у процесі трудового життя людей. Зміст понять змінюється водночас із розвитком суспільства, науки, техніки. З кожним новим відкриттям наші поняття про світ збагачуються новими і новими знаннями. Новий, більш глибокий зміст якогось поняття спонукав людей до перегляду й інших, пов’язаних із ним понять, до переосмислення узагальнених знань. Так, нині завдяки новому змісту поняття “інформація”, переусвідомлюється смисл багатьох психологічних понять. Кожне нове покоління людей засвоює наукові, технічні, моральні, естетичні та інші поняття, які були вироблені суспільством у процесі історичного розвитку і стали надбанням людства.

Засвоєння понять дитиною починається одночасно із засвоєнням мови і тісно пов’язане з її загальним психічним розвитком. Засвоїти поняття, а отже, і термін – означає усвідомити його зміст, уміти виділяти істотні ознаки, точно

знати його обсяг, місце серед інших понять (чи термінів) з тим, щоб уміти користуватися цим поняттям (чи терміном) у пізнавально-навчальній і практичній діяльності. Засвоєння понять для дитини є складним процесом. Процес засвоєння понять може проходити від вивчення конкретного матеріалу в бік його узагальнення, і у зворотному напрямку – від установлення істотних ознак поняття, його визначення, до вивчення конкретного матеріалу. Засвоєння понять учнями, як відзначають учені (Є. Ігнат'єв, Н. Лукін, М. Громов та ін.), проходить певні етапи, а саме:

- початковий етап формування елементарних понять з найближчого оточення (дошкільний вік);
- засвоєння наукових понять, пов'язаний з навчальними програмами (молодший шкільний вік);
- засвоєння сучасних наукових понять і термінів (середня і старша школа) [157 : 54-59].

Л. Ісаєв описує послідовність завдань для засвоєння учнями поняття “простий дієслівний присудок”: спишіть речення, підкресліть головні члени, вкажіть, чим виражені присудки; визначте способи дієслів, якими виражені присудки; зробіть висновок: якого способу може бути дієслово в ролі простого дієслівного присудка (висновок учні записують); чому такий присудок називається простим дієслівним? [63 : 51]. Якщо поняття засвоєні формально, учням важко розпізнати істотні ознаки понять, відрізнити від неістотних; застосовують вони поняття лише у звичній ситуації, не наважуються на застосування в нових умовах; змішують наукові поняття із побутовими тощо. Вчителю необхідно з'ясувати і психологічно усвідомлювати труднощі і помилки дітей в умовах різних наукових понять і у відповідності з результатами свого аналізу обрати методичні прийоми навчання.

А. Зарудна визначає умови успішного засвоєння учнями понять, а саме:

- формування понять повинно відбуватися на багатому фактичному матеріалі, щоб учням було зрозуміле смислове начинення поняття;

- формування понять на наочній основі, тобто основі зорових, слухових, рухових, тактильних відчуттів і сприймань та уявлень;
- організація на уроці активної мисленнєвої діяльності: аналіз, синтез, порівняння, класифікація, абстрагування, конкретизація і т. ін.;
- можливість використання сформованих понять у різноманітних умовах у процесі вирішення навчальних і життєвих задач [157].

Л. Виготський відзначав, що розвиток наукових понять у шкільному віці передусім є практичним питанням “надзвичайної важливості щодо завдань, які ставляться перед школою у зв’язку з навчанням учнів системи наукових понять” [24 : 184]. Психологічні механізми формування наукових понять, а отже, і термінів розкрито у працях П. Блонського і Л. Виготського [11, 24], які стали теоретичними засадами організації експериментального дослідження. Розглянемо їх більш докладно. Л. Виготський виступив з критичним аналізом теорії швейцарського вченого Ж. Піаже щодо засвоєння дитиною спонтанних і неспонтанних понять, які Ж. Піаже характеризує у світлі своєї авторської концепції розвитку егоцентричного мислення і мовлення, а також теорії Л. Толстого, який відривав процес засвоєння дитиною значеннєвого аспекту слова, тобто понять від процесу навчання, організованого втручання педагога у процес формування наукових понять [25 : 109-110].

Відтак, об’єктом експериментального дослідження Л. Виготського і його співробітника Ж. Шифа виступили життєві (термінологія Л. Виготського) або спонтанні (термінологія Ж. Піаже) чи побутові (термінологія Л. Толстого) і наукові або неспонтанні (термінологія Ж. Піаже) поняття, а предметом – процес формування означених понять у шкільному віці.

Життєві (спонтанні, побутові) поняття – це ті форми мислення або поняття, що розвиваються не у процесі засвоєння системи знань, які дитина одержує під прямим впливом навчання, у процесі організованого учіння під керівництвом учителя, а складаються у процесі практичної (побутової) діяльності школяра і безпосереднього спілкування його з людьми. Наукові (неспонтанні) поняття – це

наукова лексика, терміни, значеннєвий аспект яких відбиває істотні зв'язки, властивості і якості предметів, явищ певної галузі науки. Л. Виготський підкреслює, що розвиток спонтанних понять (життєвих, побутових) відбувається іншим шляхом, ніж наукових.

Розвиток наукових понять, а отже, і оволодіння термінами відбувається в умовах освітнього процесу, що є своєрідною формою систематичного співробітництва педагога й учня, у процесі якого відбувається дозрівання вищих психічних функцій дитини з допомогою дорослих. Це пов'язано, як зазначає вчений, з розвитком відносності причинного мислення, дозрівання певного рівня довільності наукового мислення, що стимулюється спеціально створеними умовами навчання. Своєрідне співробітництво дитини і дорослого, що є, за словами Л. Виготського, центральним елементом в освітньому процесі поряд з тим, що знання передаються учням у певній системі, сприяє більш ранньому дозріванню наукових понять. Крім того, рівень їх розвитку виступає “зоною найближчих можливостей”, “пропедевтикою” розвитку життєвих (спонтанних) понять [24 : 184].

Специфікою спонтанних (побутових, життєвих) понять є нездатність їх до абстрагування; це призводить учнів до неправильного користування ними. У свою чергу, слабким місцем наукових понять є їх вербалізм, недостатня насиченість їх конкретикою, схильність до абстрагування. Натомість їх сильний бік – можливість довільного використання, “готовність до дії” (за висловом Л. Виготського). Крім того, наукові поняття і терміни психологи називають “вищим, найбільш чистим і важливим” у теоретичному і практичному відношеннях типом неспонтанних понять.

На жаль, тривалий час у дитячій психології і шкільній практиці панувала думка, що наукові поняття не мають “власної внутрішньої історії розвитку”, вони не розвиваються, а тільки засвоюються дитиною в готовому вигляді із сфери мислення дорослих. Відтак, теорія і методика викладання окремих дисциплін подекуди і до сьогодні обмежується передаванням учням готових знань і окремих

понять. Л. Виготський виступив з критикою такого підходу до засвоєння учнями наукових понять і описав механізм розвитку саме наукових понять і термінів. Розглянемо його докладніше. Вчений пов'язує розвиток наукових понять з розвитком мислення. Поняття – це не просто сукупність асоціативних зв'язків, які засвоюються з допомогою пам'яті, не автоматична розумова навичка, а складний акт мислительної діяльності. Для засвоєння наукового поняття потрібно, щоб думка дитини піднялась у своєму внутрішньому розвитку на вищу сходинку для того, щоб у свідомості виникло поняття. За даними психології, поняття на будь-якій сходинці розвитку є актом узагальнення. Водночас незаперечним результатом усіх психологічних досліджень є положення, що поняття, психологічно представлені як значення слів, розвиваються. Сутність їх розвитку полягає насамперед у переході їх від однієї структури узагальнення до іншої. Будь-яке значення слова в будь-якому віці є узагальненням. Натомість значення слів розвиваються. Л. Виготський зазначає, що в той момент, коли дитина вперше засвоїла нове слово з певним значенням, “розвиток значення на цьому не завершилось, а тільки започаткувалось” [24 : 188].

Нове слово у свідомості дитини спочатку є елементарним узагальненням, тільки поступово, з розвитком дитина переходить до більш високих типів узагальнення, завершується цей процес утворенням справжніх істинних наукових понять. Відтак, шлях від першого знайомства з новим поняттям до того, як слово і поняття стають власністю дитини, є складним внутрішнім психічним процесом, в якому поступово від не зовсім чіткого розуміння нового слова, що ще розвивається, до активного використання цього слова дитиною у своїй діяльності і, нарешті, на завершальному етапі до його повного засвоєння. Л. Виготський дійшов такого педагогічного висновку: свідоме навчання учнів нових наукових понять і форм слова не тільки є можливим, але й може бути джерелом вищого розвитку власних понять дитини, тих, що вже склалися раніше, що можливе пряме навчання щодо засвоєння наукових понять у процесі шкільного навчання [24 : 191].

Л. Виготський вивів певні закономірності щодо навчання і засвоєння наукових понять учнями. Опишемо їх.

- Наукові поняття не засвоюються і не заучуються дитиною, не запам'ятовуються механічно, а виникають і формуються за допомогою величезної напруги активності її власної думки.

- Утворення наукових понять такою самою мірою, як і спонтанних, не завершується, а тільки започатковується саме в той момент, коли дитина засвоює вперше нове для неї значення або термін [24 : 202].

- Тільки в певній системі поняття може набути усвідомленості й довільності. Водночас усвідомленість проходить через наукові поняття. Основна відмінність спонтанних понять від наукових у тому, що ними дитина оволодіває поза системою.

- Спонтанні поняття розвиваються знизу догори, від більш елементарних і низьких властивостей, до більш складних і вищих властивостей.

- Сила наукових понять виявляється в тій сфері, яка цілком визначається вищими властивостями понять – усвідомленістю і довільністю [24 : 262-263].

- Розвиток спонтанних і наукових понять є взаємопов'язаними процесами, які безперервно впливають один на одного. Розвиток наукових понять стає можливим тільки тоді, коли спонтанні поняття дитини досягли певного рівня, що притаманне початку шкільного віку. З іншого боку, вищі за структурою узагальнення, наукові поняття обов'язково призведуть до змін у структурі спонтанних понять.

- Навчання є одним із головних джерел розвитку наукових понять у дітей і виступає могутньою силою, що спрямовує цей процес.

Отже, з означених закономірностей засвоєння учнями понять можна дійти висновку, що навчання є провідним фактором і в оволодінні учнями науковою лексикою і термінологією.

Експериментальне дослідження щодо розуміння учнями шкільного віку

понять здійснив П. Блонський [11], зокрема вчений вивчав уявлення учнів про такі поняття, як сонце, земля, рослини, ліс, море, степ, люди, суспільні явища, рух, сила, машина, фабрика. Усі поняття (уявлення, за термінологією П. Блонського) автор поділив на дві категорії: ті, джерелом яких є власне зорове сприймання учнів (що відповідає життєвим, спонтанним поняттям, за термінологією Л. Виготського) і ті, джерелом яких є слово (дитина чує від когось або читає), тобто їх можна віднести до вербальних, наукових понять. П. Блонський на основі аналізу одержаних експериментальних даних також доводить розвиток понять у дитини і виокремлює стадії розвитку понять від спонтанних до наукових. За його даними, розвиток понять у школярів від молодших до старших класів проходить чотири стадії [11].

На першій стадії, що є характерною для першої половини передпубертального дитинства (дошкільний вік), ще відсутні узагальнення. Поняття дітей мають індивідуальний характер, вони пов'язані з безпосереднім досвідом дитини, її особистими враженнями від безпосереднього сприймання, спостереження дійсності. Якщо звернутися до досліджень Л. Виготського, то їх можна назвати “передпоняттями”, “псевдопоняттями”.

Друга стадія, за П. Блонським, характерна для другої половини передпубертального дитинства (1-3 класи). Поняття наповнюються значенням, смислом на основі узагальнень. Дитина виокремлює та й усвідомлює істотні, суттєві ознаки предметів і явищ.

Третя стадія розвитку понять характерна для учнів 4-6 класів, її вчений називає “шкільною” стадією. На цій стадії формуються цілеспрямовано під впливом шкільного навчання наукові поняття, при цьому значно розширюється функціональне поле використання наукових понять відповідно до галузей наук, які вивчаються за шкільними програмами.

Четверта стадія (старші класи) – в учнів формуються й усвідомлюються ними власне наукові поняття, терміни, при цьому вони формуються в певні системи як у межах однієї дисципліни (наукової галузі), так і на

міждисциплінарній основі (суміжних наукових галузей) [11 : 190-191].

Отже, розвиток понять у дитини відбувається, за даними П. Блонського, від спонтанних, побутових, життєвих до наукових, різного ступеня узагальнення і від них до термінів. Зауважимо, що П. Блонський звертає увагу педагогів на наявність хибних уявлень дітей як проміжний етап у формуванні наукових понять. Причинами хибних, помилкових уявлень, за словами П. Блонського, є: а) помилкове, неправильне (спотворене) сприймання довкілля; б) неправильне розуміння того матеріалу, який дитина почула, прочитала чи побачила; в) прийняття випадкової ознаки предмета чи явища за істотну, суттєву; г) захоплення деталізацією при аналізі того чи іншого поняття як результат недостатності знань.

Усі ці причини, зазначає вчений, легко можна подолати під впливом шкільного навчання. Отже, експериментальні дослідження Л. Виготського і П. Блонського розкрили механізми розвитку наукових понять, їх формування та стадії розвитку. Як бачимо, розвиток наукових понять проходить складний і суперечливий шлях від життєвих, спонтанних, побутових до наукових, різного ступеня узагальнення понять і далі до засвоєння термінів. Відтак, можна дійти висновку, що і збагачення лексичного запасу дитини в різні вікові періоди дитинства відбувається поетапно: від засвоєння побутової лексики через емоційно-художню, образну (експресивну), розмовну, публіцистичну до наукової і термінологічної лексики, період засвоєння якої припадає на середню і старшу школу. Провідним фактором збагачення словника учнів науковою і термінологічною лексикою, за Л. Виготським, є організоване, цілеспрямоване шкільне навчання, яке здійснюється під керівництвом учителя.

Логіка запропонованого дослідження вимагає з'ясувати співвідношення значення слова і поняття у психологічній науці. Відомо, що будь-яке поняття позначається словом. Слово узагальнює, тому воно є найбільш зручною, адекватною формою поняття. Терміни “слово” і “поняття” не збігаються: слово може позначати декілька понять (багатозначні слова); одне поняття може

виражатися декількома словами (синонімами); поняття може виражатися сполученням слів (сірчана кислота тощо); і, нарешті, є слова, які не позначають понять (вигуки). На думку О. Потебні, між значенням слова і поняттям немає повної відповідності, оскільки у слові міститься не сама думка, а її відбиток. Значення слова є ширшим від поняття, поняття ж є глибшим від значення [150].

Отже, співвідношення лексичного значення слова і поняття можна подати таким чином: за значенням поняття більш широкі за слово, оскільки охоплюють оцінний ряд та інші компоненти; значення вужче поняття у тому смислі, що охоплює лише розрізнявальні риси об'єктів, а поняття - більш глибокі і суттєві властивості; значення співвідноситься з найближчими (формальними, побутовими) поняттями, які відрізняються від змістових, наукових понять. Поняття, які лежать в основі лексичного значення слів, характеризуються нечіткістю, розмитістю меж, завдяки чому вони можуть “розтягуватися, збільшуватися в обсязі, що дозволяє використовувати слова для позначення предметів, які не мають ще позначення на даний момент” [105 : 262].

Нові підходи до вивчення семантики визначили трактування Л. Виготським поняття “значення”. Він розглядав його як із зовнішнього, соціального боку, так із внутрішнього - психофізіологічного. За Л. Виготським, “значення - це ідеальна, духовна форма кристалізації суспільного досвіду, суспільної практики людства. Розвиваючись в умовах суспільства, людина оволодіває вже готовими значеннями” [23 : 49]. Л. Вітгенштейн уважав, що значення слова - це його використання. За Ю. Степановим, “...значення - це вищий ступінь відображення дійсності у свідомості людини, той самий ступінь, що й поняття. Значення слова відбиває загальні і водночас істотні ознаки предмета, пізнані в суспільній практиці людей. Значення слова тяжіє до поняття як до своєї границі” [181 : 13].

Аналіз психолінгвістичної літератури дає можливість виділити декілька гіпотез щодо шляхів розвитку значення слова, а саме: гіпотеза генералізації; гіпотеза паралельних процесів; гіпотеза диференціації. Автором гіпотези

диференціації є Є. Кларк, який уважав, що дитина спочатку засвоює загальну ознаку значення, потім – специфічні, залежно від їх розташування в ієрархії. У працях Л. Виготського викладено гіпотезу генералізації, сутність якої полягає в переході від розвивального поняття однієї структури узагальнень до іншої: “... слово є спочатку узагальненням елементарного типу, і тільки під час свого розвитку дитина переходить до вищих рівнів узагальнень, закінчуючи цей процес утворенням наявних понять” [23 : 361].

Л. Виготський зазначає, що дитина досить рано засвоює цілу низку слів, значення яких для неї збігається з тими самими значеннями, що і в дорослих, тобто значення дитячих слів у багатьох випадках, особливо щодо конкретних предметів, пересікаються, що є достатнім для спілкування і взаєморозуміння: дитина засвоює від дорослих готове значення слів. Натомість вона не може засвоїти способу мислення дорослої людини, вона одержує продукт, схожий із продуктом мислення дорослого, але здобутий шляхом зовсім інших інтелектуальних операцій, іншим способом мислення. Відтак, дитина оперує поняттями, які тільки зовні схожі з поняттями дорослих і суттєво відрізняються від них за значеннєвим і смисловим аспектами. Такі дитячі поняття виникають на основі комплексного мислення. Їх Л.Виготський назвав “псевдокомплексами” або “псевдопоняттями”, які і становлять початкову стадію засвоєння дитиною значення слова і в подальшому наукових понять. Псевдопоняття, за Л. Виготським, є з’єднувальною ланкою між комплексним мисленням і науковим мисленням. Учений зазначає, що проміжний рівень “псевдопонять” може зустрічатися на будь-якому віковому етапі шкільного навчання під час зустрічі учнів з новою науковою і термінологічною лексикою [24].

Дослідження І.Енгліна (автора гіпотези паралельних процесів: диференціації й генералізації) присвячені проблемам розвитку внутрішнього лексикону людини. Учений вважав, що в основі групування слів за подібністю лежить тематичний принцип. Розвиток значення слів у дитини проходить шляхом від конкретного до абстрактного. Психолінгвістичні дослідження (О.

Шахнарович, Н. Юр'єва) довели, що саме “генералізація мовних явищ, а не імітація та мовленнєва практика є провідною закономірністю розвитку” [214 : 20]. Цим самим була підтверджена теорія генералізації Л. Виготського.

У науковій літературі дискутують і щодо сутності понять “значення” і “смысл” слова. Диференційоване тлумачення їх було започатковане Л. Виготським. Під “значенням”, за Л. Виготським, розуміють систему зв'язків, що стоять за словом і відбивають загальний людський досвід. “Смыслом” слова називають індивідуальне значення слова, виділене з об'єктивної системи зв'язків слова в мовленні окремої особи. У процесі навчання учні засвоюють і значення слова, і його смысл [24].

У започаткованому дослідженні нами враховано вчення логіки щодо термінознавчого поняття “дефініція”, що визначається як “...сформульований в явній і стислій формі основний зміст поняття” 56 : 45. Воно ґрунтується на логічній операції визначення, у процесі якої розкривається зміст поняття. У логіці найглибше це питання висвітлене в роботах Д. Горського 40. Логічна класифікація дефініцій, запропонована цим ученим, стала підґрунтям для термінознавчої розробки типології термінологічних визначень 124. Поняття дефініції в термінознавчій роботі є настільки важливим, що практично всі термінологи дефінітивність (як і номінативність) вважають однією з найістотніших властивостей терміна.

Отже, розглянуті та проаналізовані психологічні теорії розвитку і формування наукових понять стали науковим підґрунтям побудови започаткованого дослідження щодо збагачення словникового запасу учнів старшого шкільного віку науковою навчально-термінологічною лексикою на міжпредметній основі.

2.1.2. Педагогічні засади лексико-термінологічної роботи з учнями.

Педагогічними засадами дослідження є дидактичні і лігводидактичні принципи навчання (А. Богуш, І. Лернер, В. Скалкін, Л. Федоренко та ін.), а

також міждисциплінарний підхід у збагаченні мовлення учнів навчальною термінологічною лексикою (Г. Грибан, А. Єрьомкін, М. Левін, Н. Лошкарьова, В. Максимова, Ф. Соколова, В. Федорова та ін.).

Започатковуючи експериментальне дослідження, нами враховано положення загальнодидактичних принципів: науковості, доступності, свідомості, наступності і перспективності, систематичності, творчої активності, розвивального навчання, міцності засвоєння лексики, виховуючого навчання, єдності наукової теорії і практики, індивідуалізації і диференціації навчання.

Так, принцип науковості передбачав збагачення словникового запасу гімназистів науковою навчально-термінологічною лексикою, пов'язаною з науковим стилем мовлення і термінотворенням. Науковість навчання вимагала засвоєння гімназистами адекватного змісту кожного терміна і смислового розрізнення міжпредметної термінології, правильного наукового їх пояснення і оволодіння прийомами термінотворення.

Принципи доступності, індивідуалізації, диференціації, врахування індивідуально-психологічних особливостей передбачали добір наукової термінологічної лексики відповідно до програм певного класу, попередніх знань кожного учня та розробку диференційованих завдань за рівнем розвитку учнів.

Реалізація принципу свідомого засвоєння термінів передбачала побудову експериментальної методики на основі єдності розвитку мовлення, мови і мислення, слова і поняття, наукових понять і термінів. Принцип наступності і перспективності передбачав збагачення словникового запасу термінологічною лексикою з урахуванням засвоєної раніше в молодших і середніх класах і необхідністю створення бази для словникової роботи в наступних класах гімназії. Так, збагачення словника медико-біологічною термінологією відбувалося на основі актуалізації термінів із біології, зоології, анатомії і фізіології, що вивчалися в попередніх класах, а лінгвістичної і літературознавчої з урахуванням попередніх знань з української мови і літератури. Принцип зв'язку теорії з практикою виявлявся в тому, що вивчення термінологічної лексики в

гімназії зумовлене життєвою потребою, намаганням постійно вдосконалювати мовлення учнів, збагачення їхнього словникового запасу. Реалізація цього принципу відбувалася за такої організації процесу навчання, коли одержані знання на уроках мови знаходили прямий практичний вихід як на уроках з інших предметів, так і у процесі спілкування.

Крім загальнодидактичних було використано й лінгводидактичні принципи, тобто положення, що визначають як основні (загальні), так і другорядні (часткові) параметри процесу навчання української мови, а також найбільш ефективні засоби досягнення поставленої лінгводидактичної мети. Принципи навчання мови – це своєрідні правила навчальної діяльності вчителя, шляхи взаємодії вчителя й учнів, це вихідні положення, на яких ґрунтується зміст навчання, використання методів і прийомів побудови системи вправ, підготовки і проведення уроків української мови [9 : 6].

Витоки виокремлення лінгводидактичних принципів є ще у працях Ф. Буслаєва, І. Срезневського, К. Ушинського. А на сучасному етапі лінгводидактичні принципи описали О. Дудников, С. Караман, І. Олійник, М. Пентилюк, Л. Федоренко. Розкриємо ті спеціальні частково методичні принципи, які мають безпосереднє відношення до досліджуваної проблеми, а саме:

- розуміння мовних значень і одночасний розвиток лексичних і граматичних навичок (Л. Федоренко);
- принцип семантизації слів (С. Караман);
- комунікативний, системний, функціональний, контекстний (С. Караман, М. Пентилюк);
- екстралінгвістичний, парадигматичний і синтагматичний принципи (М. Баранов, Т. Ладиженська);
- стратегічний і тактичний принципи методики мови (О. Дудников).

Охарактеризуємо їх. Так, Л.П. Федоренко відзначає, що принцип розуміння мовних значень полягає в тому, що мова як предмет навчання є знаковою

системою, яка кодує позамовну дійсність. Мовлення учнів тільки тоді буде розвиватись, якщо вони набувають здатності розуміти лексичне і граматичне значення слова, словосполучення, речення, тобто якщо запам'ятовується матеріальна оболонка відповідного мовного знака і правильно співвідноситься з явищем позамовної реальності [200]. Означений принцип вимагав побудувати експериментальну роботу щодо збагачення словникового запасу учнів термінологічною лексикою у взаємозв'язку з вивченням фонетики, лексики, морфології і синтаксису. На кожному уроці експериментального навчання відбувалось ознайомлення учнів з новою термінологічною лексикою, що вимагало реалізації наступного принципу – тлумачення значення термінів або семантизації слів (дефініція, контекст, синонім, антонім). Уведення нових слів-термінів у словник учнів після семантизації, за словами М. Баранова, є другою, досить важливою галуззю словникової роботи [120 : 250].

Слово як одиниця мови має такі особливості: безпосередній зв'язок з предметним світом, смислові (семантичні) зв'язки з іншими словами, вияв лексичного значення залежно від інших слів, зв'язок слова, що вживається, із завданнями його вибору в різних стилях мовлення. У цьому зв'язку ми враховували такі принципи: екстралінгвістичний – співвідношення слова-терміна з реаліями, з конкретним значенням; парадигматичний – показ слова-терміна в його асоціативних зв'язках: родо-видових, синонімічних, антонімічних, тематико-смислових, лексико-семантичних, дериваційних; синтагматичний принцип – показ можливого словесного оточення нового слова з метою з'ясування його валентних зв'язків.

Зазначимо, що комунікативна мета засвоєння української мови вимагає під час організації процесу навчання орієнтуватися на принципи системності (системна організація мовного матеріалу, взаємозв'язок усіх аспектів мовної системи) і комунікативності (сфера застосування мови, тема, ситуація, функціонування мовних явищ у мовленні). М.І. Пентилюк зазначає, що такий взаємозв'язок комунікативних і власне мовних системних принципів засвоєння

мови найбільш доцільним вважається саме в лексиці, є необхіднішим саме через те, що лексика пов'язана з позамовною дійсністю, зі світом предметів, явищ, понять, з культурно-історичним досвідом народу – носія мови [119 : 92].

О. Дудников виокремлює принципи стратегічного і тактичного характеру. Стратегічні принципи навчання мови – це: а) активізація розвивального впливу думки на мовлення і мовлення на думку допомагає віднайти оптимальне розв'язання питань щодо мети і завдання вивчення мови у школі, шляхів розвитку пізнавальних здібностей учнів на уроках мови, засобів стимулювання зацікавленості до роботи з термінологічною лексикою; б) зумовленість збагачення словникового запасу учнів науковою навчальною термінологією, комунікативною функцією мови і підвищенням загальної мовної культури учнів; в) розкриття естетичної функції рідної мови у змісті наукової термінологічної лексики.

Відповідно до структурно-лінгвістичної специфіки мови О. Дудников виводить такі тактичні принципи методики мови: а) надання переваги індукції як способу мислення у процесі вивчення окремих явищ і категорій мови; б) взаємозв'язок окремих рівнів мови у процесі їх вивчення у школі за умови обов'язкового пізнання внутрішньої системи одиниць і законів кожного рівня; в) опора на одиниці мовлення під час вивчення окремих рівнів мови і на одиниці мови під час опрацювання різних жанрів мовлення [55 : 13-18].

Усі принципи, які було покладено в основу експеримента, взаємопов'язані, взаємозумовлені, взаємозалежні, що дозволило побудувати ефективну лінгводидактичну модель збагачення словникового запасу учнів гімназії науковою навчально-термінологічною лексикою.

Наступною теоретичною позицією побудови експериментального навчання виступив міждисциплінарний підхід у збагаченні словника учнів-гімназистів міжпредметною термінологією. Міжпредметні зв'язки у навчанні було висвітлено ще у працях К.Д. Ушинського, який зазначав, що “неприйнятним” є той навчальний процес, де “одна наука йде слідом за іншою, ніде не

перетинаючись, хоча це і впорядковано у програмі та хаотично в голові учня” [199 : 202].

Зауважимо, що до сьогодні у вітчизняній науці не існує єдиного погляду на міжпредметні зв'язки. Одні вчені тлумачать їх як дидактичний принцип (М. Левін, Н. Лошкарьова, В. Максимова, С. Рашкова), інші як дидактичну (В. Хомутський, В. Федорова, В. Максимова, А. Усова, М. Черкес-Заде) чи педагогічну (Ф. Соколова) умову. За П. Кулачіним, міжпредметні зв'язки – це система роботи вчителя і учнів, що допомагає скористатися змістом “суміжних” дисциплін у навчанні. В. Щуман міжпредметні зв'язки відносить до засобів формування в учнів матеріалістичного розуміння про взаємозалежність явищ природи [57]. Зазначимо, що більшість учених негативно ставиться до розгляду міжпредметних зв'язків як дидактичного принципу. У сучасній педагогіці усталився погляд на міжпредметність як засіб розвитку предметності, прагнення якісно вдосконалити освіту і при цьому не втратити нічого позитивного із минулого [49].

У дослідженні міждисциплінарні зв'язки використано як засіб організації експериментального навчання і як педагогічна умова ефективного засвоєння учнями наукової навчально-термінологічної лексики на міжпредметній основі.

Відтак, міжпредметні зв'язки – це такі зв'язки між компонентами навчального процесу, які: а) зумовлені, по-перше, реальними взаємозв'язками між сферами дійсності, що вивчаються у школі, і, по-друге, необхідністю відтворення цих взаємозв'язків у свідомості учнів; б) полягають у взаємному узгодженні суміжних (коригувальних) компонентів змісту освіти і виражені у програмах та підручниках; в) сприяють формуванню наукового світобачення учнів, забезпечують найкращі умови для формування в учнів цілісного уявлення про навколишню дійсність; оптимізації процесу формування багатьох якостей особистості людини, що є варіантним виховним завданням окремих предметів [45].

Аналіз стану дослідженості означеної проблеми і досвід реалізації

міжпредметних зв'язків у середній школі засвідчив, що це логічна система викладання і вивчення більшості навчальних дисциплін, що зумовлена не тільки сучасним станом освіти, але й чітко вираженою інтеграцією гуманітарних, соціальних, природничих і технічних наук. Для вивчення складних проблем сучасності науки мають об'єднуватись у суміжних і загальних питаннях, що є їх об'єктом і предметом. У цьому випадку шкільні міжпредметні зв'язки мають організаційно відтворювати об'єктивні процеси і тенденції інтеграції наук. На наш погляд, цінність виявлення і здійснення міжпредметних зв'язків у навчально-виховному процесі полягає не тільки у формуванні у школярів інтегрованих знань, умінь і навичок, а й в наявності нових ідей інтеграції, тобто у процесі навчання міжпредметні зв'язки повинні виконувати не тільки навчальну і розвивальну, а й виховну функції.

У методичній і педагогічній літературі немає єдиної класифікації міжпредметних зв'язків. Так, в основі низки класифікацій лежить тимчасовий фактор. Розрізняють попередні, супутні і перспективні зв'язки [116]. Прикладом попередніх зв'язків є вивчення анатомії людини в 9 класі і анатомо-гістологічної термінології (основи латинської мови з медичною термінологією) в 10 медичному класі. Прикладом супутніх зв'язків є закріплення і систематизація знань з розділу “Лексикологія” і одночасне використання цих знань на уроках літератури. А вивчення в 10 класі фармацевтичної термінології, ознайомлення зі складовими частинами рецепту і оформленням рецептурного рядка дає змогу обрати в 11 класі спецкурс за профілем “Основи фармакології”, що є прикладом перспективних зв'язків.

Міжпредметні зв'язки класифіковано за видами знань і за видами діяльності. Розрізняють міжпредметні зв'язки на рівні знань і на рівні видів діяльності [45]. На рівні знань вони розкриваються за допомогою мови, теорії або прикладної частини. Здійснення зв'язків на рівні видів діяльності досягається різноманітними методами навчання і організаційними формами. Інші автори, виходячи зі спільності структури навчальних предметів і структури

процесу навчання, розрізняють змістово-інформаційні, операційно-діяльнісні та організаційно-методичні зв'язки [60]. На основі вивчення методичного і дидактичного досвіду, нами було виокремлено внутрішні і зовнішні міжпредметні зв'язки. Внутрішні – це зв'язки між різноманітними об'єктами, що вивчаються в різних розділах української мови, літератури, біології, основ латинської мови з медичною термінологією тощо, а зовнішні – зв'язки об'єктів, проблем, явищ, що вивчаються з різних боків і позицій в різноманітних гімназичних дисциплінах. У науково-методичній літературі докладно висвітленими є міжпредметні зв'язки у викладанні мови і літератури.

Уперше взаємозв'язок викладання мови і літератури в методичному аспекті та в практичному плані був висвітлений Ф. Буслаєвим [18]. І сьогодні актуальна його думка щодо трьох елементів системи вивчення літератури: читання і розбір твору, висновки з теорії літератури і письмові роботи. Їх взаємозв'язок у навчальному процесі виявляє себе у взаємозв'язку викладання літератури з викладанням мови. Ідеї нерозривного зв'язку змісту художнього твору і його мови є у творах І. Франка, який підкреслював, що чим мова “чистіша і ближча до народної..., тим живішим... буває зміст, і навпаки, в міру віддалення від живої мови і її натурального виразу... й зміст писань робиться мертвим..., письменник мусить поперед усього владати мовою свого народу” [автор – Є.К.] [204 : 191].

Є. Пасічник зазначає, що “...міжпредметні зв'язки забезпечують всебічний підхід до літературних явищ. Вони є виявом того спільного, що єднає художню літературу з іншими навчальними предметами. Тому вчитель-словесник, аналізуючи художні твори, безпосередньо спирається на ті знання учнів, яких вони набули у процесі вивчення інших дисциплін, зокрема літератури, мови, історії” [138 : 12].

У дисертаційному дослідженні Г. Грибан зазначається, що зв'язок мови та літератури – внутрішній. Він лежить у самій сутності цих двох предметів. Уроки мови готують такий ґрунт для сприймання слова, який дає можливість бачити новий його зміст, відчувати його образний смисл безпосередньо у контексті.

Звернення до літературного матеріалу вносить в організацію уроку мови живий естетичний струмінь, створює емоційну основу для засвоєння лінгвістичних знань, а опора на знання мовних закономірностей допомагає глибше усвідомлювати естетичні можливості слова в художньому творі. Специфіка здійснення взаємозв'язку у вивченні мови та літератури зумовлена ще й тим, що в літературі учні зустрічаються з прирошеним, естетичним значенням слова, словесним художнім образом, який, як уже зазначалось, є явищем не мови, а мовлення і створюється на основі об'єктивних властивостей слова як одиниці мови [42].

О. Потебня зосередив свій науковий пошук на дослідженні співвідношення мови і мислення, психології творчості і сприймання художньої літератури. “У слові, - підкреслював учений, - ми розрізняємо зовнішню форму, зміст, що об'єктивується за допомогою звука, і внутрішню форму, або найближче етимологічне значення, той спосіб, яким виражається зміст” [150 : 175]. Саме він переконливо довів, що історія літератури повинна все більше зближуватися з історією мови, терміни, які розглядаються в літературознавстві, мають збагачувати саму мову учнів. Ці положення спрямували вчителя літератури на пошук шляхів зближення викладання мови та літератури і ставали орієнтиром у його вирішенні. О. Потебня розкрив природу образності і дав поштовх до подальшого вивчення взаємозв'язку слова і образу, мислення і мови, естетики і поетики, що мало і має виключно важливе значення для практики школи взагалі і, зокрема, для забезпечення взаємозв'язків у викладанні мови та літератури. У науковій літературі є чималий доробок у вивченні міжпредметних зв'язків фізики і математики та інших природничих дисциплін (В. Максимова, В. Михеєв, А. Усова, В. Хомутицький та ін.). На жаль, відсутні дослідження щодо роботи вчителя з термінологічною навчальною лексикою на міжпредметній основі.

Зауважимо, що в останній час активізувався інтегрований підхід до

вивчення декількох предметів, проведення інтегрованих уроків (О. Біляєв, Т. Донченко, Ю. Колягін, О. Савченко, В. Тименко та ін.). Зокрема, С. Караман наголошує на впровадженні у практику роботи гімназії гуманітарного профілю методики розвитку дослідницьких і творчих здібностей учнів старших класів на засадах інтеграції [69]. Автор зазначає, що формування цілісного уявлення про зміст і структуру мовної освіти, теоретичних знань і практичних умінь у філологічно здібних учнів можливе за умови забезпечення єдиного методологічного, методичного, наукового, естетичного рівня навчання як гімназійного курсу мови, так і спеціальних лінгвістичних курсів. Їх специфіка, за словами С. Карамана, полягає в тому, що вони тісно пов'язані, з одного боку, з основним курсом мови, з українською літературою, а з іншого – вони є органічним продовженням, інтегруючими курсами, що виникли на стику лінгвістики і літературознавства, лінгвістики і природничих наук [69 : 100-101].

У запропонованому дослідженні було реалізовано міждисциплінарний та інтегрований підходи до роботи вчителя у старших класах гімназії з науковою навчально-термінологічною лексикою на міжпредметній основі, а саме: були задіяні такі навчальні предмети, як українська мова, українська література, біологія й основи латинської мови з медичною термінологією.

Відповідно до теоретичних позицій дослідження було виокремлено педагогічні умови, які сприяли ефективному збагаченню словникового запасу учнів гімназії науковою навчально-термінологічною лексикою на міжпредметній основі. Серед них:

- міжпредметні зв'язки у збагаченні словникового запасу учнів науковою навчально-термінологічною лексикою (лінгвістичною, літературознавчою, біологічною, медичною);
- усвідомлення гімназистами взаємозв'язку і відмінностей дефініцій: “слово”, “поняття” і “термін”, “наукова навчально-термінологічна лексика” і “міжпредметна термінологія”;

- залучення учнів до активної діяльності зі словником наукової навчально-термінологічної лексики на міжпредметній основі;
- забезпечення позитивно-емоційних стимулів у процесі роботи з міжпредметною науковою навчально-термінологічною лексикою.

Визначені педагогічні умови були задіяні в побудові лінгводидактичної моделі та експериментальної методики щодо збагачення словника гімназистів науковою навчально-термінологічною лексикою на міжпредметній основі.

2.2. Характеристика рівнів засвоєння учнями навчальної термінологічної лексики на міжпредметній основі

Метою констатувального етапу експерименту було з'ясування початкового рівня засвоєння учнями наукової навчально-термінологічної лексики на міжпредметній основі. В експерименті брали участь 150 учнів гімназії № 2, СЗОШ № 117, СЗОШ № 10 і ліцею “Приморський” м. Одеси (10-11 класи).

Були задіяні такі суміжні навчальні предмети: українська мова, українська література, біологія, основи латинської мови з медичною термінологією. Вибір означених навчальних дисциплін зумовлений, з одного боку, наявністю значної кількості спільних термінів у всіх цих навчальних предметах, із якими гімназисти зустрічаються щодня на уроках з різних дисциплін, а з іншого – відсутністю цілеспрямованої роботи як учителів-словесників, так і вчителів-предметників з міжпредметною термінологічною лексикою.

Започатковуючи експериментальну роботу, насамперед було визначено критерії і показники засвоєння учнями гімназії наукової навчально-термінологічної лексики на міжпредметній основі (див. табл. 2.1).

Критерій – це ознака, міра оцінювання досліджуваного явища та тих змін, які відбулися в розвитку окремих складових чи всієї особистості в результаті експериментального навчання та виокремлених педагогічних умов, за яких

визначена гіпотеза відповідає чи не відповідає результатам експерименту [158 : 31]. Критерії оцінювання зорієнтовані на зіставлення вихідних рівнів

Таблиця 2.1

**Критерії і показники засвоєння учнями наукової
навчально-термінологічної лексики на міжпредметній основі**

Критерії	Показники
Гносеологічний	Обізнаність учнів з: - біологічною; - медичною; - лінгвістичною; - літературознавчою; міжпредметною науковою навчально-термінологічною лексикою.
Репродуктивний	- вміння виділити з тексту терміни і пояснити, з якої вони наукової галузі; - вміння створювати нові терміни різними способами; - вміння визначати міжпредметну наукову навчально-термінологічну лексику; - вміння працювати з термінологічними словниками.
Оцінно-рефлексійний	- вміння адекватно оцінювати свою навчальну діяльність з науковою навчально-термінологічною лексикою на міжпредметній основі (самооцінка); - вміння адекватно оцінювати діяльність інших учнів щодо роботи з науковою навчально-термінологічною лексикою на міжпредметній основі (взаємооцінка).

засвоєння учнями наукової навчально-термінологічної лексики за традиційною експериментальною методикою навчання. Показник – це ознака, що дає можливість виокремити найбільш суттєві аспекти навчальної діяльності і дати їм адекватну оцінку [35 : 263].

До кожного критерію і показника було розроблено тестові завдання. Опишемо їх.

Гносеологічний критерій

Показник: біологічна термінологія

Завдання 1.

Мета: з'ясувати обізнаність учнів з біологічною науковою навчальною термінологією відповідно до зазначених розділів.

Інструкція до виконання. З-поміж поданих термінів підкреслити потрібні.

1. Підкреслити терміни, що зв'язані з вивченням теми “Кров. Кровообіг”: кровonosні судини; гуморальна регуляція; органи кровообігу; дихальні рухи; серцевий цикл; лейкоцити; еритроцити.
2. Підкреслити терміни для позначення опорно-рухової системи: кістковий мозок; гіподинамія; пульс; гематогенез; епістрофей; фенілкетонурія; верхня щелепа.
3. Підкреслити терміни, що є назвами процесів розмноження та індивідуального розвитку: статеві органи; мутаційна мінливість; рекомбінація; тестостерон; овогенез; кровотеча; метафаза мейозу.
4. Підкреслити терміни, що вивчаються у розділі “Травлення та живлення”: овуляція; слизова оболонка; нервова система; травна система; магістральна артерія; виразка шлунку; гастрит.
5. Підкреслити терміни, що вивчаються у розділі “Виділення”: рефлексорне слиновиділення; сечовиділення; нефрон; фібриноген; лейкоцитоз; ниркова миска; уретрит.
6. Підкреслити терміни з розділу “Молекулярні основи біології”: піелонефрит; біополімери; молекулярна генетика; фенотип; онтогенез; зигота; терморегуляція.
7. Підкреслити терміни з розділу “Шкіра”: епідерміс; протеїни; реабсорбція; кутикула; дерматит; сальні залози; цитоплазми.

8. Підкреслити терміни, що вивчаються у розділі “Основи вищої нервової діяльності”: рефлекторна дуга; психастенія; зорова сенсорна система; сенсорна пам’ять; динамічний стереотип; інстинкт; перетинка овального вікна.

9. Підкреслити терміни з розділу “Екологія людини”: екосистеми; атавізм; біогенез; біоценоз; автотрофи; продуценти; мутація.

10. Підкреслити терміни з розділу “Біохімія”: амінокислоти; гідрофільні речовини; мембрана біологічна; мітохондрії; пептидний зв’язок; пектинові речовини; рибосоми.

Показник: медична термінологія

Завдання 2.

Мета: виявити обізнаність учнів з медичною науковою навчально-термінологічною лексикою.

Інструкція до виконання. Серед поданих термінів підкреслити потрібні.

1. Підкреслити анатомічні терміни: *fractura claviculae* (*перелом ключиці*); *arteria transversa* (*поперечна артерія*); *keratotomia* (*розтин рогової оболонки*); *massa pilularum* (*пілюльна маса*); *bronchus sinister* (*лівий бронх*).

2. Підкреслити фармацевтичні терміни: *plantae medicatae* (*лікарські рослини*); *substantia ossea* (*кісткова речовина*); *tinctura Valerianae* (*валеріанова настоянка*); *columna vertebralis* (*хребетний стовп*); *pulvis subtilis* (*дрібний порошок*)

3. Підкреслити клінічні терміни: *species sedativae* (*заспокійливий збір*); *facies articularis* (*суглобова поверхня*); *cystoplegia* (*параліч сечового міхура*); *adenectomy* (*видалення залози*); *dyspnoe* (*розлад дихання, задихка*).

4. Підкреслити терміни-словосполучення, що відповідають схемі –

Ім. (Н.в.) + узгоджене означення:

capsula interna (*внутрішня капсула*); *fossa cranialis* (*черепна ямка*); *facies maxillae* (*поверхня верхньої щелепи*); *caput costae* (*головка ребра*); *musculus intercostalis* (*міжреберний м’яз*).

5. Підкреслити терміни-словосполучення, що відповідають схемі –

Ім. (Н.в.) + неузгоджене означення:

septum nasi (*перегородка носа*); sutura cranii (*шов черепа*); facies articularis (*суглобова поверхня*); corpus vertebrae (*тіло хребця*); vertebra cervicalis (*шийний хребець*).

6. Підкреслити терміни-словосполучення, що відповідають схемі -

Ім. (Н.в.) + неузгоджене означення + узгоджене означення:

fossa glandulae lacrimalis (*ямка слізної залози*); sulcus arteriae vertebralis (*борозна хребцевої артерії*); articulatio capitis costae (*суглоб головки ребра*); processus articularis superior (*верхній суглобовий відросток*); processus vertebrae lumbalis (*відросток поперекового хребця*).

7. Підкреслити терміни-словосполучення, що відповідають схемі -

Ім. (Н.в.) + узгоджене означення + узгоджене означення:

sulcus palatinus major (*велика піднебінна борозна*); facies linguae inferior (*нижня поверхня язика*); musculus zygomaticus minor (*малий виличний м'яз*); extractum Crataegi fluidum (*рідкий екстракт глоду*); species cholagogae amarae (*гіркий жовчогінний збір*).

8. Підкреслити терміни-словосполучення, що відповідають схемі -

Ім. (Н.в.) + неузгоджене означення + неузгоджене означення

cartilago septi nasi (*хрящ перегородки носа*); phalanges digitorum pedis (*фаланги пальців ноги*); Hydrargyrum praecipitatum album (*біла осаджена ртуть*); folia Menthae piperitae (*листя м'яти перечної*); infusum herbae Thermopsisidis (*настій трави термонсиса*).

9. Підкреслити терміни-словосполучення, що відповідають схемі -

Ім. (Н.в.) + узгоджене означення + неузгоджене означення:

musculus latissimus dorsi (*найширший м'яз стини*); unguentum Xeroformii ophthalmicum (*очна мазь ксероформу*); haematoma medullae spinalis (*гематома спинного мозку*); musculus depressor anguli oris (*м'яз - опускач куточка рота*); extractum Aloës fluidum (*рідкий екстракт алое*).

10. Підкреслити терміни-назви солей: *acidum hydrochloricum (соляна кислота)*; *Aluminii hydroxydum (алюмінія гідроксид)*; *Cocaini hydrochloridum (кокаїна гідрохлорид)*; *Platyphyllini hydrotartras (платифіліна гідротартрат)*; *Natrii hydrocarbonas (натрія гідрокарбонат)*.

Показник: лінгвістична термінологія

Завдання 3.

Мета: з'ясувати обізнаність учнів з лінгвістичною науковою навчально-термінологічною лексикою.

Інструкція до виконання. Серед поданих термінів підкреслити потрібні.

1. Підкреслити терміни, що стосуються лише фонетики: звуки мови; знаки письма; апостроф; букви; голосні звуки; дзвінки приголосні; орфоепічний словник.
2. Підкреслити терміни, що стосуються лише орфографії: наголос; подвоєння букв; склад, спрощення приголосних; вживання апострофа; орфографічний словник; орфограма.
3. Підкреслити терміни, що стосуються лише лексикології: загальноживані слова; службові частини мови; термін; складне речення; порівняльний зворот; лексичне значення слова; граматичне значення слова.
4. Підкреслити терміни, що стосуються лише розділу “Будова слова”: основа слова; твірна основа; суфікс; словотворчий суфікс; похідні слова; спільнокореневі слова; корінь.
5. Підкреслити терміни, що стосуються лише синтаксису: твірна основа слова; граматична основа речення; спосіб складання; словосполучення; складне речення; знак оклику; окличне речення.
6. Підкреслити термін, що називає самостійну незмінну частину мови: прикметник; іменник; частка; прислівник; числівник; дієслово; сполучник.
7. Підкреслити термін, який не є назвою частини мови: дієслово; прикметник; прислівник; дієприслівник; числівник; займенник; прийменник.

8. Підкреслити терміни, що є назвами способів передачі чужого мовлення: пряма мова; речення; звертання; діалог; цитата; інтонація; непряма мова.
9. Підкреслити терміни, що є назвами розділових знаків: інтонація; кома; тире; дефіс; крапка; наголос; знак запитання.
10. Підкреслити лінгвістичні терміни, які збагачують мову текстів художньої літератури: синоніми; звертання; переносне значення слова; фразеологізми; службові частини мови; порівняння; епітети.

Показник: обізнаність з науковою навчально-термінологічною літературознавчою лексикою

Завдання 4.

Мета: виявити обізнаність учнів з науковою навчальною літературознавчою термінологією.

Інструкція до виконання. Серед поданих термінів підкреслити потрібні.

1. Визначити жанр твору Панаса Мирного “Хіба ревуть воли, як ясла повні?..”: історичний роман; соціально-побутова повість; соціально-психологічний роман; драма; психологічна драма.
2. Підкреслити жанри драматичних творів: соціальна комедія; історичний роман; соціально-побутова психологічна драма; водевіль; громадянська лірика.
3. Підкреслити літературний твір, що за жанром є драмою-феєрією: “Intermezzo” М. Коцюбинського; “Бояриня” Л. Українки; “Кайдашева сім’я” Нечуя-Левицького; “Лісова пісня” Л. Українки, ”Новина” В. Стефаника.
4. Новела – це:
 - народне оповідання про вигадані події;
 - невеликий літературно-публіцистичний твір викривального характеру;
 - невеликий розповідний твір з небагатьма дійовими особами, присвячений окремій події в житті людини;

- ліро-епічний твір про історичні чи соціально-побутові події;
 - невеликий віршований твір, що співається.
5. Підкреслити жанр літературного твору В. Стефаника “Новина”: психологічна новела; психологічна драма; соціально-психологічний роман; громадянська лірика; соціальна комедія.
 6. Підкреслити відомі вам жанри лірики: інтимна; ліро-епічна; громадянська; соціально-побутова; пейзажна.
 7. Підкреслити основні жанри епосу: оповідання; роман; кіноповість; повість;

пісня.

8. Підкреслити види трискладових стоп: ямб; дактиль; пірихій; амфібрахій; анапест.
9. Літературний твір О. Довженка “Зачарована Десна” – це (підкреслити потрібне): роман у віршах; кіноповість; роман у новелах; роман-хроніка; соціально-побутова повість.
10. Підкреслити жанри драматичних творів: комедія; драматична поема; усмішка; байка; трагедія.
11. Підкреслити визначальні ознаки силабо-тонічної і тонічної системи віршування: різноманітність ритміки; алітерація; однакова кількість наголосів у рядках; різне число ненаголошених складів; поєднання епосу і лірики.

Показник: обізнаність із міжпредметною науковою навчальною термінологією

Завдання 5.

Мета: виявити обізнаність учнів з міжпредметною науковою навчально-термінологічною лексикою.

1. Підкреслити термін, що вживається в міжпредметній лексиці (мова, література, біологія, медицина): синтаксис; пунктуація; морфологія; фонетика; словотвір.

2. Підкреслити терміноелементи, за допомогою яких творяться лінгвістичні та медико-біологічні терміни: *-логія* (наука); *-метрія* (визначення розміру); *-графія* (процес зображення); *-ергія* (робота, дія); *-грама* (відбиток зображення).
3. Навести приклади лінгвістичних та медико-біологічних термінів зі спільним терміноелементом *-логія*.
4. Навести приклади лінгвістичних та медико-біологічних термінів зі спільним терміноелементом *-грама*.
5. Підкреслити мовленнєві конструкції, в яких медико-біологічний термін “серце” може утворювати філологічні терміни (лінгвістичні, літературознавчі): вид усної народної творчості (прислів'я, приказки, загадки); пряме та переносне значення слова; афоризм; фразеологізм; тропи.
6. У слові “морфологія”, що є терміном міжпредметної лексики, вичленити корінь. Що він означає?
7. Вказати лінгвістичні терміни, що збагачують мову текстів художньої літератури: синоніми; звертання; переносне значення слова; фразеологізми; службові частини мови; порівняння; епітети.

Репродуктивний критерій

Показник: уміння виділити терміни з тексту і пояснити, з якої вони наукової галузі

Завдання 1.

Мета: з'ясувати вміння учнів виокремлювати терміни з тексту і пояснити, з якої вони наукової галузі.

Інструкція до виконання. Учням пропонується чотири невеликих тексти, з яких потрібно виписати терміни і пояснити, до яких наукових галузей вони належать.

1. На папері червоному – двадцять п'ять деяких малоймовірних, але важливих технічних можливостей. Штучний мозок, штучне вирощування людських органів, тривалий анабіоз людей – на роки й століття, безпосередня передача інформації в людську пам'ять, хімічний та біологічний контроль над характером

і розумом, виробництво ліків, еквівалентних живій плазмі, технічний еквівалент телепатії... (Тихоша В.І., Плющ М.Я., Караман С.О. Рідна мова: Підручник для 10 кл. гімназій, ліцеїв та шкіл з поглибленим вивченням української мови. – К.: Освіта. – 2004. – С. 116).

2. Щоб свідомо вивчати і краще запам'ятовувати медичні терміни, необхідно навчитись аналізувати ці слова, тобто знаходити корінь, суфікс, префікс, основу, закінчення; вміти визначати походження слова; розуміти значення найбільш уживаних грецьких і латинських елементів, з яких утворено термін; запам'ятати певну кількість найбільш уживаних синонімів та антонімів. (Козовик І.Я., Шипайло Л.Д. Латинська мова: Підручник. – К.: Вища школа, 1993. – С. 58).

3. Аналізуючи структуру медичних термінів (анатомічних, клінічних, фармацевтичних), можна помітити, що деякі з них утворені від одних і тих же коренів латинських або грецьких слів і є спорідненими; склад інших іноді важко визначити. Напр.: слова *choledochus* – жовчний, *cholagogus* – жовчогінний, *cholaemia* – наявність жовчі в крові, *Cholenzymum* – холензим, жовчогінний засіб утворені від *chole* – жовч. (Козовик І.Я., Шипайло Л.Д. Латинська мова: Підручник. – К.: Вища школа, 1993. – С. 59).

4. Для зображення подій, життя героїв, їх діяльності, переживань, мрій письменник користується такими основними способами викладу: розповіддю, описом, діалогом, монологом. (Лакиза М.П., Машура М.І., Фединець П.І. Українська література: Підручник для 8 кл.– К.: Радянська школа, 1989.– С. 353).

Показник: уміння створювати нові терміни різними способами

Мета: виявити вміння учнів утворювати нові терміни різними способами.

Завдання 2.

Учням пропонувалось:

а) навести приклади термінів-словосполучень (серед лінгвістичних, літературознавчих, біологічних, медичних) однакової синтаксичної конструкції;

б) навести приклади словосполучень, у яких би слово “корінь” виступало частиною лінгвістичного, біологічного і медичного термінів.

Завдання 3.

Учням пропонувалось утворити терміни морфологічним і синтаксичним способом.

Морфологічний спосіб (афіксація)

а) утворити терміни за допомогою:

- префікса **без-** + прикм.
- префікса **від-** + дієпр., прикм.
- префікса **не-** + прикм.

б) утворити терміни за допомогою:

- суфікса **-аці(я)**
- суфікса **-ість**
- суфікса **-ни(я)** (від дієслівних основ)
- суфікса **-ов-**

в) утворити терміни-композиції (складні слова):

г) утворити терміни-аббревіатури:

Синтаксичний спосіб (терміни-словосполучення)

а) утворити двочленні ТС

б) утворити тричленні ТС

в) утворити багаточленні ТС

Показник: уміння визначати міжпредметну наукову навчальну термінологію; працювати з термінологічними словниками

Мета: виявити вміння учнів визначати міжпредметну наукову навчально-термінологічну лексику в процесі роботи з термінологічними словниками.

Завдання 4.

- Виписати в зошит зі словника лінгвістичних термінів [27] 10 термінів, які вживаються в інших галузях науки, пояснити їх значення.

1. Рідна мова										
2. Українська література										
3. Біологія										
4. Основи латинської мови з медичною термінологією										
5. Міжпредметна лексика										

Показник: уміння адекватно оцінювати діяльність інших учнів щодо роботи з термінологічною лексикою

Мета: виявити знання і вміння учнів оцінювати результати роботи інших учнів з науковою навчально-термінологічною лексикою на міжпредметній основі.

Завдання 2.

1. Учням, які оцінювали свою контрольну роботу, пропонувалось обмінятися один з одним і написати анотовану рецензію.

2. Провести взаємоперевірку контрольних робіт, мотивувати виставлені оцінки.

Проаналізуємо одержані дані за кожним критерієм окремо. Результати виконання завдань за гносеологічним критерієм оцінювались за системою одержання балів у межах кожного показника. Правильне виконання завдань за кожним показником оцінювалось 10 балами. Відтак, максимальний кількісний показник за гносеологічним критерієм становив – 50 балів. Нами було виокремлено 5 ступенів обізнаності гімназистів з науковою навчально-термінологічною лексикою: вище достатнього – 48-50 балів; достатній – 40-47 балів; задовільний – 30-39; низький – 20-29; незадовільний – нижчий 19 балів. Кількісні дані ступенів обізнаності учнів з науковою навчально-термінологічною лексикою на міжпредметній основі подано в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2.

**Ступені обізнаності учнів з науковою навчально-термінологічною лексикою
на міжпредметній основі**

Ступені	Сума балів	Група, %	
		ЕГ	КГ
Вище достатнього	48-50	-	-
Достатній	40-47	12	12
Задовільний	30-39	40	42
Низький	20-29	34	36
Незадовільний	нижчий 19	14	10

Як засвідчує таблиця, на констатувальному етапі жоден з учнів 11 класу не піднявся до вище достатнього ступеня. На достатньому ступені обізнаності з міжпредметною лексикою виявилось по 12% учнів експериментальної і контрольної груп. Як з'ясувалося, більшість учнів перебували на задовільному ступені обізнаності з лексикою: 40% учнів експериментальної і 42% - контрольної груп. У значної частини учнів гімназії було виявлено незадовільний ступінь: 14% - експериментальної і 10% - контрольної груп.

Аналіз експериментальних протоколів засвідчив, що учні у процесі виконання завдань припускалися значних помилок у визначенні термінів у межах кожного предмета. Наприклад, Сергій П. (ЕГ-11 кл.) до теми “Кров. Кровообіг” відніс терміни: *гуморальна регуляція, дихальні рухи*; до теми “Опорно-рухова система” терміни: *пульс, гематогенез*; до розділу “Біохімія” терміни: *мітохондрії, пектинові речовини, рибосоми*. Олена П. (ЕГ-11кл) віднесла до розділу “Синтаксис” такі терміни, як *спосіб складання, знак оклику, твір на основі слова*, а твір П. Мирного “Хіба ревуть воли, як ясла повні...?” назвала соціально-побутовою повістю. Найбільше помилок припускались учні у процесі виконання завдань на обізнаність з міжпредметною термінологією. Їм важко було назвати терміни, які вживаються в міжпредметній лексиці (українська мова, література, біологія, медицина), значна кількість помилок спостерігалась у визначенні термінів-словосполучень, утворених за відповідною схемою.

Розглянемо одержані результати за репродуктивним критерієм. Правильне виконання завдання за кожним показником оцінювалось 10 балами. Отже,

максимальна кількість балів, яку міг одержати респондент за означеним критерієм, становила 40 балів. Відповідно до кожного ступеня сформованості вмінь гімназистів працювати з міжпредметною термінологічною лексикою кількість балів розподілилась таким чином: вище достатнього – 38-40 балів; достатній – 30-37 балів; задовільний – 20-29 балів; низький – 10-19 балів; незадовільний – нижчий 9. Кількісні дані ступенів сформованості вмінь у гімназистів працювати з науковою навчально-термінологічною лексикою подано в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

Ступені сформованості вмінь гімназистів працювати з міжпредметною науковою навчально-термінологічною лексикою

Ступені	Сума балів	Група (%)	
		ЕГ	КГ
Вище достатнього	38-40	---	---
Достатній	30-37	2	4
Задовільний	20-29	38	36
Низький	10-19	36	32
Незадовільний	нижчий 9	24	28

Як видно з таблиці, ступінь сформованості вмінь у гімназистів працювати з міжпредметною термінологією виявився значно нижчим, ніж їхня обізнаність з термінами. Максимальну кількість балів ніхто з учнів не набрав. На достатньому ступені були тільки окремі учні: 2% - в експериментальній і 4% - у контрольній групах. Задовільний ступінь було виявлено у 38% гімназистів експериментальної і 36% - контрольної груп; низький ступінь відповідно у 36% (ЕГ) і 32% (КГ). Значна частина учнів перебувала на незадовільному ступені: 24% - в експериментальній і 28% гімназистів у контрольній групах.

Як засвідчують експериментальні протоколи, учні припускалися суттєвих помилок у виконанні завдань. Вони не завжди могли чітко розмежувати терміни, визначити їх належність до різних наукових галузей і пояснити їх значення. Наприклад, Зіна С. (ЕГ-11 кл.) вказавши рядок, в якому всі слова є термінами, не змогла пояснити їх значення, назвати терміни міжпредметної термінології.

Помилялись учні і в наведенні прикладів міжпредметних термінів-словосполучень однакової конструкції, а також у процесі створення термінів морфологічним і синтаксичним способами. Наприклад, Юрій В. (ЕГ-11 кл.) назвав термінами-композиціями терміни “складне речення”, “ліва легеня”, а до термінів-словосполучень за схемою “Ім.(Н.в.) + неузгоджене означення + узгоджене означення” відніс терміни “борозна хребцевої артерії”, “однорідні члени речення”. Не всі учні вміли користуватися термінологічними словниками з метою пошуку міжпредметної термінології. Наприклад: Даниленко Р. (ЕГ-11 кл.) багатозначне слово “внутрішній” відніс до міжпредметної термінології: внутрішній: 1. Який міститься в середині чого-небудь (внутрішні органи людини). 2. Який здійснюється в межах однієї держави, одного колективу (внутрішня торгівля). 3. Який стосується психічної діяльності людини, відбувається у психіці людини (внутрішній світ людини).

Розглянемо виконання завдань учнями за оцінно-рефлексійним критерієм. Правильне виконання завдань за кожним показником оцінювалось 10 балами. Максимальна кількість балів за двома показниками – 20 балів. Розподіл балів за ступенями: вище достатнього – 19-20 балів; достатній – 15-18 балів; задовільний – 10-17 балів; низький – 5-16 балів; незадовільний – нижчий 5 балів.

Кількісні дані ступенів сформованості взаємооцінки і самооцінки в учнів гімназії в роботі з міжпредметною термінологічною лексикою подано в табл. 2.4.

Таблиця 2.4

**Ступені сформованості вмінь взаємооцінки і самооцінки
в гімназистів у процесі роботи з міжпредметною науковою
навчально-термінологічною лексикою**

Ступені	Сума балів		Група, %					
			ЕГ		СА	КГ		СА
	ВО	СО	ВО	СО		ВО	СО	
Вище достатнього	19-20	19-20	---	---	---	---	---	---
Достатній	15-18	15-18	---	---	---	---	---	---

Задовільний	10-17	10-17	42	30	36	42	34	38
Низький	5-16	5-16	36	46	41	38	48	43
Незадовільний	нижчий	нижчий	22	24	23	20	18	19
	5	5						

Як видно з таблиці, учні не змогли адекватно оцінити ні свої знання, ні знання своїх однокласників за результатами виконання контрольних робіт з теми “Міжпредметна термінологічна лексика”. Як з’ясувалося, ніхто з учнів не піднявся до вище достатнього і достатнього ступенів. Задовільний ступінь було виявлено за самооцінкою (СО): у 30% учнів експериментальної і 34% - контрольної груп; за взаємооцінкою (ВО) – по 42% учнів в обох групах. На низькому ступені було: за СО – 46% учнів в експериментальній і 48% - контрольній групах; за ВО: 36% - в експериментальній і 38% - у контрольній групах. Незадовільний ступінь виявивсь у 22% учнів експериментальної і 20% - контрольної груп за ВО і відповідно у 24% - експериментальної і 18% - контрольної груп за СО. Зауважимо, що майже у всіх роботах була відсутня мотивація поставлених оцінок.

Проаналізуємо одержані результати за карткою самооцінки гімназистами своїх знань і вмінь працювати з навчальною термінологічною лексикою. Кількісні дані щодо оцінювання учнями своїх знань і вмінь у роботі з навчальною термінологічною лексикою подано в таблиці 2.5 (див. табл. 2.5).

Аналіз карток самооцінки учнями гімназії своїх знань і вмінь щодо роботи з термінологічною лексикою, як це видно з таблиці, засвідчив здебільшого неадекватні самооцінки. Так, переважна кількість учнів оцінила свої знання і вміння працювати з лінгвістичною термінологічною лексикою найвищим показником, тобто оцінкою “висока” з української мови – знання по 80% учнів в обох групах; уміння – 62% - в експериментальній і 60%- у контрольній групах. Оцінкою “достатня”: знання – 18% учнів в експериментальній і 16% - у контрольній групах; вміння – 26% - в експериментальній і 30% учнів у контрольній групах. І тільки незначна частина учнів поставили собі задовільну

оцінку: “знання” – 2% - в експериментальній і 4% - у контрольній групах; “уміння” – відповідно 12% і 10% учнів.

Вагомий відсоток учнів так само оцінили і вміння працювати з літературними термінами: “знання” – 72% - в експериментальній і 70% - у контрольній групах; “уміння” – 54% - в експериментальній і 50% - у контрольній. Оцінкою “достатня” – 12% - в експериментальній і 10% учнів

контрольної груп. Оцінку “задовільно” поставили за свої “знання” 16% гімназистів експериментальної і 18% - контрольних груп; за “вміння” – відповідно – 24% і 26% учнів. Ніхто з респондентів не вважає свої знання з означених предметів низькими, хоча це не відповідає одержаним результатам за виконання тестових завдань.

Щодо термінів з біології, то тут самооцінки виявились більш об’єктивними. Так, високою оцінкою оцінили свої “знання” (по 20%) і “вміння” (по 22%) незначна кількість учнів в обох групах однаково. “Достатніми” вважають свої “знання” 38% гімназистів експериментальної і 40% - контрольної груп; за “вміння” оцінки були такими: 16% - в експериментальній і 18% - у контрольній групах. Зауважимо, що значна частина учнів оцінила свої “знання” (36% - в ЕГ і 30% - у КГ) і “вміння” (40% - в ЕГ і 42% - у КГ) працювати з біологічною термінологічною лексикою оцінкою “задовільно”. 6% учнів експериментальної і 8% - контрольної груп оцінили свої знання біологічної термінології як низькі, а низькими вважають свої вміння працювати з біологічною лексикою 24% гімназистів експериментальної і 18% - контрольної груп.

Стосовно своїх знань термінологічної лексики з основ латинської мови з медичною термінологією та міжпредметної термінологічної лексики, то високі оцінки були відсутні. Оцінкою “достатньо” оцінили себе: з основ латинської мови з медичною термінологією – 12% учнів ЕГ і 14% - КГ, а “вміння” відповідно 8% і 10% гімназистів; з міжпредметної термінологічної лексики – тільки по 4% гімназистів змогли оцінити означеною оцінкою і свої знання, і свої вміння.

Оцінку “задовільно” поставили собі: з основ латинської мови з медичною термінологією за “знання” – 60% учнів в ЕГ і 58% - у КГ; за “вміння” відповідно – 50% і 52%. Низькими оцінками оцінили свої знання 28% гімназистів в ЕГ і 26% - КГ, а “вміння”, відповідно, 42% і 38% учнів. Найнижчими виявилися оцінки щодо міжпредметної термінологічної лексики. Так, оцінкою “задовільно” оцінили себе 36% учнів ЕГ і 38% - КГ, а “вміння”, відповідно – 24% і 26% учнів. Низьку оцінку поставили собі з основ латинської мови з медичною термінологією: за “знання” 28% учнів ЕГ і 26% - КГ; за “вміння”, відповідно – 42% і 38% гімназистів. З міжпредметної термінології: за “знання” – 20% - в ЕГ і 22% - у КГ; за “вміння”, відповідно – 28% і 30% гімназистів. Зауважимо, що значна частина гімназистів не змогли оцінити свої знання і вміння щодо роботи з міжпредметною термінологічною лексикою, вони поставили позначку “не знаю”: за “знання” – 40% - в ЕГ і 36% - у КГ; за “вміння”, відповідно – 44% і 40% гімназистів.

За результатами виконання серії завдань за кожним критерієм було виявлено загальні вихідні рівні засвоєння учнями наукової навчально-термінологічної лексики на міжпредметній основі.

Обчислення загальних рівнів здійснювалося на середньоарифметичних даних за формулою:

$$X = Z_x : N,$$

де X - середньоарифметичне,
 Z_x - сума балів за всіма показниками,
 N - кількість оцінок.

Характеристику рівнів засвоєння учнями наукової навчально-термінологічної лексики на міжпредметній основі подано в таблиці 2.6 (див. табл. 2.6).

Охарактеризуємо якісну характеристику рівнів засвоєння учнями гімназії наукової навчально-термінологічної лексики на міжпредметній основі.

Рівень вище достатнього характеризується досить високими як кількісними, так і якісними показниками. Учні мають глибокі знання наукової навчально-термінологічної лексики як у межах кожного предмета (біологія, українська мова і література, основи латинської мови з медичною термінологією), так і міжпредметної термінології. Учні означеного рівня вміють віднайти потрібні терміни в тексті, правильно пояснити, з якої вони галузі;

Таблиця 2.6

**Характеристика рівнів засвоєння учнями наукової
навчально-термінологічної лексики на міжпредметній основі**

Рівні	Сума балів	Якісна характеристика
Вище достатнього	98-110	Кожна з ознак виявляється досить яскраво, достатньо інтенсивно, постійно, усвідомлено, в тісній взаємодії всіх ознак за всіма критеріями
Достатній	85-102	Ознаки виявляються переконливо, інтенсивно, здебільшого у взаємодії всіх ознак за всіма критеріями, хоча подекуди ознака була відсутня за окремими показниками
Задовільний	60-75	Ознаки виявляються інтенсивно, але не завжди переконливо, нестабільно в межах показників різних критеріїв
Низький	35-64	Ознаки виявляються слабо, їх вияв носить випадковий, фрагментарний, нестабільний, неусвідомлений характер
Незадовільний	нижчий 33	Ознаки виявляються неусвідомлено, лише в окремих випадках

самостійно створюють нові терміни різними способами (морфологічним і синтаксичним), правильно визначають міжпредметну наукову навчальну термінологію; вміють працювати з термінологічними словниками і створювати зошити-словнички міжпредметної наукової навчальної термінології. Вони адекватно оцінюють як свої знання і вміння, так і знання й уміння своїх

однокласників з міжпредметної наукової навчально-термінологічної лексики. Кількість балів – 98-110.

Для достатнього рівня характерні досить високі знання наукової навчально-термінологічної лексики в межах таких предметів, як українська мова, література і біологія, дещо нижчі показники обізнаності з основ латинської мови з медичною термінологією. Водночас спостерігається обмеженість словникового запасу щодо міжпредметної наукової навчальної термінології. Учні вміють виділити терміни з тексту і пояснити, з якої вони наукової галузі. Здебільшого правильно створюють нові терміни різними способами, хоча й припускають помилки, особливо при створенні словосполучень міжпредметної термінології. Не завжди правильно вміють визначити міжпредметну наукову навчальну термінологію. Вміють працювати з термінологічними словниками, водночас відчувають труднощі у створенні міжпредметних термінологічних словників. Для них характерна адекватна самооцінка і дещо завищена самооцінка своїх знань і вмінь щодо роботи з міжпредметною науковою навчально-термінологічною лексикою. Кількість балів – 85-102.

Учні задовільного рівня мають недостатні знання наукової навчально-термінологічної лексики з кожного навчального предмета, особливо важко їм запам'ятовувати і відтворювати біологічну і медичну термінології. Вони не орієнтуються в міжпредметній науковій навчальній термінології. У них спостерігаються грубі помилки щодо вміння працювати з термінологічною лексикою: не завжди правильно знаходять у тексті терміни і визначають наукову галузь, до якої вони належать. Не володіють уміннями створювати нові терміни різними способами. Вміють працювати зі словниками предметної термінології, водночас знайти і визначити міжпредметні терміни вони не можуть. Взаємооцінка і самооцінка в учнів цього рівня неадекватна. Кількість балів – 60-75.

Низький рівень засвоєння наукової навчально-термінологічної лексики на міжпредметній основі характеризується яскраво вираженими слабкими проявами

всіх ознак за всіма показниками визначених критеріїв: низькі знання наукової навчально-термінологічної лексики з усіх навчальних предметів, особливо з біології та основ латинської мови з медичною термінологією; відсутні знання міжпредметної наукової навчальної термінології. Учні цього рівня не вміють виділити із незнайомого тексту всі терміни, здебільшого неправильно пояснюють, з якої вони наукової галузі. У них відсутні вміння створювати і визначати нові терміни різними способами. У процесі роботи з термінологічними словниками припускаються помилок, не можуть віднайти міжпредметну термінологію і пояснити її значення. Водночас у них дещо завищена неадекватна взаємооцінка і самооцінка. Кількість балів – 35-64.

Учні незадовільного рівня мають досить слабкі знання з наукової навчально-термінологічної лексики з усіх предметів, особливо з біології і медичної термінології; не вміють виписати із текстів потрібні терміни; не вміють створювати нові терміни різними способами і визначати міжпредметну наукову навчальну термінологію. У роботі з термінологічними словниками допускають помилки. Взаємооцінка і самооцінка у них є неадекватними. Кількість балів нижча 33. Кількісні показники рівнів засвоєння учнями наукової навчально-термінологічної лексики на міжпредметній основі (констатувальний етап) подано в таблиці 2.7.

Таблиця 2.7

Рівні засвоєння учнями гімназії наукової навчально-термінологічної лексики на міжпредметній основі (констатувальний етап, %)

Рівні	Сума балів	Група	
		ЕГ	КГ
Вище достатнього	98-110	---	---
Достатній	85-102	4,7	5,3
Задовільний	60-75	38	38,6
Низький	35-64	37	37
Незадовільний	нижчий 33	20,3	19

Як засвідчує таблиця, рівні засвоєння учнями гімназії міжпредметної наукової навчально-термінологічної лексики виявилися досить низькими.

З'ясувалося, що рівень “вище достатнього” був відсутній; на достатньому рівні було всього 4,7% учнів експериментальної і 5,3% - контрольної груп. На задовільному рівні перебувало 38% - в експериментальній і 38,7% - у контрольних групах. Низький рівень було виявлено по 37% в обох групах. Відзначимо, що у значної частини учнів був характерний незадовільний рівень: 20,3% - в експериментальній і 19% - у контрольній групах.

Відтак, констатуємо, що кількісні та якісні показники учнів гімназії щодо засвоєння наукової навчально-термінологічної лексики і вмінь працювати з міжпредметною термінологією виявилися досить низькими, що вимагало пошуку і розробки нових варіантів методики збагачення словникового запасу гімназистів науковою навчально-термінологічною лексикою на міжпредметній основі.

2.3. Лінгводидактична модель збагачення словникового запасу учнів гімназії науковою навчально-термінологічною лексикою на міжпредметній основі

2.3.1. Лінгводидактична модель збагачення словникового запасу учнів гімназії науковою навчально-термінологічною лексикою на міжпредметній основі.

У побудові експериментальної моделі збагачення словникового запасу учнів гімназії науковою навчально-термінологічною лексикою на міжпредметній основі нами були враховані теоретичні позиції (психологічні і педагогічні засади) організації експериментального дослідження та виокремлені педагогічні умови (див. схему 2.1).

Дидактична модель обіймала чотири експериментальні етапи навчання: пропедевтичний, когнітивно-збагачувальний, репродуктивно-творчий, оцінно-регулятивний.

Перший – пропедевтичний етап – був підготовчим до безпосередньої експериментальної роботи. На цьому етапі було відібрано міжпредметну наукову і навчально-термінологічну лексику за такими параметрами:

- лінгвістична і літературознавча;

- біологічна і медична;
- лінгвістична, літературознавча, біологічна;
- лінгвістична, літературознавча, біологічна, медична.

На основі відібраної лексики було складено навчальний словник-мінімум міжпредметної термінології.

На пропедевтичному етапі розроблялися спецкурси “Науковий стиль мовлення” (10 клас); “Наукова навчально-термінологічна лексика” (11 кл.). На означеному етапі реалізовувалась така педагогічна умова, як забезпечення міжпредметних зв’язків у збагаченні словника гімназистів науковою навчально-термінологічною лексикою (лінгвістичною, літературознавчою, біологічною, медичною).

Метою другого – когнітивно-збагачувального етапу – виступило збагачення словникового запасу учнів; уведення наукової навчально-термінологічної лексики у словник гімназистів на уроках української мови, літератури, біології, основ латинської мови з медичною термінологією.

Учням 10 класу було прочитано спецкурс “Науковий стиль мовлення”, учням 11 класу – спецкурс “Наукова навчально-термінологічна лексика”.

На когнітивно-збагачувальному етапі реалізувались такі педагогічні умови:

- забезпечення міжпредметних зв’язків у збагаченні словникового запасу гімназистів науковою навчально-термінологічною лексикою (лінгвістична, літературознавча, біологічна, медична);
- усвідомлення учнями взаємозв’язку і відмінностей дефініцій: “слово”, “поняття”, “термін”, “міжпредметна термінологія” у процесі роботи з термінологічною лексикою.

Метою третього – репродуктивно-творчого етапу – було занурення гімназистів в активну творчу роботу з науковою навчально-термінологічною лексикою на міжпредметній основі. Провідними формами роботи були: предметні уроки, інтегровані уроки, уроки творчої лабораторії, міжпредметні семінари, розробка словників міжпредметної термінології та їх захист, уроки-практикуми; позакласна робота (гуртки, вікторини, конкурси і т. ін.). Учні залучалися на уроках української мови до створення нових термінів і терміносполучень різними способами.

На репродуктивно-творчому етапі продовжували реалізовувати педагогічну умову – міжпредметні зв'язки у збагаченні словникового запасу учнів науковою навчально-термінологічною лексикою на уроках української мови і літератури, біології й основ латинської мови з медичною термінологією.

Крім того, було реалізовано ще й такі педагогічні умови:

- залучення учнів до роботи зі словниками, створення словника міжпредметної навчально-термінологічної лексики;
- наявність позитивних стимулів у процесі роботи з міжпредметною термінологічною лексикою.

Останній, четвертий етап – оцінно-регулятивний – передбачав самостійну творчу діяльність учнів гімназії з науковою навчально-термінологічною лексикою на міжпредметній основі. На четвертому етапі реалізувались такі педагогічні умови:

- залучення учнів до активної діяльності зі словником наукової навчально-термінологічної лексики на міжпредметній основі;
- забезпечення позитивно-емоційних стимулів у процесі роботи з міжпредметною науковою навчально-термінологічною лексикою;
- міжпредметні зв'язки у збагаченні словникового запасу учнів науковою навчально-термінологічною лексикою (лінгвістичною, літературознавчою, біологічною, медичною).

На означеному етапі провідними формами роботи виступили: самостійна творча робота учнів у гуртку “Майбутній науковець”, позакласна робота (захист словників, рефератів, вікторина, творчі лабораторії і т. ін.), оцінно-регулятивна діяльність учнів на предметних уроках, уроках-практикумах, міжпредметних семінарах, уроках творчої лабораторії. Експериментальна робота здійснювалась у 10-11 класах гімназії № 2 м. Одеси (медичні класи). Контрольними виступили 10-11 класи ліцею “Приморський” м. Одеси.

2.3.2. Зміст експериментальної роботи.

Перш ніж започаткувати експеримент, нами було відібрано зі словників спеціальної термінології 10,27,104,174 наукову навчально-термінологічну лексику відповідно до чинних програм за такими науковими напрямками: лінгвістична 155, літературознавча 153, біологічна 154, медична 133. Наприклад:

I. Лінгвістична: антоніми, внутрішня форма слова, лексема, іменник, присудок, члени речення, словотвір.

Літературознавча: антитеза, гіпербола, тропи, метафора, віршовий розмір, романтизм, силабо-тонічне віршування, драма, епос.

Біологічна: біоценоз, ноосфера, органогенез, мутаційна мінливість, біотехнологія, генетична інженерія, інфузорії, гетерозис.

Медична: лейкемія, проктоскопія, гастралгія, гістероптоз, пневмонія, пілюльна маса, настій, сечогінний засіб.

На основі відібраної лексики було створено навчальні словники-мінімуми наукової навчально-термінологічної лексики на міжпредметній основі: галузеві (лінгвістична і літературознавча лексика, біологічна і медична) і міжгалузеві (лінгвістична, літературознавча, біологічна, медична) (див. додаток Д).

Розробляючи структурну організацію словників, ми дотримувались таких теоретичних положень.

Словник – це словниковий склад мови, лексика; довідкове зібрання у формі книги слів, а також інших мовних одиниць з інформацією про їх значення, вживання, будову, походження тощо або про поняття та предмети, що ними позначаються [193 : 563].

За типом – одномовний алфавітний тлумачний словник-мінімум.
За змістом і призначенням – функціонально-професійна сфера, навчальний термінологічний словник.

За відбором і об'ємом слів – термінологічний, який охоплює тільки міжпредметну термінологію.

За номенклатурою – селективний – відбір міжпредметної термінології з програм таких навчальних дисциплін, як українська мова, українська література, біологія, основи латинської мови з медичною термінологією.

Порядок слів – алфавітний, прямий.

За обсягом – короткий словник-мінімум.

Провідними принципами укладання термінологічного словника-мінімуму на міжпредметній основі стали: функціональний, екстралінгвістичний, семантичний, принципи мінімізації та міжпредметних зв'язків.

Функціональний принцип передбачав тлумачення терміна за сферами його вживання: лінгвістична, літературознавча, біологічна, медична. Наприклад:

Вид

лінгв. Граматична категорія дієслова, яка виражає відношення дії до її внутрішньої межі чи результату. Вид дієслова характеризує дію у процесі її становлення, розгортання або як повністю реалізовану чи результативну.

літ. Жанр літературний (від фр. *genre* – рід, вид), систематика, класифікація літературних творів за різними типами їх поетичної структури.

біол. Сукупність близькоспоріднених організмів, що характеризуються певними морфо-фізіологічними та еколого-географічними особливостями.

мед. У систематиці: основна структурна одиниця в системі живих організмів (тварин, рослин, мікроорганізмів).

Дисиміляція (від лат. *dissimilis* - несхожий)

лінгв. Фонетичне явище, при якому один з двох однакових чи подібних звуків у межах одного слова замінюється іншим, артикуляційно близьким.

біол. Процес розкладу органічних сполук з перетворенням їх на простіші речовини.

мед. Розклад складних органічних речовин в організмі, внаслідок якого вивільнюється енергія, необхідна для його життєдіяльності.

Дисонанс (фр. *dissonance*, від лат. *dissonans* - різнозвучний)

лінгв. Немилозвучність, звучання двох і більше звуків, яке викликає почуття неузгодженості; відсутність стійкого співзвуччя.

літ. У віршуванні – одна з видів неповної рими, коли в словах, які римуються, збігаються приголосні при частковій або повній розбіжності голосних.

мед.(псих.) Невідповідність слів або поведінки когось настроям, переконанням інших людей (див. далі додаток Д).

Екстралінгвістичний принцип передбачав зіставлення тлумачення терміна з реаліями, що давало можливість усвідомлювати учням взаємозв'язок і відмінність дефініцій: “слово”, “поняття”, “термін”.

Семантичний принцип застосовувався для тлумачення семантики терміна тієї чи іншої сфери вживання (лінгвістичної, літературознавчої, біологічної, медичної).

Принципи мінімізації і міжпредметних зв'язків дозволили відібрати до реєстру словника тільки ті наукові навчальні міжпредметні терміни, які вживаються у змісті програм з навчальних дисциплін, що були задіяні в експерименті, а саме: української мови, української літератури, біології, основ латинської мови з медичною термінологією.

У процесі укладання словника-мінімуму міжпредметної термінології були використані навчальні програми з української мови, української літератури, біології, основ латинської мови з медичною термінологією для учнів 10-11 класів гімназії [133, 153, 154, 155] та термінологічні словники [10, 27, 104, 174].

Зміст і структура словникових статей подана таким чином:

1. Усі слова розміщені в реєстрі Словника за абеткою.
2. Заголовне слово виділяється жирним шрифтом. У ролі заголовного слова виступають іменники та прикметники у формі називного відмінка однини.
3. Після заголовного слова іншомовного походження в дужках подається латинськими літерами запис слова мови – джерела, де це слово виникло. Надалі наводяться позначення сфери вживання: лінгв. (лінгвістична), літ. (літературознавча), біол. (біологічна), мед. (медична).

Проілюструємо прикладом фрагмент словника-мінімуму міжпредметної наукової навчально-термінологічної лексики (слова на літеру А).

СЛОВНИК-МІНІМУМ ТЕРМІНІВ МІЖПРЕДМЕТНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ (лінгвістична, літературознавча, біологічна та медична терміносистеми)

Абревіація (від лат. *abbreviatio* - скорочення)

лінгв. Спосіб творення складноскорочених слів (абревіатур) на основі словосполучень. Таким способом утворюються іменники.

літ. Утворення абревіатури (складноскорочене слово, утворене з початкових складів або з перших літер слів словосполучення).

біол. Скорочення індивідуального розвитку органів або їх частин. Втрата організмом ознак, характерних для його предків.

мед. Недорозвиненість або повна втрата органів у нащадків.

Аналіз (гр. *analysis* – розклад, розчленування)

лінгв. Розклад складного мовного цілого на його складові елементи. *Морфемний аналіз. Синтаксичний аналіз.*

літ. Дослідження шляхом розгляду окремих сторін, властивостей, складових частин, чого-небудь. *Аналіз літературного твору.*

біол. Визначення складу речовини. *Аналіз крові.*

мед. Визначення складу речовини. *Аналіз крові.*

Аналогія (гр. *analogia* - відповідність)

лінгв. Зближення відмінних між собою мовних форм на основі часткової їх подібності.

літ. У художній літературі прийом, подібний до порівняння, коли аналіз одних складних явищ замінюється зображенням інших, чимось подібних до них, але більш знайомих читачам.

біол. Зовнішня схожість організмів різних систематичних груп, а також органів

або їх частин, які походять з різних вихідних зачатків і мають різко відмінну будову.

Артикуляція (від лат. *articulatio* - розчленування)

лінгв. Дія мовного апарату, внаслідок якого утворюються членороздільні звуки; виразність вимови.

біол. Зчленування кісток, суглоб.

мед. Зчленування кісток, суглоб.

Асиміляція (від лат. *assimilatio* - уподібнення)

лінгв. Функціональний фонетичний процес уподібнення одного звука іншому в артикуляційному й акустичному відношенні.

біол. Переробка й використання організмами речовин, що надходять з навколишнього середовища.

мед. Перетворення речовин, які надходять в організм ззовні в речовини самого організму. *Асиміляція* – одна зі сторін обміну речовин.

Після розроблення словників-мінімумів міжпредметної наукової навчально-термінологічної лексики, було проведено методичний семінар з учителями української мови, літератури, біології та основ латинської мови з медичною термінологією. На семінарі викладачам було прочитано лекцію “Міжпредметна навчально-термінологічна лексика”, ознайомлено із розробленим нами словником-мінімумом міжпредметної навчальної термінологічної лексики. Запропонували всім учителям, які викладали ці дисципліни в експериментальному класі, користуватися на уроках міжпредметним словником-

мінімумом та індивідуальними зошитами, в яких учні записували тлумачення змісту одного й того самого терміна в різних наукових галузях.

До початку експериментальної роботи було розроблено програми і зміст спецкурсів “Науковий стиль мовлення” (12 год.) для учнів 10 класів гімназії і “Наукова навчально-термінологічна лексика” (10 год.) для учнів 11 класів.

Метою спецкурсу “Науковий стиль мовлення” було поглиблене вивчення матеріалу з розділу “Стилі мовлення” і, зокрема, наукового стилю. До спецкурсу увійшли такі теми: Слово і лексема. Значення і смисл слова. Слово, поняття, термін. Стилі мовлення, їх характеристика. Науковий стиль мовлення. Стилістичні і жанрові особливості наукового стилю. Лінгвістичні риси наукової мови. Класифікація термінів.

До спецкурсу “Наукова навчально-термінологічна лексика” увійшли такі теми: Лінгвістичні риси термінів. Терміносистема української мови. Термінотворення в українській мові. Норма в термінології. Уніфікація, стандартизація, кодифікація, гармонізація термінів. Міжпредметна навчальна термінологічна лексика. Типи термінологічних словників. Методика роботи з термінологічними словниками.

Подаємо тематику уроків-практикумів і уроків – творчої лабораторії:

- Урок – практикум у 10 кл. (українська література) “Роди і види художньої літератури”
- Урок – семінар в 11 кл. (біологія, медицина) “Імунна система й екологія”
- Урок творчої лабораторії з української мови на повторення теми “Лексикологія” (11 кл.)
- Урок-тренінг з української мови “Міжпредметна наукова навчально-термінологічна лексика” (11 кл.)
- Урок-узагальнення з біології (розділ “Органи кровообігу. Серце”) - 11 кл. [70:96]

Проілюструємо прикладами фрагменти проведених уроків за спецкурсом “Наукова навчально-термінологічна лексика”.

Фрагмент уроку-практикуму з теми “Роди і види художньої літератури”

(українська література, 10 кл.)

I етап роботи гімназистів (теоретичний)

Завдання 1. Клоуз-тест. Закріпити знання про роди літератури: дописати замість крапок спеціальні поняття, терміни.

1. За способом зображення життя художня література поділяється на три
роди: ...
2. Епічні твори пишуться здебільшого ...
3. Почуття і думки ліричного героя, його внутрішній духовний світ на першому плані у ...
4. Твори, які поєднують у собі ознаки епосу і лірики, називаються ...
5. Літературний рід, в якому письменник показує життя в дії, називається ...
6. Основою драматичного твору є ...

Завдання 2. Підготуйте усне повідомлення на тему “Основні види епічних, ліричних та драматичних творів”, спираючись на подані запитання:

1. Які основні епічні жанри (види) ви знаєте? (*роман, повість, оповідання*)
2. Які твори належать до ліро-епічного жанру? (*дума, поема, байка, балада*)
3. Основними видами яких творів є трагедія, комедія, драма? (*драматичних творів*).

II етап роботи гімназистів (практичний)

1. Складіть схему “Художня література” (роди і види).
2. Словникова робота:

Складіть міні-словничок літературознавчих термінів, використаних під час вивчення теми “Роди і види художньої літератури”.

3. Робота з міжпредметними термінами:

а) які з виписаних у словничок термінів можна назвати міжпредметними?

б) випишіть із словника-мінімуму міжпредметної термінології їхні дефініції.

Фрагмент уроку творчої лабораторії з української мови

(11 кл.)

Тема: “Багатство лексики української мови”

Розвивальна мета: розвивати образне мислення на прикладах творів художньої літератури, в яких часто вживаються синоніми, омоніми, антоніми; збагачувати словниковий запас загальноживаною лексикою, науковою та міжпредметною термінологією.

Учні повинні знати: поняття і терміни, пов’язані з темою “Лексикологія”, їх значення і функції в мовленні.

Учні повинні вміти: розпізнавати синоніми, їх групи (емоційно-експресивні, фразеологічні, контекстуальні); створювати синонімічні ряди, визначати домінантне слово; розпізнавати омоніми, добирати антоніми, працювати з міжпредметною лексикою.

Міжпредметні зв’язки: українська література, біологія, основи латинської мови з медичною термінологією.

Обладнання: кодоскоп, плівки, таблиці, екран, картки, підручник української літератури для 11 класу [192], твори художньої літератури.

Поняття і терміни: лексика, лексичне значення слова, пряме і переносне значення слова, фразеологізми, загальноживані слова, синоніми, синонімічний ряд, домінанта, емоційно-експресивні синоніми, фразеологічні та контекстуальні синоніми, наукова навчальна термінологія, міжпредметна лексика.

ТЕРМІНОЛОГІЧНА РОБОТА

1. Запис на дошці та в зошитах нових термінів і понять.
2. Пояснення семантики й етимології нових термінів.

ХІД УРОКУ

I. Мотивація навчальної діяльності гімназистів

1. Слово вчителя

Досить часто в одній словниковій статті перекладного або тлумачного словника можна побачити кілька слів, якими позначено одну реалію. Ми маємо справу з лексикою так званого загальнономовного вжитку, тобто словами, що входять до активного словникового запасу будь-якого носія української мови. Це синонімія. Вона збагачує нашу мову, додає їй гнучкості, барвистості.

З темою “Лексикологія” ми вже знайомі. Сьогодні маємо поглибити і систематизувати знання з цього мовознавчого розділу, пізнати дещо нове: поняття про контекстуальні та емоційно-експресивні синоніми, домінанту, термінологічну синонімію, міжпредметну термінологію. Тому будемо звертатися до літератури, творів українських письменників, які вивчалися вами протягом навчання в 10-11 класах.

Завдання 1. З підручника “Українська література” [192] випишіть 5 речень, в яких є дієслова, що означають пересування. Як називаються такі слова? У кожному конкретному випадку спробуйте розкрити специфіку руху.

Приклад:

Кінь, бадьоро поторохкуючи, біг рівною, припорошеною свіжим снігом дорогою (М. Стельмах).

Дівчата рухались, повільно наближаючись до шляху (О. Гончар).

Гетьман Потоцький на чолі війська переслідує Тараса (О. Довженко).

Всі були задоволені, один Гошка плівся, похнюпивши голову (Г. Тютюнник).

Баба дибала за Йонькою кілометрів шість, а потім відстала (Г. Тютюнник).

Дехто кульгає, спираючись на товаришів (О. Довженко).

Специфіка руху (інтерпретація гімназистів) [144 : 25-29]

- 1) Біг – швидко переміщувався у певному напрямку.
- 2) Рухались – переміщались певним способом.
- 3) Переслідує – настирливо переміщається за кимось.
- 4) Плівся – йшов слідом, тяжко пересуваючи ноги.
- 5) Дибала – йшла поволі, помалу, по-старечому, човгаючи ногами.
- 6) Кульгає – припадає на одну коротшу чи хвору ногу.

II. Актуалізація опорних знань гімназистів.

Евристична бесіда:

- Як називаються виписані слова?
- Що називається синонімами?
- Що таке лексика?
- Що вивчає лексикологія?
- Які бувають слова за кількістю лексичних значень? Наведіть приклади.
- В якому словнику ми можемо дізнатися про лексичне значення не відомого нам слова?
- В якому ще значенні можуть уживатися багатозначні слова? Наведіть приклади.

Завдання 2. Заповнити порожні клітинки в поданій таблиці (див. таблицю “Лексикологічні терміни”).

III. Сприймання та засвоєння нового матеріалу

- 1) Пояснення вчителя

Синонімічний ряд – група слів, що має однакове лексичне значення. Всі слова синонімічного ряду належать до однієї частини мови. Основне слово синонімічного ряду називається домінантою.

Таблиця

Лексикологічні терміни

Ознака, за якою виділяються групи слів	Назви груп слів	
За кількістю значень		
За характером значень		

За співвідношенням звучання і значення слів			
За поширеністю			
За походженням			
За часом уживання			

Завдання 3 (вибіркова робота)

а) Вправа 90 [194]

Прочитайте уривок вірша А. Малишка (із збірника “Ярославна”) і випишіть синонімічний ряд до слова зоря. Яку мету ставив перед собою автор, уживаючи синонімічний ряд?

У час світань погожих – світанкова

І вечорова – вечором. В жнива –

Вона зветься зерниця, житянка,

У темну ніч – стожарниця вона.

Над росами – то росіянка, ясиня,

Провісниця, віщунка – у біді,

В людським коханні – вірниця.

б) Подати синонімічний ряд до слів: ходити, говорити, дивитись.

Вчитель: Останнім часом звертається увага на синоніми, які в тексті вказують на різноманітність ознак, силу прояву дії, багатство явища. Такі синоніми називаються емоційно-експресивними. Вони найпоширеніші в текстах художнього стилю, куди вводяться як у вигляді ряду, так і поодинокими членами такого ряду.

Завдання 4 (розвиток зв’язного усного мовлення).

Зачитати виразно спроектований текст, визначити стиль. Дати заголовок. Назвати синоніми, встановити, якого відтінку надає кожен із них висловлюванню.

Людина – це воля людська, воля до перемоги над труднощами і складними, часом драматичними ситуаціями. Виховуй у собі з малих років волюву спрямованість, стійкість і витримку. Не впадай у відчай і смуток. Будь володарем

своїх прагнень, пристрастей, бажань, почуттів, настроїв, захоплень. Мужність – це справжня краса духу й тіла, переконань і вчинків. Мужність робить людину могутньою і доброю, сильною і ласкавою.

Прослухавши відповіді гімназистів, учитель продовжує знайомити їх з іншими різновидами синонімів: констектуальними та фразеологічними.

Індивідуальна робота з карткою (біля дошки).

Завдання 5. Запишіть текст, відредагувавши його. Випишіть замінені слова.

У неділю дідусь з онуком пішли гуляти у зимовий парк. Онук узяв із собою горішків, щоб погодувати білочку. Дідусь похвалив онука:

- Добре, онученьку, що ти дбаєш про звірят. Узимку їм важко.

(онук, хлопчик, малий, дитина)

Слово вчителя: Увага. Якщо взяти ці (виписані) слова поза текстом, то вони не будуть синонімами. Синонімами вони стають лише у певному словесному

оточенні, тому називаються констектуальними.

Особливо цікавими є фразеологічні синоніми. Кожен сталий зворот має свій відповідник – синонім, за допомогою якого ми дізнаємося про зміст сказаного [20 : 7-9].

Наприклад, робити з мухи слона – перебільшувати.

Завдання 6.

а) Розкрийте значення фразеологізмів:

залити сало за шкуру	-	<i>(замучити, насолити, допекти)</i>
плутатися під ногами	-	<i>(заважати)</i>
розбити глека	-	<i>(посваритися)</i>
пасти задніх	-	<i>(відставати)</i>
хоч в око стрельни	-	<i>(темно)</i>

б) До поданих слів дібрати фразеологічні синоніми. Хто більше?

Безвихідь - хоч з мосту та в воду,
хоч вовком вий,

*хоч сядь та й плач,
хоч “караул” кричи,
хоч головою об стіну бийся,
хоч лягай та вмирай,
хоч у зашморг лізь.*

Близько - *не за горами,
рукою подати,
палицею кинути,
під боком, коло носа,
під носом, лице в лице.*

Обманути - *лишити з носом,
взяти на пушку,
обвести круг пальця,
поводити за ніс,
пошити в дурні,
ввести в оману,
пустити диму в очі,
замилити очі,
пустити туману в очі,
замазати очі,
заговорити зуби,
відвести очі.*

IV. Робота з міжпредметною лексикою

1. Поняття “міжпредметна лексика” в інтерпретації учнів.
2. Чи можна назвати слова “лицар” і “рицар” синонімами? Як називається це явище? (дисиміляція)
3. Термін “дисиміляція” належить до міжпредметної лексики. В яких галузях вживається? Користуючись словником-мінімумом, виписати тлумачення терміна.

4. Яким терміном називають опис внутрішньої будівлі приміщення?
5. Навести приклад антоніма до слова “інтер’єр”. Дати тлумачення.
6. Вичленити основу термінів “інтер’єр” і “екстер’єр”. Утворити терміни. В якій галузі вживаються? (*internus – внутрішній, externus – зовнішній; інтернатура, інтернет, інтернат, екстернат*)
7. З яким значенням термін “дисонанс” уживається в латинській мові? (*dissonans - різнозвучний*)
8. Чи є “дисонанс” терміном міжпредметної лексики. В яких науках цей термін уживається? Виписати тлумачення цього терміна, що вживається в медичній науці (*психологом*).

V. Узагальнення і систематизація знань

З метою систематизації й узагальнення отриманих знань учитель пропонує учням відповісти на запитання:

1. Які терміни і поняття вивчаються у розділі “Лексикологія”?
2. Яка мовна одиниця є предметом вивчення “Лексикології”?
3. Що таке лексичне значення слова?
4. Доведіть різницю між вивченням слова у “Лексикології” і “Морфології”.
5. Розкажіть про групи слів за значенням і поясніть їх роль у мовленні.
6. Що називаємо синонімами?
7. Як можна утворити синонімічний ряд?
8. Що називається домінантою?
9. Які синоніми називаються експресивно-емоційними, контекстуальними, фразеологічними?
10. Назвіть відомі вам лексикологічні терміни.
11. Які терміни відносимо до міжпредметної термінологічної лексики? Наведіть приклади.

Фрагмент уроку-семінару в медичному класі за темою:

“Імунна система й екологія” (11 кл)

II. 1. Захист проекту учня.

Екологічне забруднення знижує активність імунної системи людини, що призводить до збільшення частоти і важкості перебігу інфекційних захворювань. Вплив радіаційного забруднення теж досить значний, оскільки згубно діє на клітини, що діляться. Лімфоцити і лейкоцити утворюються шляхом поділу з молодих клітин червоного мозку, лімфатичних вузлів, селезінки. Саме в цих органах переважно накопичуються радіоактивні речовини.

Згубно на імунну систему діють викиди автомобільних газів, отрутохімікати.

2. Доповнення учнів.

- Вплив рослин на очищення організму від радіонуклідів та стимуляцію імунної системи.
- Рослини-радіопротектори – буряк столовий, яблука, перець солодкий червоний, часник, цибуля, помідори, смородина, шипшина.
- Імуностимулятори – ехінацея пурпурова, елеутерокок, пирій повзучий, женьшень.

3. Заключне слово вчителя.

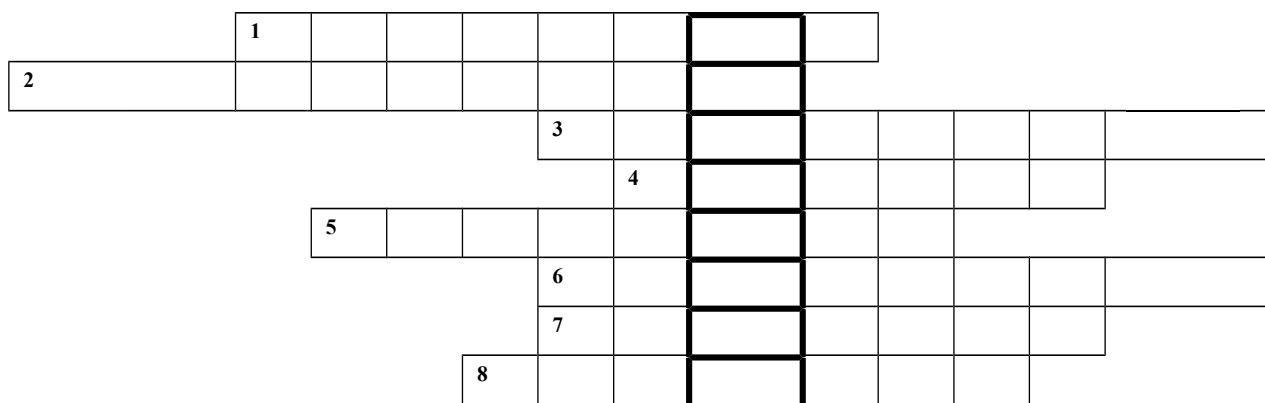
V. Узагальнення і систематизація знань учнів

Вчитель: На сьогоднішньому уроці-семінарі ми засвоїли багато нових термінів і понять.

I. Написавши в горизонтальні клітинки кросворда терміни, що відповідають наведеним нижче дефініціям, у вертикальному стовпчику прочитаємо термін, що означає спосіб захисту організму від живих тіл і речовин, які несуть у собі ознаки генетичної чужорідності.

1. Проникнення та розмноження мікроорганізмів (бактерій, вірусів) у живому організмі.
2. Особина, індивідуум, окрема жива істота, що являє собою біологічну систему.
3. Перемога захисних сил.

4. Визначення складу речовини (крові).
5. Білки, що виробляються в процесі створення імунітету.
6. Чужорідні речовини, що проникають в організм.
7. Імунна реакція організму миттєвої дії.
8. Сукупність елементів, пов'язаних між собою, що є єдиним функціональним цілим.

2. Серед записаних у клітинки термінів знайдіть міжпредметні, выпишіть із словника-мінімуму їх дефініції.

Фрагмент уроку-узагальнення з розділу

“Органи кровообігу. Серце” (біологія, 11 кл.)

I. Мотивація навчальної діяльності

Евристична бесіда з учнями за матеріалом теми.

Запитання для бесіди:

- 1) Яка система забезпечує рух крові?
- 2) Які органи входять до кровоносної або серцево-судинної системи?
- 3) Які кровоносні судини ви знаєте?
- 4) Який орган забезпечує рух крові по судинах?
- 5) Як називається комплексна біологічна наука, що вивчає форму і будову органів, організму в цілому?
- 6) Яка роль в життєдіяльності організму асиміляції та дисиміляції?

III. Термінологічна робота

- 1) Скласти міні-словник термінів, уживаних вами у процесі повторення матеріалу розділу “Органи кровообігу. Серце”.

2) Зі словничка виписати терміни міжпредметної лексики, дати дефініції.

(система, морфологія, асиміляція, дисиміляція)

На другому, когнітивно-збагачувальному етапі на всіх уроках навчальних предметів, що були задіяні в експерименті (українська мова, українська література, біологія, основи латинської мови з медичною термінологією), знайомили учнів з міжпредметною лексикою, яку учні записували у спеціальні зошити-міні-словнички, а також зі способами творення нових термінів. Нами була розроблена система вправ для активної роботи гімназистів з міжпредметною термінологією на уроках української мови, літератури, біології, основ латинської мови з медичною термінологією. Подаємо зразки таких вправ.

Завдання 1.

1. Утворити медичні терміни (анатомічні, клінічні, фармацевтичні) від одних і

тих самих коренів латинських або грецьких слів.

(choledochus – жовчний, cholagogus – жовчогінний, cholaemia – наявність жовчі в крові, Cholelithum – холеліт, жовчогінний засіб – від chole - жовч)

2. Способом афіксації утворити нові анатомічні терміни від слова *vertebra* (хребець)

(vertebralis – хребцевий, intervertebralis - міжхребцевий)

3. Використовуючи терміноелементи, утворити терміни клінічної номенклатури:

- algia, - plegia, - sthenia, - pathia

(астенія, психопатія, гастралгія, геміплегія)

Завдання 2.

1. Утворити терміни-композиції біологічної та медичної терміносистем:

а) складні терміни, компонентами яких є основи іменників, поєднані між собою інтерфіксами *o, e* (*жовчоутворення, носоглотка, коренеплід*)

б) складні терміни, утворені поєднанням основи іменника з компонентом дієслівної основи (*стравохід, кровообіг*)

в) складні терміни, утворені поєднанням основи прикметника з іменниковою основою (*видозміна, далекозорість*)

2. Утворити терміни міжпредметної лексики:

а) за допомогою інтернаціонального суфікса – *аці* – *я* (*atio*) на означення процесу дії. Виписати із словника-мінімуму дефініції:

Assimilis - *схожий* - (*асиміляція*)
 Dissimilis - *несхожий* - (*дисиміляція*)
 Fransformo - *перетворюю-* (*трансформація*)

б) навести приклади своїх термінів
 (*редукція, артикуляція, абревіація*)

3. Утворити терміни міжпредметної лексики

а) за допомогою терміноелемента – *логія* (наука, вчення)
 (*морфологія, аналогія*)

б) за допомогою прикметникових суфіксів –*аль*– + –*н*–
 (*локальний, дорсальний*)

Завдання 3.

Навести приклади термінів-словосполучень із лексики досліджуваних нами предметів однакової синтаксичної конструкції. Зробити морфологічний аналіз цих термінів.

1. УО + УО + ГС

а) лінгвістичний (*безсполучникове складне речення*)
 б) літературознавчий (*двоскладовий віршовий розмір*)
 в) медико-біологічний (*центральна нервова система*)
 г) медичний (*гіркий жовчогінний збір*)

2. УО + ГС + НУО

а) лінгвістичний (*неозначена форма дієслова*)
 б) літературознавчий (*жанрові особливості твору*)
 в) біологічний (*статеве розмноження людини*)
 г) медичний (*найширший м'яз спини*)

На третьому, репродуктивно-творчому етапі учні самі складали словники міжпредметної лексики на уроках з усіх предметів, виконували творчу роботу з текстами, писали реферати, курсові роботи.

Проілюструємо приклади завдань на творчу роботу гімназистів з текстами.

1. Списати спроектований текст. Підкреслити терміни. Виписати терміни міжпредметної навчально-термінологічної лексики.

Слова вивчаються як частини мови у розділі мовознавства, який називається морфологією. Вони характеризуються за такими спільними для них рисами: 1) загальне значення; 2) морфологічні ознаки; 3) синтаксична роль.

(терміни: частина мови, мовознавство, морфологія, загальне значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль;

терміни міжпредметної лексики: морфологія, ознака)

2. Скласти науковий текст, уживаючи терміни. Визначити, з яким навчальним предметом вони пов'язані.

3. Зі словника-мінімуму міжпредметної лексики вибрати 2 терміни. Скласти з ними речення, використовуючи їх значення в різних галузях.

Різноманітні види вправ виконували учні на уроці-тренінгу “Міжпредметна наукова навчально-термінологічна лексика”. Подаємо план-конспект уроку з української мови.

УРОК-ТРЕНІНГ (11 кл.)

МІЖПРЕДМЕТНА НАУКОВА

НАВЧАЛЬНО-ТЕРМІНОЛОГІЧНА ЛЕКСИКА

Тема уроку: Міжпредметна наукова навчальна термінологія, її творення та вживання у шкільному курсі навчання.

Мета уроку: Систематизувати та поглибити знання гімназистів про міжпредметну наукову навчальну термінологію шляхом тренувальних вправ; удосконалити вміння і навички утворювати навчальні терміни міжпредметної термінологічної лексики;

сприяти збагаченню словникового запасу гімназистів термінами міжпредметної наукової навчальної термінології.

Тип уроку: Застосування знань і формування вмінь; урок-тренінг.

Обладнання: Підручник “Українська література” 11 клас 192, словники, схеми, картки для індивідуальних самостійних робіт.

ХІД УРОКУ-ТРЕНІНГУ

I. Мотивація навчальної діяльності

1. Слово вчителя

У процесі проведення уроку-тренінгу ви будете використовувати свої знання із таких дисциплін: українська мова, українська література, біологія, основи латинської мови з медичною термінологією. Оскільки предмет “Основи латинської мови з медичною термінологією” вивчається лише в медичних класах, обираємо для проведення такого уроку учнів медичного класу.

Насамперед звернемо увагу на тип нашого уроку і тему. Урок-тренінг. Чому обрано саме такий тип, які методи роботи чекають на нас?

(Після відповідей учнів учитель узагальнює)

Так, тренінг – спеціальне тренування (розумове, фізичне). Отже, на нас чекають тренувальні вправи на обізнаність з міжпредметною науковою навчальною термінологією, на вироблення вмінь і навичок утворювати ці терміни морфологічним та синтаксичним способами творення; вправи, що сприяють збагаченню нашого словникового запасу міжпредметною науковою навчальною термінологією. Спробуємо визначитися із поняттям “міжпредметна наукова навчальна термінологія”. *(Учні висловлюють свої міркування)*

Слушними є відповіді тих гімназистів, які вважають, що міжпредметна навчальна термінологія охоплює сукупність термінів, що є спільними для декількох навчальних дисциплін. Нас цікавлять такі предмети: українська мова, українська література, біологія, основи латинської мови з медичною термінологією (далі: латинська мова – Є.К.)

Використаємо матеріал з української мови, української літератури, біології, латинської мови з медичною термінологією, що мають безпосередній зв'язок з міжпредметною термінологічною лексикою (*на дошці таблиця*).

Українська мова: - переносне значення слова;

- фразеологізми;
- синоніми;
- антоніми.

Українська література:

- тропи;
- поетичний синтаксис;
- мовні засоби.

Біологія, латинська мова:

- вся анатомічна термінологія – спільна

II. Лінгвістичний експеримент

Дослідження тексту

Завдання

Списати спроектовані на дошку речення. З яким навчальним предметом пов'язані виділені слова та словосполучення? Чи утворюють вони терміни міжпредметної лексики?

Бійців тих два, прийнявши муку,

Плече в плече, **рука на руку**

Лежать. Видать, товариші. *(А. Малишко)*

“**Сон в руку**” – подумалось Мотрі, і вона вологими очима глянула на Чіпку.

(П. Мирний)

Щастя – не вишиваний рушник, **на руках** не піднесуть. *(народна творчість)*

Рука руку миє.

Кров людська – не водиця... *(М. Стельмах)*

Гамід нагадував собою відгодованого чорного kota **гарячої крові**, який приготувався до стрибка на свою жертву. *(В. Малик)*

Дослідження – пошук

Завдання

1. Вказати термін, що вживається в міжпредметній лексиці:
 - а) синтаксис;
 - б) пунктуація;
 - в) морфологія;
 - г) фонетика;
 - д) словотвір.

2. Вказати терміноелементи, за допомогою яких творяться лінгвістичні та медико-біологічні терміни:
 - а) *-логія* (наука);
 - б) *-метрія* (визначення розміру);
 - в) *-графія* (процес зображення);
 - г) *-ергія* (робота, дія);
 - д) *-грама* (відбиток зображення).

3. Навести приклади філологічних та медико-біологічних термінів зі спільним терміноелементом *-логія*.

4. Навести приклади філологічних та медико-біологічних термінів зі спільним терміноелементом *-грама*.

5. У слові “морфологія”, що є терміном міжпредметної лексики, вичленити корінь. Що він означає?

6. Виписати з термінологічних спеціальних словників (лінгвістичних, літературознавчих, медичних, біологічних) міжпредметні терміни, подати їх дефініції.

Конструювання думки

Завдання

1. Записати загальнонародний вислів “розсмоктався шов.” З якої галузі науки взято вислів? Який троп використано? Що він означає?

2. Назва якої частини нижньої кінцівки є терміном міжпредметної лексики? В яких галузях уживається?
3. Навести приклади словосполучень, в яких слово “корінь” виступало б частиною терміна лінгвістичного, медичного, біологічного.
4. Довести, що прикметники – назви кольорів у словосполученні з іменниками утворюють терміни. Навести приклади. Чи можна їх назвати термінами міжпредметної термінології?

Удосконалення вмінь і навичок

Завдання

1. Утворити терміни морфологічним і синтаксичним способами.

Морфологічний спосіб (афіксація)

а) утворити терміни за допомогою:

- префікса **без-** + прикм.
- префікса **від-** + дієпр., прикм.
- префікса **не-** + прикм.

б) утворити терміни за допомогою:

- суфікса **-аці(я)**
- суфікса **-ість**
- суфікса **-ння** (від дієсл. основ)
- суфікса **-ов-**

в) утворити терміни-композиції (складні слова):

г) утворити терміни-аббревіатури:

Синтаксичний спосіб (терміни-словосполучення)

Завдання

1.
 - а) утворити двочленні ТС*
 - б) утворити тричленні ТС*
 - в) утворити багаточленні ТС*
2. Використовуючи матеріал філологічного і медико-біологічного галузевих словників, утворити словник-мінімум міжпредметної термінології.

3. Домашнє завдання: завершити укладання словника-мінімуму.

Зауважимо, що впродовж експериментальної роботи гімназисти залучались до оцінювання результатів виконання завдань у роботі з міжпредметною термінологічною лексикою. Вони писали рецензії на виконані творчі роботи (словнички, письмові контрольні роботи), виставляли оцінки як собі, так і своїм однокласникам, мотивували їх. Учні одержували такі завдання:

1. Написати курсові роботи за однією з тем:

- Походження і розвиток терміносистеми української мови.
- Термінотворення в українській терміносистемі.
- Словотворчі моделі біологічної та медичної терміносистем.
- Міжпредметна навчальна термінолексика.
- Особливості творення і вживання термінів міжпредметної лексики.

2. Скласти словники:

- короткий словник фармацевта;
- словник-мінімум міжпредметної термінолексики природничо-математичних наук.

3. Підготувати реферати:

- Термінологія і культура мовлення.
- Цікава термінолексика.
- Словникове багатство України.

На четвертому, оцінно-регулятивному етапі учні брали участь у позакласній роботі. З цією метою для учнів 10-11 класів було створено гурток “Майбутній науковець” (план роботи гуртка див. у додатку Е).

Крім того, проводилась науково-практична конференція “Українська термінологія. Історія, перспективи розвитку”, а також мовна вікторина. Для участі в мовній вікторині до проблемних груп були залучені майже всі учні 10-11 класів, проводились тести, бліц-турніри. Під час проведення тижня української

мови було підготовлено радіогазету, рольову гру “У світі термінів”, тематичний вечір “Українська термінологія і сучасність”, термінознавчий турнір [59 : 58-62].

Подаємо сценарій термінознавчого турніру, проведеного з гімназистами 11 класу.

ЗНАВЦІ ТЕРМІНІВ І ТЕРМІНОСПОЛУЧЕНЬ

I етап

Розминка

Запитання для 1-ої команди

1. Що називається терміном?
2. У чому відмінність між терміном і поняттям?
3. Що вивчає лексикографія?

Запитання для 2-ої команди

1. Що називається поняттям?
2. Де і коли найчастіше використовуєте ви у своєму мовленні терміни?
3. Які терміни відносимо до міжпредметної лексики?

II етап

“Аргумент”

Пропонується 2 твердження, стосовно яких потрібно висловитися протягом 2 хвилин, навівши при цьому низку аргументів за чи проти.

- 1) Жодна наука не може існувати без термінів.
- 2) Внутрішня форма терміна – ключ до його рецептивного засвоєння.

III етап

“Далі! Далі! Далі!”

Командам дається по півтори хвилини, протягом яких треба дати відповідь на якомога більшу кількість запитань. Якщо гравці не знають відповіді, потрібно сказати: “Далі!”

Запитання для 1-ої команди

1. Що означає поняття “дефініція”?
 2. Яка лексика називається термінологічною?
 3. В яких науках і з яким значенням вживається термін міжпредметної лексики “абревіація”?
- (лінгв., літ., мед. біол.)*

4. Назвіть термін міжпредметної лексики зі значенням “сукупність пов’язаних між собою елементів, фактів...”. *(система)*
5. Опис зовнішнього боку будівлі названо терміном “.....”.
(екстер’єр)

Запитання для 2-ої команди

1. Наведіть приклад поняття.
2. У текстах якого стилю вживаються терміни?
3. Наведіть приклад кількох слів з такою ж дефініцією до лінгвістичного терміна “алфавіт” *(азбука, абетка)*.
4. В яких науках і з яким значенням вживається термін міжпредметної лексики “аналіз”? Наведіть приклади *(аналіз крові, аналіз літературного твору, фонетичний аналіз)*.
5. Що означає лат. “inversio”? Назвіть термін міжпредметної лексики, утворений від “inversio”, подайте лінгвістичну дефініцію даного терміна *(інверсія)*.

IV етап

“Знайди схему”

Серед розкладених на столі карток зі схемами знайди ті, які відповідають записаним на дошці термінам:

- 1) стилістичні засоби наукової термінології;
- 2) передні верхні альвеолярні артерії.

Схеми:

1. Пр. + Ім.
2. Ім. + Ім. (род.)
3. Пр. + Пр. + Ім.
4. Пр. + Ім. + Ім. (род.)
5. Пр. + Пр. + Ім.
6. Пр. + Ім. + Пр. (род) + Ім. (род.) (1)
7. Пр. + Пр. + Пр. + Ім. (2)
8. Пр. + Пр. + Ім. + Ім. (род.)

V етап “Пограймо у слова”

Командам по черзі пропонуються іншомовні слова-терміни міжпредметної термінології, до яких треба дібрати українські відповідники:

*асиміляція, дисиміляція, інверсія, локальний, дисонанс, аналогія,
трансформація.*

(уподібнення, несхожість, перестановка, місцевий, різнозвуччя, подібний, перетворення)

VI етап “Словограй”

На дошці вивішуються картки із записаними термінами. Гравці протягом двох хвилин мають вибрати лише ті з них, на яких є терміни міжпредметної лексики:

генетика, антонім, аналіз, контекст, нефрон, вид, клас, цитата, троп, аббревіація, алергія, запалення, дорсальний, симбіоз, алегорія, інверсія, корінь, абзац, морфологія.

VII етап “Префікси і суфікси”

За три хвилини команди мають записати якнайбільше термінів з поданими префіксами і суфіксами.

Префікси: *без-, від-, не-, гіпо-, транс, дис-*

Суфікси: *-ість, -ов-, -н-, -ація.*

З метою самоконтролю і взаємоконтролю учні попарно обмінювалися зошитами і виправляли помилки товаришів червоною ручкою. Один учень зачитував правильні відповіді вголос. Потім учні оцінювали свої роботи, а вчитель виставляв оцінки в журнал.

З учнями 11 класів було організовано творчу лабораторію (план роботи див. у додатку Ж). На базі творчої лабораторії було проведено міжпредметну

конференцію з теми “Світ термінів”, де учні виступали з доповідями на основі своїх досліджень, писали рецензії на доповіді своїх однокласників.

Отже, систематична і цілеспрямована робота з науковою навчально-термінологічною лексикою на міжпредметній основі сприяла збагаченню словника гімназистів міжпредметною термінологією.

2.3.3. Порівняльна характеристика рівнів засвоєння учнями гімназії наукової навчально-термінологічної лексики на міжпредметній основі.

Метою прикінцевого етапу експерименту було виявлення рівнів засвоєння учнями гімназії наукової навчально-термінологічної лексики на міжпредметній основі. Учні експериментальних і контрольних класів було запропоновано серії завдань, аналогічних до констатувального етапу експерименту. Розглянемо одержані дані за кожним критерієм окремо. Порівняльні кількісні дані виконання завдань учнями за гносеологічним критерієм подано в таблиці 2.8 і діаграмі 2.1.

Як засвідчує таблиця і діаграма, після навчання відбулися позитивні зміни у ступенях обізнаності гімназистів із міжпредметною науковою навчально-термінологічною лексикою. Так, якщо на констатувальному етапі не було виявлено учнів на ступені “вище достатнього” в жодній групі, то на прикінцевому етапі означеного ступеня обізнаності учнів з науковою навчально-термінологічною лексикою досягли 26% учнів експериментальної і 2% - контрольної груп. Зазначимо, що значно зросла кількість учнів

Таблиця 2.8

Порівняльні ступені обізнаності учнів з міжпредметною науковою навчально-термінологічною лексикою

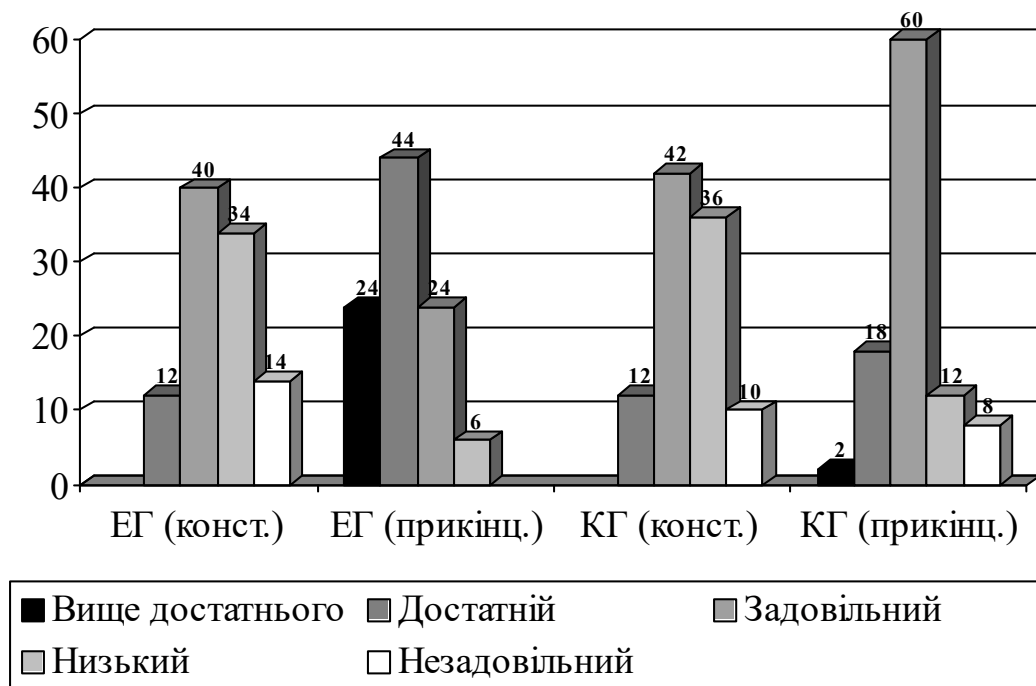
(Прикінцевий етап, %)

Ступені	Сума балів	Група			
		ЕГ		КГ	
		КЕ	ПЕ	КЕ	ПЕ
Вище достатнього	48-50	---	26	---	2
Достатній	40-47	12	44	12	18

Задовільний	30-39	40	24	42	60
Низький	20-29	34	6	36	12
Незадовільний	Нижчий 19	14	---	20	8

Діаграма 2.1.

Порівняльні ступені обізнаності учнів з міжпредметною науковою навчально-термінологічною лексикою (%)

експериментальної групи, які досягли достатнього ступеня обізнаності з міжпредметною науковою навчально-термінологічною лексикою: з 12% учнів до 44%, тоді як у контрольній групі зростання було значно меншим з 12% до 18% учнів.

Результати експерименту засвідчили глибокі і переконливі знання учнів експериментальної групи з міжпредметної наукової навчально-термінологічної лексики, учні не тільки називали наукові терміни, а й правильно їх пояснювали. Проілюструємо прикладами. Сергій В. (ЕГ-11 кл.), відповідаючи на запитання, чи може корінь складних слів “дактил”, що відповідає з грецької поняттю “палець”, утворювати терміни міжпредметної лексики, дав таке пояснення:

“Дактил” (від гр. *dactylos* - палець)- одна з п’яти рухомих частин кисті руки або ступні ноги (мед.-біол.). Дактиль – трискладова стопа у силабо-тонічному віршуванні з наголосом на перший склад (літ.). Цим віршовим розміром написаний вірш П. Грабовського “Швачка”, пісня М. Старицького “Ніч яка місячна”. Корінь грецького слова, що означає палець, є складовою частиною термінів, які можна віднести до міжпредметної лексики. Так, наприклад, дактилограма (судова медицина), дактилографія (письмо пальцем, техніка письма на друкарській машинці), дактилологія (ручна азбука), дактилоскопія (розділ криміналістики). Отже, корінь складних слів “дактил” утворює терміни міжпредметної лексики”.

Олег І. (ЕГ-11 кл.) цікаво й неординарно відповів на запитання: “Чи можуть прикметники – назви кольорів у словосполученні з іменниками утворювати терміни?” Він повідомив, що саме слово “колір” уживається як термін у квантовій фізиці: колір – квантове число, що характеризує кварки і глюони. На погляд термінологів, прикметники на позначення кольорів мають чимало позитивних характеристик, тому можуть використовуватися в термінотворенні. Значний шар такої лексики складають медичні терміни – народні найменування, у структурі яких є прикметники на позначення кольору. Наприклад:

лейкемія - *leukaemia* (гр. *leukos* – білий, *haema* - кров) – білокрів’я;

скарлатина - *scarlattina* (лат. *scarlatto* – криваво-червоний);

чорна хвороба – кала-азар – (*cala* – *azar* – мова гінді) – образна назва: шкіра хворого набуває темного забарвлення [195 : 17-20].

Прикметники – назви одних і тих самих кольорів утворюють терміни в термінологіях різних галузей (література – **білий** вірш, географія – **Біла** Церква, історія – **білі** війська – білогвардійці та інші), тому їх не можна назвати термінами міжпредметної термінології.

Ольга С. (ЕГ-11 кл.) зробила повідомлення про термін міжпредметної лексики “кома”. Кома (лінгв.) – це розділовий знак, що служить для

відокремлення слів, сполучення слів і речень у складі одного синтаксичного цілого (у вимові вимагає короткої зупинки, паузи). Комою називають також тимчасову зупинку життєдіяльності деяких органів людського організму; непритомний стан, викликаний внутрішніми самоотруєннями організму (мед.). Кома (біол.) – це тимчасовий розлад життєво важливих функцій: кровообігу, дихання.

Стовідсотково виконали гімназисти завдання, проілюструвавши приклади словосполучень, у яких багатозначне слово “корінь” виступає частиною терміна - словосполучення: лінгвістичного, медичного, біологічного –

- корінь слова - лінгвістичний;
- корінь дуба - біологічний (ботаніка);
- корінь зуба - медичний (стоматологія).

Одержані результати засвідчили, що в експериментальній групі відчутні зміни відбулися в обізнаності з міжпредметною термінологічною лексикою учнів, які раніше перебували на задовільному, низькому і незадовільному ступенях. Так, кількість учнів експериментальної групи зменшилась: на задовільному ступені – із 40% до 24%; на низькому – із 34% до 6% учнів. Незадовільного ступеня не було виявлено (на констатувальному етапі було 14%).

Незначні зміни відбулися в перерозподілі за ступенями обізнаності учнів контрольної групи з міжпредметною термінологічною лексикою. З’ясувалося, що на задовільному ступені збільшилась кількість учнів з 42% до 60%, а на низькому відповідно зменшилось учнів з 36% до 12%; на незадовільному – з 10% до 8%.

Порівняльні кількісні дані ступенів сформованості вмінь у гімназистів працювати з міжпредметною науковою навчально-термінологічною лексикою подано в таблиці 2.9 і діаграмі 2.2.

Таблиця 2.9

Порівняльні ступені сформованості вмінь у гімназистів працювати з міжпредметною науковою навчально-термінологічною лексикою

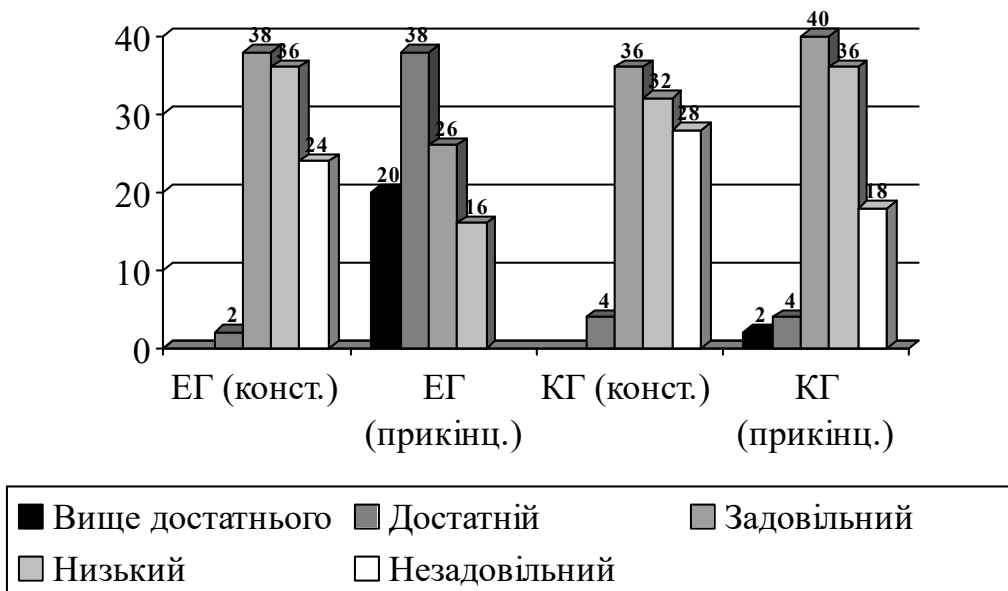
(прикінцевий етап, %)

Ступені	Сума балів	Група			
		ЕГ		КГ	
		КЕ	ПЕ	КЕ	ПЕ
Вище достатнього	38-40	---	20	---	2
Достатній	30-37	2	38	4	4
Задовільний	20-29	38	26	36	40
Низький	10-19	36	16	32	36
Незадовільний	Нижчий 9	24	---	28	18

Як бачимо з таблиці 2.9. і діаграми 2.2, кількісні показники сформованості вмінь у гімназистів працювати з міжпредметною науковою навчально-термінологічною лексикою засвідчують позитивні зміни, хоча дещо нижчі від результатів обізнаності з галузевою термінологічною лексикою. Якщо на констатувальному етапі не було учнів, які вміли працювати з міжпредметною термінологією за ступенем “вище достатнього”, то на прикінцевому етапі на означеному ступені виявилось 20% учнів експериментальної і 2% - контрольної груп. Досить відчутно збільшилась кількість гімназистів експериментальної групи порівняно з констатувальним етапом, які досягли достатнього ступеня – з 2% до 38% учнів, тоді як у контрольній групі кількісний показник (4%) не змінився.

Діаграма 2.2.

**Порівняльні ступені сформованості вмінь гімназистів
працювати з міжпредметною науковою навчально-
термінологічною лексикою (%)**

На задовільному ступені в ЕГ залишилось 26% учнів (було 38%), на низькому – 16% (було 36%), незадовільного ступеня не було виявлено (на констатувальному етапі було 24%).

В учнів контрольної групи відбулися тільки незначні зміни, а саме: на задовільному ступені стало 36% гімназистів (було 40%), на низькому – 36% (було 32%), на незадовільному залишилось 18% (було 28%) учнів.

Учні експериментальної групи набули вмінь виділяти терміни з тексту і пояснювати, з якої вони наукової галузі, створювати нові терміни різними способами. Вони легко добирали і визначали міжпредметну наукову навчальну термінологію, оволодівали вміннями працювати зі словником міжпредметної термінології. Проілюструємо прикладами.

Завдання на вміння виділяти терміни з тексту. Із запропонованих текстів виписати терміни і пояснити, до яких наукових галузей вони належать.

Ірина С. (ЕГ-11 кл.) зазначила, що перший текст багатий термінами, які належать до медико-біологічної галузі: мозок, людський орган, анабіоз людини, пам'ять, жива плазма, телепатія, розум тощо.

Олег М. (ЕГ-11 кл.) правильно визначився з філологічними термінами, які він знайшов у другому та четвертому текстах. Терміни корінь, суфікс, префікс, основа, закінчення, походження слова, термін, синоніми, антоніми він назвав лінгвістичними термінами. А терміни розповідь, опис, діалог, монолог відніс до лінгвістичної та літературознавчої терміносистем.

Людмила Ж. (ЕГ-11 кл.) терміни, які виписала із третього тексту, віднесла до медичної термінології, розкласифікувавши їх за системами: анатомо-гістологічні: chole – жовч, choledochus – жовчний; клінічні: cholaemia – наявність жовчі в крові; фармацевтичні: cholagogus – жовчогінний і Cholenzymum – холензим, жовчогінний засіб (див. стор. 113-115).

Володимир К. (ЕГ-11 кл.) одним з перших виконав тестове завдання на визначення рядка, в якому всі слова є термінами. Терміни морфологія і аналіз відніс до міжпредметної наукової навчально-термінологічної лексики.

Завдання на пояснення змісту терміна “морфологія”.

Ольга Н. (ЕГ-11 кл.) пояснила, що у слові “морфологія” корінь “морф” (гр.)- вид, форма, побудова чого-небудь. У єдності з терміноелементом –*логія* (наука) утворює термін “морфологія”, що означає наука про будову...

Завдання на утворення складних термінів.

1. З кінцевими терміноелементами: -логія (наука); -грама (відбиток зображення).

Оксана К. (ЕГ-11 кл.) навела такі приклади термінів:

а) лексикологія, фразеологія, етимологія, типологія, морфологія, психологія, біологія, цитологія;

б) пунктограма, орфограма, криптограма, рентгенограма, кардіограма.

2. Утворити терміни і поняття морфологічним способом.

Микола П. (ЕГ-11 кл.) використав у своїй роботі спосіб афіксації,

утворивши такі терміни:

- безсполучниковий, безплідний, безкровний;
- непряма мова, несприятливий, неживий, неузгоджене означення;
- артикуляція, субстантивація, операція, адаптація;
- відмінювання, спрощення, отруєння, запалення.

Сашко Д. (ЕГ-11 кл.) навів приклади новоутрених термінів-комполітів і термінів-абревіатур:

- односкладний, дієвідміна, жарознижувальний, крововилив, жовчоутворення;
- СНІД – синдром набутого імунodefіциту; ТС – терміни - словосполучення; АШК – апарат штучного кровообігу; ГТс – граматична терміносистема.

3. Утворити терміни-словосполучення (синтаксичний спосіб творення).

Дмитро С. (ЕГ-11 кл.) виявив свою обізнаність у галузі термінології, дібравши велику кількість термінів-словосполучень, пов'язаних з навчальними предметами, які досліджуються. Наприклад, двочленні ТС: активний дієприкметник, художній образ, ліва легеня, ефірна настоянка; тричленні ТС – трискладовий віршовий розмір, ліва порожниста вена, складне безсполучникове речення, гостра вірусна інфекція; багаточленні ТС – головний член односкладного речення, глибокий канал кам'янистого нерва, гостра респіраторна вірусна інфекція.

Модель-схема, запропонована Дмитром С. до терміна “головний член односкладного речення”, виглядала таким чином: УО + ГС + УО₁ + НУО.

Морфологічний розбір:

Головний	член	односкладного	речення
(прикм., чол. рід,	(ім. II відміна, чол.	(прикм., сер. рід,	(ім., II відміна,
Н.в., однина)	рід, Н.в., однина)	Р.в., однина)	сер. рід, Р.в.,
			однина)

Завдання на визначення термінів міжпредметної лексики

Володимир К. (ЕГ-11 кл.), заповнюючи схему кросворду (див. стор.146-147), скористався такими термінами: 1 – інфекція; 2 – система; 3 – аналіз; 4 –

організм; 5 – одужання; 6 – алергія. До міжпредметної лексики він відніс терміни – система, аналіз. Дефініції цих термінів визначив таким чином:

Система – це сукупність взаємопов’язаних і взаємозумовлених мовних фактів і явищ, які розвиваються за внутрішніми законами мови (лінгв.). Також це наука, що вивчає природну класифікацію сучасних і вимерлих організмів (біол.). Сукупність елементів, які вважаються єдиним функціональним структурним цілим (мед.).

Аналіз - розклад складного мовного цілого на його складові елементи (лінгв.). *Морфемний аналіз. Синтаксичний аналіз.* Дослідження шляхом розгляду окремих сторін, властивостей, складових частин, чого-небудь (літ.). *Аналіз літературного твору.* Визначення складу речовини (біол., мед.). *Аналіз крові.*

Щодо завдання виписати міжпредметні терміни із словникового диктанту, то всі учні виконали його правильно.

Наприклад, Тетяна Б. (ЕГ-11кл.) одна із перших виконала вибірккову роботу правильно, виписавши терміни міжпредметної лексики: абревіація, артикуляція, асиміляція, дисиміляція, редукація, трансформація.

Порівняльні кількісні дані щодо ступенів сформованості вмінь взаємооцінки і самооцінки в учнів гімназії у процесі роботи з міжпредметною науковою навчально-термінологічною лексикою на прикінцевому етапі подано в таблицях 2.10 і 2.11 та діаграмах 2.3 і 2.4.

Таблиця 2.10

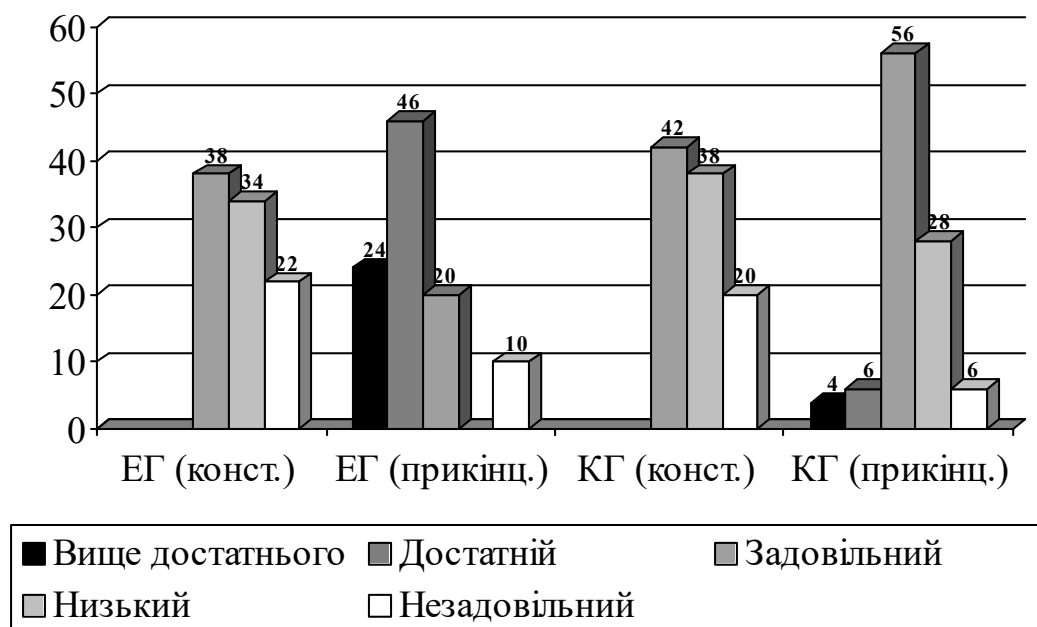
Порівняльні ступені сформованості вмінь взаємооцінки в гімназистів у процесі роботи з міжпредметною науковою навчально-термінологічною лексикою (прикінцевий етап, %)

Ступені	Сума балів	Група			
		ЕГ		КГ	
		КЕ	ПЕ	КЕ	ПЕ
Вище достатнього	19-20	---	24	---	4
Достатній	15-18	---	46	---	6
<i>Продовження таблиці 2.10.</i>					
Задовільний	10-17	42	20	42	56

Низький	5-16	36	10	38	28
Незадовільний	Нижчий 5	22	---	20	6

Діаграма 2.3.

**Порівняльні ступені сформованості вмінь взаємооцінки в
гiмназистiв у процесi роботи з мiжпредметною науковою
навчально-термiнологiчною лексикою (%)**

Дані таблиці 2.10 і діаграми 2.3 засвідчують значні позитивні зміни щодо ступенів сформованості в учнів експериментальних класів взаємооцінки у процесі роботи з міжпредметною науковою навчально-термінологічною лексикою. Так, якщо на констатувальному етапі жоден з учнів, які брали участь у ньому, не зміг адекватно оцінити виконані завдання з науковою міжпредметною навчально-термінологічною лексикою і відповідно мотивувати свої оцінки, тобто вони не змогли досягти як достатнього, так і вище достатнього ступенів, то на прикінцевому етапі було виявлено: 24% учнів, які перебували на ступені “вище достатнього” і 46% - на достатньому ступені. Відповідно зменшилась кількість учнів на задовільному ступені – із 42% до 20% і на низькому – з 36% до 10% учнів. Незадовільний ступінь в учнів

експериментальної групи не було виявлено (на констатувальному етапі було 22% учнів).

В учнів контрольної групи відбулися тільки незначні позитивні зміни. Так, на ступені “вище достатнього” було виявлено 4% гімназистів, а на достатньому – 6%, тоді як на констатувальному етапі не було жодного. На задовільному етапі стало 56% учнів (було 42%), на низькому – залишилось 28% (було 38%). Зауважимо, що відчутно зменшилась кількість учнів незадовільного ступеня – з 20% до 6%.

Таблиця 2.11

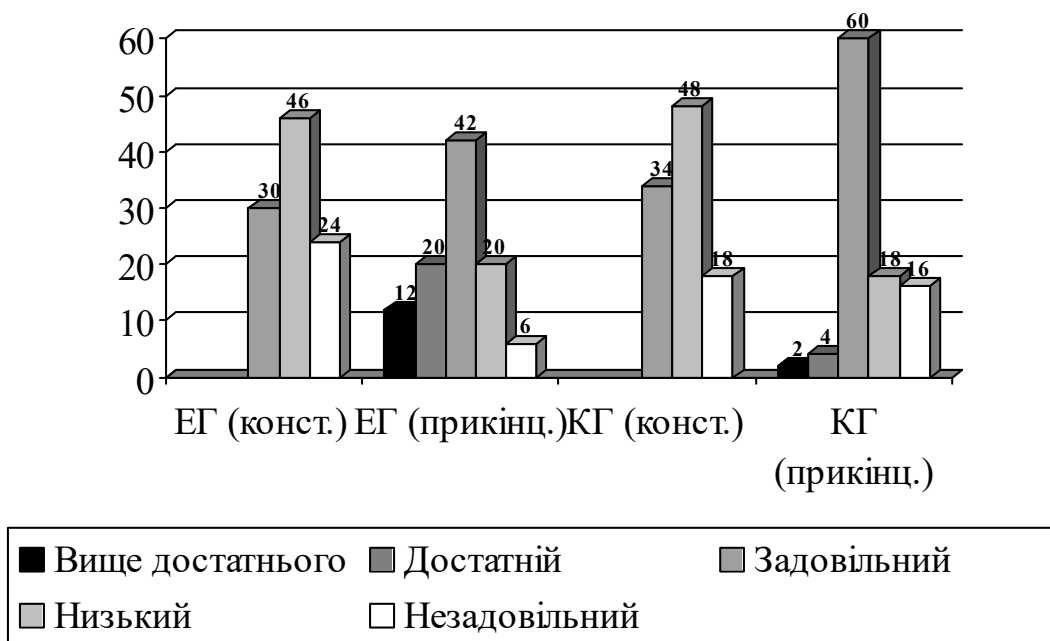
**Порівняльні ступені сформованості вмінь самооцінки в гімназистів
у процесі роботи з міжпредметною науковою навчально-термінологічною
лексикою (прикінцевий етап, %)**

Ступені	Сума балів	Група			
		ЕГ		КГ	
		КЕ	ПЕ	КЕ	ПЕ
Вище достатнього	19-20	---	12	---	2
Достатній	15-18	---	20	---	4
Задовільний	10-17	30	42	34	60
Низький	5-16	46	20	48	18
Незадовільний	Нижчий 5	24	6	18	16

За даними таблиці 2.11 і діаграми 2.4, як бачимо, кількісні показники щодо сформованості ступенів умінь самооцінки в учнів виявилися дещо нижчими, ніж взаємооцінки, водночас вони суттєво вирізнялись від показників учнів контрольної групи. Так, якщо на констатувальному етапі жоден з учнів обох груп не був віднесений до ступенів “вище достатнього” і “достатнього”, то на прикінцевому етапі в експериментальній групі стало: на ступені “вище достатнього” – 12 % учнів (у КГ – 2%); на достатньому – 20% (у КГ – 4%).

Діаграма 2.4.

**Порівняльні ступені сформованості вмінь самооцінки в
гімназистів у процесі роботи з міжпредметною науковою
навчально-термінологічною лексикою (%)**

На задовільному ступені стало: в ЕГ – 42% (було 30%), у КГ – 60% (було 34%); на низькому ступені залишилось: в ЕГ – 20% (було 46%), у КГ – 18% учнів (було 48%) і на задовільному: в ЕГ – 6% (було 24%), у КГ – 16% (було 18%) учнів.

На прикінцевому етапі повторно було запропоновано гімназистам заповнити картку самооцінки своїх знань і вмінь працювати з науковою навчально-термінологічною лексикою на міжпредметній основі. Порівняльні кількісні дані самооцінки учнями сформованості своїх умінь працювати з науковою навчально-термінологічною лексикою на міжпредметній основі подано в таблицях 2.12 і 2.13. (див. табл. 2.12 і 2.13)

Проаналізуємо насамперед одержані результати гімназистів експериментальної групи (див. таблицю 2.12.). Як засвідчує таблиця, учні більш адекватно підійшли до самооцінки своїх знань і вмінь щодо роботи з науковою навчально-термінологічною лексикою на міжпредметній основі. Відтепер оцінкою “висока” учні оцінили свої знання і вміння таким чином: українська

мова – 52% (було 80%) – знання і 40% (було 62%) – вміння; українська література: 66% (було 72%) – знання і 50% (було 54%) – вміння; біологія: 38% (було 20%) – знання і 34% (було 20%) – вміння; основи латинської мови з медичною термінологією: по 18% (на констатувальному етапі не було високих оцінок) знання і вміння; міжпредметна лексика: 32% - знання і 34% - вміння (на констатувальному етапі високих оцінок не було виявлено).

Оцінкою “достатня” оцінили себе з української мови: 36% (було 18%) – знання і 28% (було 26%) – вміння; української літератури: 30% (було 12%) – знання і вміння 42% (було 22%); з біології: 42% (було 38%) – знання і вміння 36% (було 16%) з основ латинської мови з медичною термінологією: 32% (було 12%) – знання і вміння 52% (було 10%); з міжпредметної лексики: 48% (було 4%) – знання і вміння – 50% (було 4%).

Оцінкою “задовільно” гімназисти експериментальної групи оцінили себе таким чином: з української мови: 8% (було 12%) – знання і вміння – 22% (було 12%); української літератури: 4% (було 16%) – знання і вміння – 8% (було 24%); з біології: 20% (було 36%) – знання і вміння – 30% (було 40%); з основ латинської мови з медичною термінологією: 40% (було 60%) – знання і вміння – 36% (було 50%); міжпредметної лексики: 20% (було 36%) – знання і вміння – 16% (було 24%).

Оцінкою “низька” оцінили свої знання і вміння тільки окремі учні з навчальної дисципліни “Основи латинської мови з медичною термінологією”: 10% (було 42%) учнів. Таких учнів, які не визначились, в експериментальній групі на прикінцевому етапі виявлено не було.

Проаналізуємо результати самооцінки своїх знань і вмінь щодо роботи з науковою навчально-термінологічною лексикою на міжпредметній основі учнів контрольної групи (див. таблицю 2.13). Дані таблиці засвідчують також певні зміни щодо самооцінки учнів, натомість їхня самооцінка здебільшого була завищеною або ж заниженою, тобто переважали неадекватні самооцінки, які не

збігалися з даними, одержаними нами у процесі самооцінної діяльності учнів

щодо результатів самооцінки конкретно виконаних ними завдань. Опишемо одержані результати. Так, оцінкою “висока” оцінили свої знання і вміння гімназисти контрольної групи на прикінцевому етапі таким чином: з української мови: 74% (було 80%) – знання і вміння – 60% (і було 60%) учнів; української літератури: 82% (було 50%) – знання і вміння – 18% (було 10%); біології: по 24% (було по 22%) знання і вміння; основ латинської мови з медичною термінологією: по 8% - знання і вміння (на констатувальному етапі оцінка “висока” була відсутньою). Зауважимо, що оцінкою “висока” щодо роботи з міжпредметною лексикою як і на констатувальному етапі ніхто з учнів не оцінив свої знання і вміння.

Оцінку “достатня” поставили собі – з української мови: 22% (було 16%) учнів за знання і вміння – 20% (було 30%); української літератури: 18% (було 10%) – знання і вміння – 18% (було 30%); біології: 44% (було 40%) – знання і вміння – 20% (було 18%) учнів; основ латинської мови з медичною термінологією: 20% (було 14%) – знання і вміння – 20% (було 10%); міжпредметної лексики: по 6% (було по 4%) за знання і вміння.

Оцінкою “задовільно” оцінили себе: з української мови: 4% (і було 4%) учнів за знання і 20% (було 10%) - вміння; української літератури: 8% (було 26%) свої вміння; біології: 32% (було 30%) – знання і 48% (було 42%) – вміння; основ латинської мови з медичною термінологією: 68% (було 58%) – знання і вміння – 50% (було 52%); міжпредметної лексики: 50% (було 38%) – знання і 36% (було 26%) – уміння.

Оцінку “низька” поставили собі учні контрольної групи з основ латинської мови з медичною термінологією: 4% (було 26%) – знання і 22% (було 38%) – за вміння і з міжпредметної лексики: 38% (було 22%) – знання і 40% (було 30%) – вміння. Частина учнів контрольної групи не визначилися щодо своїх знань – 6% (було 36%) та вмінь – 18% (було 40%) з міжпредметної термінологічної лексики.

Отже, одержані експериментальні дані засвідчили значні позитивні зміни щодо зростання адекватної самооцінки своїх знань і вмінь щодо роботи з міжпредметною науковою навчально-термінологічною лексикою як в учнів експериментальної, так і контрольної груп.

Обчислення результатів експериментального дослідження за всіма критеріями і показниками та порівняння одержаних даних з результатами констатувального етапу засвідчили позитивні зміни, що відбулися в учнів експериментальної групи в загальних рівнях засвоєння наукової навчально-термінологічної лексики на міжпредметній основі.

Порівняльні кількісні дані рівнів засвоєння учнями гімназії наукової навчально-термінологічної лексики на міжпредметній основі подано в таблиці 2.14 та діаграмі 2.5.

Таблиця 2.14

**Порівняльні рівні засвоєння учнями гімназії наукової навчально-термінологічної лексики на міжпредметній основі
(прикінцевий етап, %)**

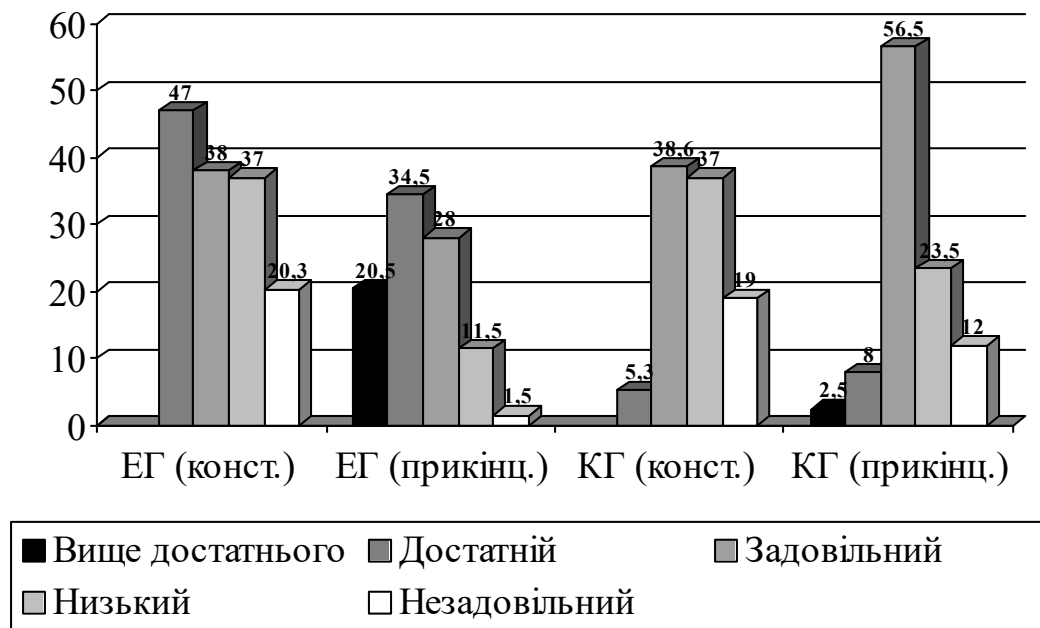
Рівні	Сума балів	Група			
		ЕГ		КГ	
		Етап навчання			
		КЕ	ПЕ	КЕ	ПЕ
Вище достатнього	98-110	---	20,5	---	2,5
Достатній	85-102	4,7	34,5	5,3	8
Задовільний	60-75	38	28	38,6	56,5
Низький	35-64	37	11,5	37	23,5
Незадовільний	Нижчий 33	20,3	1,5	19	12

З таблиці і діаграми видно ті позитивні зміни, які відбулися в учнів експериментальної групи. Так, якщо на констатувальному етапі не було виявлено в жодного учня обох груп вище достатнього рівня засвоєння наукової навчально-термінологічної лексики на міжпредметній основі, то на прикінцевому етапі означений рівень виявивсь у 20,5% учнів експериментальної і 2,5% - контрольної груп. До достатнього рівня піднялось 34,5% (було 4,7%) – в експериментальній і 8% (було 5,3%) – контрольної груп. На задовільному рівні кількість учнів

експериментальної групи зменшилась із 38% до 28%, а в контрольній групі збільшилась з 38,6% до 56,5% учнів; на низькому рівні залишилось 11,5% (було 37%) учнів експериментальної і 23,5% (було 37%) – контрольної груп. Незадовільний рівень було виявлено в 1,5% (було 20,3%) учнів експериментальної і 12% (було 19%) контрольної груп.

Діаграма 2.5.

Порівняльні рівні засвоєння учнями гімназії наукової навчально-термінологічної лексики на міжпредметній основі (%)

Отже, кількісні результати підтвердили ефективність виокремлених нами педагогічних умов і розробленої експериментальної методики щодо збагачення словникового запасу учнів гімназії науковою навчально-термінологічною лексикою на міжпредметній основі.

Висновки з розділу II

Для проведення експериментальної роботи було виділено критерії і показники засвоєння учнями наукової навчально-термінологічної лексики на міжпредметній основі. Гносеологічний критерій з показниками: обізнаність з термінами лінгвістичної, літературознавчої, біологічної, медичної,

міжпредметної термінології; репродуктивний з показниками: вміння виділяти терміни з тексту і пояснювати, з якої вони наукової галузі; вміння створювати нові терміни різними способами; вміння визначати міжпредметну термінологію; вміння працювати з термінологічними словниками; оцінно-рефлексійний з показниками: вміння адекватно оцінювати свою діяльність з термінологічною лексикою (самооцінка); вміння адекватно оцінювати діяльність інших учнів щодо роботи з термінологічною лексикою (взаємооцінка). За кожним показником учні виконували низку експериментальних завдань. За результатами виконання завдань було визначено рівні розвитку словникового запасу учнів міжпредметною науковою навчально-термінологічною лексикою: вище достатнього, достатній, задовільний, низький, незадовільний. З'ясувалося, що переважна частина учнів гімназії перебували на задовільному і низькому рівнях. Крім того, значна частина учнів були й на незадовільному рівні.

Теоретичними засадами побудови експериментальної методики збагачення словникового запасу учнів міжпредметною термінологією виступили: вчення психологів про взаємозв'язок слова, поняття і терміна; механізми, закономірності, етапи і стадії розвитку наукових понять; засвоєння учнями семантики слова; дидактичні і лінгводидактичні принципи навчання мови; міждисциплінарний підхід до збагачення словника міжпредметною лексикою.

Поняття – це логічна форма мислення, вищий рівень узагальнення, відображення істотних властивостей, зв'язків і відношень предметів і явищ дійсності, що виражені словом чи групою слів. Слово, що визначає певне поняття будь-якої галузі науки і техніки, є науковим поняттям або терміном.

Засвоїти поняття – означає усвідомити його зміст, уміти виділяти істотні ознаки, точно знати його обсяг, місце серед інших понять з тим, щоб уміти користуватися цим поняттям у пізнавально-навчальній і практичній діяльності.

Засвоєння понять учнями проходить такі етапи: початковий етап формування елементарних понять з найближчого оточення (дошкільний вік);

засвоєння наукових понять, пов'язаних з навчальними програмами (молодший шкільний вік); засвоєння сучасних наукових понять і термінів (середня і старша школи).

Розвиток наукових понять, за даними вчених, проходить складний і суперечливий шлях від життєвих, спонтанних, побутових до наукових понять різного ступеня узагальнення і далі до засвоєння термінів.

Педагогічними засадами дослідження стали загальнодидактичні і лінгводидактичні принципи навчання.

Загальнодидактичні принципи: науковість, доступність, свідомість, наступність і перспективність, систематичність, творча активність, розвивальне навчання, міцність засвоєння лексики, виховуюче навчання, єдність наукової теорії і практики, індивідуалізація і диференціація навчання.

Спеціальні частково методичні принципи: розуміння мовних значень і одночасний розвиток лексичних і граматичних навичок; семантизація слів; комунікативний, системний, функціональний, контекстний; екстралінгвістичний, парадигматичний, синтагматичний, стратегічний; тактичний принципи методики мови.

Стрижневим моментом організації дослідження виступили міжпредметні зв'язки.

Міжпредметні зв'язки – це логічна система викладання і вивчення більшості навчальних дисциплін, що зумовлена не тільки сучасним станом освіти, але й чітко вираженою інтеграцією гуманітарних, соціальних, природничих і технічних наук.

У дисертації міжпредметні зв'язки розглядаються як принцип і як умова ефективного засвоєння учнями міжпредметної наукової навчально-термінологічної лексики.

Педагогічними умовами ефективного навчання щодо збагачення словникового запасу учнів міжпредметною термінологічною лексикою виступили:

- міжпредметні зв'язки у збагаченні словникового запасу учнів науковою навчально-термінологічною лексикою (лінгвістичною, літературознавчою, біологічною, медичною);
- усвідомлення гімназистами взаємозв'язку і відмінностей дефініцій: “слово”, “поняття”, “термін”, “наукова навчально-термінологічна лексика”, “міжпредметна термінологія”;
- залучення учнів до активної діяльності зі словником наукової навчально-термінологічної лексики на міжпредметній основі;
- наявність позитивних емоційних стимулів у процесі роботи з міжпредметною термінологічною лексикою.

Розроблена лінгводидактична модель збагачення словникового запасу учнів науковою навчально-термінологічною лексикою на міжпредметній основі обіймала чотири етапи: пропедевтичний, когнітивно-збагачувальний, репродуктивно-творчий та оцінно-регулятивний. Для кожного етапу було розроблено відповідний зміст як уроків, так і позакласної роботи. Зокрема, розроблено навчальний словник міжпредметної термінологічної лексики, спецкурси “Науковий стиль мовлення” і “Наукова навчально-термінологічна лексика”; конспекти експериментальних уроків; план роботи гуртка “Майбутній науковець”, вікторини, тематику рефератів і курсових робіт і т.ін.

Результати виконання експериментальних завдань учнями на прикінцевому етапі засвідчили позитивні результати: більшість гімназистів щодо засвоєння міжпредметної термінології піднялися до достатнього і вище достатнього рівнів.

ВИСНОВКИ

Дослідження було присвячене вивченню рівнів розвитку словникового запасу учнів гімназії (медичні класи) науковою навчально-термінологічною лексикою на міжпредметній основі (українська мова, українська література, біологія, основи латинської мови з медичною термінологією). Визначено педагогічні умови та розроблено експериментальну методичку, які сприяли ефективному збагаченню словникового запасу учнів міжпредметною термінологією.

Лінгвістичними засадами дослідження є наукові положення лексикології. Лексикологія – багатоаспектна наука, що вивчає природу й сутність слова, його виникнення і зміну, визначення слів та їх уживання, структуру словникового складу мови, шляхи його поповнення і т. ін. Ставлення вчених до наукового визначення слова є неоднозначним – від повного заперечення самостійного наукового терміна “слова” до розмаїття його визначень.

Кожне слово має значення. Лексичне значення слова – це зміст слова, що відображає у свідомості і закріплює в ній уявлення про предмет, властивість, якість, процес, явище і т.ін. Лексичне значення поділяється на концептуальне, конотативне, контекстуальне, денотативне, сигніфікативне. Центральним у лексичному значенні є його концепт (мисленнєве відображення певного явища дійсності, поняття). Оволодіння семантикою слова відбувається поступово у процесі навчання і виховання.

Лексика – сукупність слів, словниковий склад мови. Лексика обмежена певними сферами вживання та стилями. Наукова лексика і науковий стиль мовлення використовуються з пізнавально-інформативною метою в галузі науки і освіти.

Науковий стиль мовлення характеризується широким використанням термінів.

Термін – це слово або словосполучення, що є назвою спеціального поняття

певної сфери науки, мистецтва, виробництва; це пізнавальна й мовна одиниця, що репрезентує ідеалізований об'єкт, входить до системи понять певної галузі, що усталилася в цій галузі, і функціонує в межах певної наукової термінології.

Для сучасної української термінологіки традиційним є використання інтернаціональних елементів, форм, що прийшли з латинської і грецької мов. Особливо це відчутно в біологічній і медичній термінологіях.

Сукупність термінів, пов'язаних один з одним на поняттєвому, словотворчому (дериватологічному) та граматичному рівнях, становить терміносистему.

Термін і терміносистема взаємопов'язані поняття: не може існувати терміносистема, яка б складалася з одного терміна, як не можна визначити будь-який термін, не звертаючись до характеру і типології всіх поняттєвих зв'язків, яких він набуває в терміносистемі.

У мовознавстві виокремлюють термін-слово, термін-поняття, термін-лексис і термін-логос.

Терміну як лексичній одиниці притаманні такі специфічні особливості: номінативність, наявність точної наукової дефініції; відсутність експресивних значень, стилістична нейтральність, системність, точна співвіднесеність з поняттям, неконотованість, відсутність синонімії.

У складі терміна виокремлюють як його компоненти терміноелементи. Термін як одиниця мови підпорядковується фонетичним і граматичним законам певної мови.

Термінологія – це сукупність спеціальних найменувань різних галузей науки і техніки, що вживаються у сфері професійного спілкування; вчення про творення, склад і функціонування термінів; загальне термінологічне вчення; це відкрита, незамкнена система всередині лексичної системи літературної мови.

Особливий аспект термінології становить творення термінів, яке вчені розглядають у контексті теорії термінологічної номінації, що зумовлена взаємодією зовнішніх і внутрішніх мовних факторів. Значна частина слів

української мови твориться морфологічним способом, за допомогою афіксальних морфем: префіксів, суфіксів, префіксів і суфіксів одночасно, постфіксів, що дає можливість створювати найрізноманітніші моделі термінів. Значення слова, якому властива певна внутрішня форма, визначається із його словотворчої структури. Для цього необхідно знати кореневі і словотворчі елементи, розуміти їх зв'язки і моделі.

Для проведення експериментальної роботи на констатувальному етапі було визначено критерії і показники засвоєння учнями наукової навчально-термінологічної лексики на міжпредметній основі. Гносеологічний критерій з показниками: обізнаність з термінами лінгвістичної, літературознавчої, біологічної, медичної, міжпредметної термінологій; репродуктивний з показниками: вміння виділяти терміни з тексту і пояснювати, з якої вони наукової галузі; вміння створювати нові терміни різними способами; вміння визначати міжпредметну термінологію; вміння працювати з термінологічними словниками; оцінно-рефлексійний з показниками: вміння адекватно оцінювати свою діяльність з термінологічною лексикою (самооцінка); вміння адекватно оцінювати діяльність інших учнів щодо роботи з термінологічною лексикою (взаємооцінка). За кожним показником учні виконували низку експериментальних завдань. За результатами виконання завдань було визначено ступені обізнаності учнів з науковою навчально-термінологічною лексикою, ступені сформованості вмінь працювати з міжпредметною термінологічною лексикою та вмінь взаємооцінки і самооцінки гімназистів у процесі роботи з міжпредметною термінологічною лексикою, а також рівні засвоєння учнями наукової навчально-термінологічної лексики на міжпредметній основі: вище достатнього, достатній, задовільний, низький, незадовільний. З'ясувалося, що переважна частина учнів гімназії перебували на задовільному (38% - в ЕК і 38,6% - КГ), низькому (по 37% - в ЕГ і КГ) і незадовільному (20,3% - в ЕГ і 19% - у КГ) рівнях.

Теоретичними засадами побудови експериментальної методики збагачення

словника учнів науковою навчально-термінологічною лексикою на міжпредметній основі стало: вчення психологів щодо взаємозв'язку слова, поняття і терміна, механізми, закономірності, етапи, стадії розвитку наукових понять і термінів; засвоєння учнями семантики слова; загальнодидактичні та лінгводидактичні принципи навчання; міждисциплінарний підхід у засвоєнні учнями наукової навчально-термінологічної лексики.

Поняття – це форма мислення, що відображає суттєві властивості, зв'язки, відношення предметів і явищ, що виражені словом чи групою слів. Усі поняття позначаються словами. Слово, що визначає певне поняття будь-якої галузі науки і техніки, є науковим поняттям або терміном.

Засвоїти поняття, а отже і термін, – означає усвідомити його зміст, уміти виділяти істотні ознаки, точно знати його об'єм, місце серед інших понять (чи термінів) з тим, щоб уміти користуватися цим поняттям (чи терміном) у пізнавально-навчальній і практичній діяльності. Процес засвоєння понять для дитини досить складний – від простих життєвих, побутових – до наукових термінів у процесі шкільного навчання під керівництвом педагога.

Засвоєння наукового поняття тісно пов'язане із засвоєнням його значення, смислу і дефініції. Значення – це система звуків, що стоять за словом і відбивають загальний людський досвід. Смысл – індивідуальне значення слова, виокремлене з об'єктивної системи зв'язків слова в мовленні окремої людини. Дефініція – це сформульований в явній і стислій формі основний зміст поняття. Дефініція є однією з найважливіших властивостей терміна.

Міждисциплінарні зв'язки у навчанні – це зв'язки між компонентами навчального процесу, що зумовлені реальними взаємозв'язками між сферами дійсності, які вивчаються у школі, та необхідністю відтворення цих взаємозв'язків у свідомості учнів; полягають у взаємному узгодженні суміжних компонентів змісту освіти і виражені у програмах і підручниках, забезпечують найкращі умови для засвоєння матеріалу учнями.

Педагогічними умовами ефективного навчання щодо збагачення

словникового запасу учнів термінологічною міжпредметною лексикою було обрано:

- міжпредметні зв'язки у збагаченні словникового запасу учнів науковою навчально-термінологічною лексикою (лінгвістичною, літературознавчою, біологічною, медичною);
- усвідомлення гімназистами взаємозв'язку і відмінностей дефініцій: “слово”, “поняття”, “термін”, “наукова навчально-термінологічна лексика”, “міжпредметна термінологія”;
- залучення учнів до активної діяльності зі словником наукової навчально-термінологічної лексики на міжпредметній основі;
- наявність позитивних емоційних стимулів у процесі роботи з міжпредметною термінологічною лексикою.

Розроблена лінгводидактична модель збагачення словникового запасу учнів науковою навчально-термінологічною лексикою на міжпредметній основі обіймала чотири етапи: пропедевтичний, когнітивно-збагачувальний, репродуктивно-творчий та оцінно-регулятивний. Для кожного етапу було розроблено відповідний зміст як уроків, так і позакласної роботи.

На першому етапі було відібрано міжпредметну наукову навчально-термінологічну лексику (лінгвістичну, літературознавчу, біологічну, медичну), на основі якої було складено навчальний словник-мінімум міжпредметної термінології, а також розроблено спецкурси “Науковий стиль мовлення” (10 кл.) і “Наукова навчально-термінологічна лексика” (11 кл.). Було проведено методичний семінар для вчителів, які були задіяні в експерименті.

На другому етапі відбувалося збагачення словникового запасу учнів у процесі читання спецкурсів, на уроках української мови, української літератури, біології, основ латинської мови з медичною термінологією.

На репродуктивно-творчому етапі проводились предметні, інтегровані уроки, уроки творчої лабораторії, міжпредметні семінари, уроки-практикуми; розробка словників міжпредметної термінології тощо.

Четвертий етап передбачав самостійну творчу діяльність учнів гімназії з науковою навчально-термінологічною лексикою як на уроках, так і в позакласній діяльності (захист словників, рефератів, вікторини, творчі лабораторії, турніри, конкурси і т. ін.). Учні залучались до оцінно-регулятивної діяльності.

Виконання експериментальних завдань учнями на прикінцевому етапі засвідчили позитивні результати щодо рівнів засвоєння наукової навчально-термінологічної лексики: більшість гімназистів експериментальної групи піднялися до вище достатнього (20,5%) та достатнього (34,5%) рівнів, на задовільному – залишилось 28% (було 38%), на низькому рівнях – 11,5% (було 37%), незадовільний рівень було виявлено в 1,5% гімназистів. Відсутних позитивних змін у рівнях розвитку словникового запасу учнів контрольної групи не відбулося.

Виконане дослідження не вичерпує всіх аспектів означеної проблеми. Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у вивченні проблеми активізації словникового запасу учнів загальноосвітньої школи молодших і середніх класів навчальною міжпредметною термінологією як гуманітарних, так і природничих дисциплін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авраменко В.І. Розвиток термінологічної лексики у процесі розбудови української системи освіти (кінець ХІХ – початок 1930-х р.р. ХХ століття). – Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – К., 2003. – 20 с.
2. Арістотель. Поетика. – К.: Мистецтво, 1967. – 135 с.
3. Баймут Т.В. Пути возникновения, развития и становления грамматической терминологии восточных славян: Для студентов - заочников. – Житомир, 1958. – 27 с.
4. Баранов М.Т. Приемы обогащения словаря учащихся / В кн. М.Т. Баранов, В.Е. Мамушин. Вопросы изучения русского языка в восьмилетней школе. – М., 1962. – 184 с.
5. Баранов М.Т., Ладыженская Т.А., Львов М.Р., Ипполитов Н.П., Ивченков П.Ф. Методика преподавания русского языка / Под ред. М.Т. Баранова. – М.: Просвещение, 1990. – 366 с.
6. Березин Ф.М., Головин Б.Н. Общее языкознание. – М.: Просвещение, 1979. – 416 с.
7. Білодід І.К., Лагутіна А.В. Особливості системи наукової термінології періоду НТР у контексті загальнолітературної мови...// Тези доповідей республіканської конференції “Науково-технічний прогрес і проблеми термінології”. – Львів, 1980. – С. 26-27.
8. Біляєв О.М. Сучасний урок української мови. – К.: Радянська школа, 1981. – 176 с.
9. Біляєв О.М., Мельничайко О.С., Пентилюк М.І. Рожило Л.П. та ін. Методика вивчення української мови в середній школі. – К.: Радянська школа, 1987. – 113с.
10. Біологічний словник / За ред. І.Г. Підоплічка. Головна ред. укр. рад. енциклопедії АН УРСР. – К., 1974. – 552 с.

- 11.Блонский П.П. Развитие представлений в школьном возрасте. – Избр. психол. произведения. – М.: Просвещение, 1964 – С. 170-201.
- 12.Богуш А.М. Вплив середовища на формування мовної особистості./ Інноваційні технології викладання української мови та літератури в школі та ВНЗ. – Житомир, 2004. – С. 12-17.
- 13.Богуш А.М. Проблема мовної особистості в педагогічній науці // Наука і освіта. – 2004. - № 1. – С. 77-79.
- 14.Большая советская энциклопедия. – М., 1946. – Т. 54. – 682 с.
- 15.Бондалетов В.Д. Социальная лингвистика. – М.: Просвещение, 1987. – 160 с.
- 16.Бондарчук Л. Межпредметные связи как средство идейно-эстетического восприятия художественного текста: На материале украинского языка и литературы в 4-6 кл.: Дисс. ... канд. пед. наук. – К., 1988. – 150 с.
- 17.Будагов Р.А. Введение в науку о языке. – М.: Просвещение, 1965. - 492 с.
- 18.Буслаев Ф.И. Преподавание отечественного языка: Учебное пособие для студентов по специальности “Русский язык и литература”. – М.: Просвещение, 1992. – 512 с.
- 19.Буслаев Ф.И. О преподавании отечественного языка. – Л.: Учпедгиз, 1941. – 340 с.
- 20.Варих С.А. Синоніми у лексичній системі української мови// Вивчаємо українську мову та літературу. – 2005. – № 8. – С. 7-9.
- 21.Виноградов В.О. Вопросы современного русского словообразования. / Избр. труды: Исследование по русской грамматике. – М.: Наука, 1975. – 558 с.
- 22.Винокур Г.О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии // Труды МИ ИФЛИ. – Т.V: Сб. статей по языковедению. – М., 1939. – С. 3-54.
- 23.Выготский Л.С. Избранные психологические исследования. – М.: Педагогика, 1959. – 405 с.

- 24.Выготский Л.С. Исследование развития научных понятий в детском возрасте. – Собр. соч. в 6-ти томах. – Т. 2. – М.: Педагогика, 1982. – 504 с.
- 25.Выготский Л.С. Мышление и речь. – М.: Лабиринт, 1996. – 415 с.
- 26.Ганиева Т.А. О системе фонетической терминологии // Современная русская лексикология. – М.: Наука, 1966. – С. 78-86.
- 27.Ганич Д., Олійник І. Словник лінгвістичних термінів. – К.: Вища школа, 1985. – 360 с.
- 28.Гирич З.І. Збагачення словникового запасу молодших школярів лексикою творів дитячої літератури ХІХ століття у процесі вивчення граматико-орфографічного матеріалу: Дис. ... канд. пед. наук. – К., 2000. – 247 с.
- 29.Глисон Г. Введение в дескриптивную лингвистику. – М., 1959. - 486 с.
- 30.Головин Б.Н. Введение в языкознание. – М., 1983. - 231 с.
- 31.Головин Б.Н. Роль терминологии в научном и учебном обучении. – Термин и слово. Межвузовский сборник / Горьковский гос. университет. – Горький, 1979.- 150 с.
- 32.Головин Б.Н. Термин и слово // Термин и слово. – Горький, 1980. – С. 3-11.
- 33.Головин Б.Н., Кобрин Р.Ю. Лингвистические основы учения о терминах. – М.: Высшая школа, 1987. – 104 с.
- 34.Голуб Н. Збагачення мовлення учнів 5-7 класів власне українською лексикою: Дис. ... канд. пед. наук. – К., 2001. – 167 с.
- 35.Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 376с.
- 36.Городецкий Б.Ю. Термин и его лингвистические свойства // Структурная и прикладная лингвистика. – М., 1987. – Вып. 3. – С. 54-62.
- 37.Горошкіна О. М. “Не бійтесь заглядати у словник...” (лексикографічна робота у 10 кл.) // Дивослово. – 1998. - № 4. – С. 18-22.
- 38.Горошкіна О.М. Методика навчання української мови в загальноосвітніх навчальних закладах ІІІ ступеня природничо-математичного профілю. – Автореф. дис. ... доктора пед. наук. – К., 2005. – 38 с.

- 39.Горошкіна О.М. Організація навчання української мови в гімназії // Дивослово. - № 9, 1997. – С. 45-48.
- 40.Горский Д.П. Определения, их виды и правила // Логика научного познания.
Актуальные проблемы: Сборник. – М., 1987. – С. 140-158.
- 41.Грамматика русского языка. Т.1, изд. АН СССР, 1952. – 720 с.
- 42.Грибан Г.В. Здійснення міжпредметних зв'язків у викладанні мови та літератури в процесі роботи над словом: Дис. ... канд. пед. наук. – К., 1998.– 158с.
- 43.Гур'єва Л. Суспільно-політична термінологія в мові періодики к. 80-х – поч. 90-х років // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. праць / НАН України, Інститут української мови, Комітет наукової термінології; Ред. кол.: Симоненко Л.О. (відп. редактор) та ін. – К., 1998. – С. 199-203.
- 44.Д'яков А.С., Кияк Т.Г., Куделько З.Б. Основи термінотворення. Семантичні та соціальні аспекти. – К., 2000. - 243 с.
- 45.Далингер В. Межпредметные связи математики и физики. Пособие для учителей и студентов. Упр. нар. образования Омского облисполкома. Обл.ИУУ- Омск, 1991. – 95 с.
- 46.Даниленко В.П. Лексико-семантические и грамматические особенности слов-терминов // Исследования по русской терминологии. – М., 1971. – С. 7-67.
- 47.Даниленко В.П. Лингвистическое изучение терминологии и культуры речи // Актуальные проблемы культуры речи. – М.: Наука, 1970. – С. 305-325.
- 48.Даниленко В.П. Русская терминология: Опыт лингвистического описания. – М.: Наука, 1977. – 246 с.
- 49.Данилюк А. Метаморфозы и перспективы интеграции в образовании // Педагогика. – 1998. – № 2. – С. 8-12.

- 50.Денисенко С., Дудик Д. Вплив терміносистеми на загальнолітературну мову // Тези доповідей 2-ої Міжнародної наукової конференції “Проблеми української науково-технічної термінології”. – Львів, 1993. – С. 37-38.
- 51.Деркач В.В. Філологічна термінологія М.П. Драгоманова в системі української наукової термінології ХІХ ст. – Автореф. канд. ... філ. наук. – К., 1999. – 16 с.
- 52.Добромыслов В.А. Обогащение активного словарного запаса учащихся (5-8 кл.) // Русский язык в школе. - 1958. - № 3. – С. 23-29.
- 53.Дорошенко С.І. Методика викладання української мови: навчальний посібник для педагогічних училищ. – К.: Вища школа, 1989. – 424 с.
- 54.Драгоманов М.П. Листи на Наддніпрянську Україну. – К., 1915. – 117 с.
- 55.Дудников А.В. О стратегических и тактических принципах методики преподавания русского языка // Русский язык в школе. – 1974. - №3. – С. 13-18.
- 56.Дуцяк І.З. Логіка. – Львів: Просвіта, 1996. – 127 с.
- 57.Єфремова О.І. Міжпредметні зв'язки фізики і математики у 9-11 кл. середньої загальноосвітньої школи: Дис. ... канд. пед. наук. – К., 2001. – 157 с.
- 58.Захарчин В.В. Українська мовознавча термінологія к. ХІХ – поч. ХХ ст. – Автореф. дис. ... канд. філ. наук. – К., 1995. – 24 с.
- 59.Заболотний О. Мовознавчі турніри (9-11 кл.)//Дивослово. – 2003. - № 4. – С. 58-62.
- 60.Зверев И., Максимова В. Межпредметные связи в современной школе. – М.: Педагогика, 1981. – 159 с.
- 61.Зелінська О. Педагогічна лексика української мови ХVІ – ХVІІІ ст.: Дис. ... канд. філ. наук. – К., 2003. – 174 с.
- 62.Иваницкая Г.М. Совершенствование работы над лексическими синонимами на уроках русского языка в IV-VI кл. школ с украинским языком обучения: Дисс. ... канд. пед. наук. – М., 1983. – 165 с.

- 63.Исаев А. К вопросу о соотношении лингвистического и логического в учении об антонимах. / Научные доклады высшей школы. – 1972. - № 1. – С. 49-56.
- 64.Исаченко А. Термин – описание или термин-название? // Славянска лингвистична терминология. – София, 1962. – Т.1. – 466 с.
- 65.Канделаки Т.Л. Значение терминов и системы значений научно-технической терминологии // Проблемы языка, науки и техники. – М.: Наука, 1970. – С. 3-39.
- 66.Канделаки Т.Л. Об одном типе словаря международных терминологических элементов // Научные доклады высшей школы. Филологические науки. – М., 1967. - № 2. – С. 18-24
- 67.Канделаки Т.Л. Семантика и мотивированность терминов. – М.: Наука, 1977. – 167 с.
- 68.Капанадзе Л.А. Национальное и интернациональное в современной научно-технической терминологии // Национ. и интернац. в литературе и языке. – Кишинев, 1969. – С. 164-172.
- 69.Караман С.О. Методика навчання української мови в гімназії. – К.: Ленвіт, 2000. – 272 с.
- 70.Караман С.О. Особливості змісту, форм, методів і технології навчання української мови в гімназії гуманітарного профілю. – Автореф. дис. ... доктора пед. наук. – К., 2000. – 30 с.
- 71.Карпова В. Мовознавча термінологія галицьких шкільних підручників перших десятиліть ХХ століття: Дис. ... канд. філ. наук. – К., 1962. – 172 с.
- 72.Квитко И.С. Термин в научном документе. – Львов, 1976. – 127 с.
- 73.Квитко И.С., Лейчик В.М., Кабанцев Г.Т. Терминоведческие проблемы редактирования. – Львов, 1986. – 151 с.
- 74.Кияк Т.Р. Лингвистические аспекты терминоведения. – К.: УМКВО, 1989. – 104с.

- 75.Ковалик І.І. Логіко-лінгвістична проблематика технічної термінології у слов'янських мовах // Наукові записки Львівського університету. Серія “Філологія”. – Львів, 1969. – Вип. 6. – С. 19-23.
- 76.Коваль А.П. Синоніміка в термінології // Дослідження з лексикології та лексикографії. – К.: Наукова думка, 1965. – С. 157-169.
- 77.Кожуховська Л.П. Збагачення мовлення учнів 5-7 кл. українською фразеологією: Дис. ... канд. пед. наук. – К., 1999. – 170 с.
- 78.Коломієць М., Молодова Л. Словник іншомовних слів. – К.: Освіта, 1998. – 190 с.
- 79.Комарова З. Семантическая структура специального слова и ее лексикографическое описание. – М., 1991. – 168 с.
- 80.Кондаков Н.И. Логический словарь. – М., 1975. – 720 с.
- 81.Кониський Г. Вибрані твори: в 2-х томах. – К.: Вища школа, 1991. – Т.1. – 494с.
- 82.Короткий психологічний словник / За ред. В.І. Войтка. – К.: Вища школа, 1976. – 191 с.
- 83.Короткий тлумачний словник української мови (Відп. ред. Л.Л. Гуменецька). – К.: Радянська школа, 1978. – 296 с.
- 84.Коршун Т. Відбір лексики для початкового етапу засвоєння української мови (на матеріалі шкіл з російською мовою викладання). – Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – К., 1995. – 25 с.
- 85.Костюк Л. К вопросу о формировании русской медицинской терминологии// Современные проблемы русской терминологии. – М., 1986. – С. 80-95.
- 86.Кочан І.М. Синонімія у термінології // Мовознавство. – 1992. - № 3. – С. 12-18.
- 87.Кочан І.М. Ще раз про системність у термінології // Укр. термінологія і сучасність: Зб. наук. праць. – К., 2001. – Вип. IV. – С. 67-70.

88. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства. – К.: ВЦ “Академія”, 2000. – 368 с.
89. Кочерган М.П. Загальне мовознавство. – К.: ВЦ “Академія”, 1999. – 287 с.
90. Краткий психологический словарь / Под ред. А.В. Петровского и М.Я. Ярошевского. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1998. – 512 с.
91. Крижанівська А. Склад і структура термінологічної лексики української мови: Дис. канд. філ. наук. – К., 1984. – 192 с.
92. Кротевич Є.В., Родзевич Н.С. Словник лінгвістичних термінів. – К.: Вид-во АН УРСР, 1957. – 236 с.
93. Крыжановская А.В. Сопоставительное исследование терминологии современного русского и украинского языков.: Проблемы унификации и интеграции. – К.: Наукова думка, 1985. – 204 с.
94. Крыжановская А.В., Симоненко Л.А. Актуальные проблемы упорядочения научной терминологии // АН УССР, Ин-т языковедения им. А.А. Потебни. – К.: Наукова думка, 1987. – 162 с.
95. Кузьмина Н.Б. Вариантность современной лингвистической терминологии // Веснік Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта імя В.І. Леніна. Серня IV Філалогія. Журналістыка. – 1970. - № 1. – С. 73-77.
96. Культура русской речи / Под ред. Л.К. Граудина и Е.Н. Ширлева. – М.: Норма, 2004. – 550 с.
97. Кутенко Л.А. Особенности работы по обогащению активного словарного запаса младших школьников в условиях близкородственного двуязычия: Дисс. ... канд. пед. наук. – К., 1985. – 152 с.
98. Ладыженская Т.А. Система работы по развитию связной речи учащихся. – М.: Педагогика, 1975. – 255 с.
99. Лановик Т. Збагачення словникового запасу учнів 5-7 кл. у процесі роботи над текстом художнього твору: Дис. ... канд. пед. наук. – К., 2002. – 182 с.
100. Левченко М. Замітка о русинской терминології // Основа: 1861. Июль. – Кн. 7. – С.183-185.

101. Левченко Т.М. Збагачення мовлення учнів 5-7 кл. етнокультурознавчою лексикою: Дис. ... канд. пед. наук. – К., 2001. – 175 с.
102. Лейчик В.М. Исходные понятия, основные положения, определения современного терминоведения и терминографии // Вестник Харьковского политехнического университета. – 1994. – Вып. 1. – С. 147-180.
103. Лепеха Т. Антонімія термінолексики судової медицини // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. – Донецьк, 1995. – Вип. 5. – С. 45-47.
104. Лесин В., Пулинець О. Словник літературознавчих термінів. – К.: Радянська школа, 1971. – 486 с.
105. Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – 683 с.
106. Литература. / Краткий словарь литературоведческих терминов. - М.: Просвещение, 1989. – 336 с.
107. Лінецька Р.С. Словник-довідник із зарубіжної літератури (за програмою 1990 року)// Всесвітня література та культура. – К.: Антросвіт, 2003. – № 4. – С. 40-49.
108. Літературознавчий словник-довідник / Р.Т. Гром'як, Ю.І. Ковалів та ін. – К.: ВЦ “Академія”, 1997. – 752 с.
109. Лотте Д.С. Основы построения научно-технической терминологии. Вопросы теории и методики. – М.: Изд. АНССР, 1961. – 158 с.
110. Луцьо І.В. Синтагматика терминологической единицы как объект лексикографического описания // Вестник Харьк. политехнического университета. – Харьков, 1994. - № 19. – С. 208-212.
111. Малевич Л. Варіантність гідромеліоративної термінології у прикладному аспекті // Матеріали ІІ Всеукраїнської наукової конференції “Українська термінологія і сучасність”. – К., 1997. – С. 74-77.
112. Масальський В.І. Розвиток мовлення // Методика викладання української мови в середній школі / За ред. С.Х. Чавдарова, В.І. Масальського. – К.: Радянська школа, 1962. – 372 с.

113. Мацько Л. Українська мова в кінці ХХ ст. // Дивослово. – 2000. - № 4. – С. 16-17.
114. Мацюк Г.П. Роль терминологии в обогащении общеупотребительной лексики украинского языка. – Автореф. дисс. ... канд. фил. наук. – К., 1985. – 19 с.
115. Медведь О.В. Українська граматична терміносистема (історія та сучасний стан): Дис. ... канд. філ. наук. – Харків, 2001. – 167 с.
116. Межпредметные связи естественно – математических дисциплин: Пособие для учителя. Сборник статей / Под ред. В.Н. Федоровой. – М.: Просвещение, 1980. – 207 с.
117. Мейе А. Пражский лингвистический кружок: Зб. статей. – М., 1967. – С. 18.
118. Мельничайко В.Я. Творчі роботи на уроках української мови. Посібник для вчителів. – К.: Радянська школа, 1984. – 222 с.
119. Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. М.І. Пентилюк. – К.: Ленвіт, 2000. – 264 с.
120. Методика преподавания русского языка / Под ред. М.Т. Баранова. – М.: Просвещение, 1990. – 368 с.
121. Михайлова Т. Семантичні відношення в українській науково-технічній термінології. – Автореф. дис. ... канд. філ. наук. – Харків, 2002. – 20 с.
122. Місник Н.В. Формування української медичної клінічної термінології: Дис. ... канд. філ. наук. – К., 2003. - 198 с.
123. Мовчун А. Етимологія граматичних термінів // Дивослово. – 2000. - № 7. – С.24-26.
124. Морковкин В.В., Морковкина А.В. О типологическом разнообразии толкований // Вестник Харьковского политехнического университета. - № 24. – Vocabulum et vocabularium. – Вып. 5. – Х.: ХПУ, 1998. – С. 3-5.

125. Москаленко Н.А. Нарис історії української граматичної термінології. – К.: Радянська школа, 1959. – 224 с.
126. Москаленко Н.А. Сучасна синтаксична термінологія в східнослов'янських мовах // Дослідження з лексикології та лексикографії. – К., 1965. – С. 170-185.
127. Наконечна Г. Формування і розвиток української хімічної термінології. – Автореф. дис. ... канд. філ. наук. – К., 1994. – 17 с.
128. Непийвода Н.Ф. Мова української науково-технічної літератури (функціонально-стилістичний аспект). – К.: ТОВ “Міжнародна фінансова агенція”, 1997. – 303 с.
129. Нечуй-Левицький І.С. Граматика українського язика: Частина І. Етимологія. – К.: Друкарня Другої Артїлі, 1914. – 46 с.
130. Овчаренко В.М. Структура і семантика науково-технічного терміна. – Харків, вид-во ХДУ, 1968. – 70 с.
131. Огар Є. Українська друкарська термінологія: формування та функціонування. – Автореф. дис. ... канд. філ. наук. – К., 1994. – 22 с.
132. Огієнко І.І. Історія української граматичної термінології // Зап. Укр. наук. товариства в Києві. – 1908. – Кн. 1. – С. 89-96.
133. Основи латинської мови з медичною термінологією // Програма для вищих медичних навчальних закладів I-II рівнів акредитації. – К.: Вид-во “Медицина”, 2003. – 47 с.
134. Острогорский В. Беседы о преподавании словесности // Хрестоматия по истории методики преподавания литературы. Составил д-р пед. наук, проф. Роткович Я.Н. – М.: Учпедгиз, 1956. – 415 с.
135. Очеркъ литературной истории малорусского нарѣчія въ XVII вѣкѣ съ приложениемъ словаря книжной малорусской рѣчи по рукописи XVII вѣка, П. Житецкаго. К.: 1889. – 127 с.
136. Панько Т.І, Кочан І.М., Мацюк Г.П. Українське термінознавство: Підручник. – Львів: Світ, 1994. – 216 с.

137. Панько Т.І. Теоретичні засади українського термінотворення // Науково-технічне слово: Бюлетень видавничо-термінологічної комісії Львівськ. політехн. ін-ту. – 1992. - № 1. – С. 34-41.
138. Пасічник Є. Українська література в школі. – К.: Радянська школа, 1983. – 319 с.
139. Пашковская Н.А., Иваницкая Г.М., Симоненкова Л.Н. Развитие речи учащихся. – К.: Радянська школа, 1983. – 199 с.
140. Пентилюк М.І. Вивчення лексики і збагачення словникового запасу учнів / Удосконалення змісту і методів навчання укр. мови. Мельничайко В.Я., Пентилюк М.І., Рожило Л.П. – К.: Радянська школа, 1982. – С. 90-110.
141. Пентилюк М.І., Нікітіна А., Горошкіна О. Концепція когнітивної методики навчання української мови // Дивослово. - 2004. – № 8. – С. 5-9.
142. Пентилюк М.І. Культура мови і стилістика. – К.: Вежа, 1994. – 230 с.
143. Пентилюк М.І. Основні напрями роботи над розвитком мовлення // Методика вивчення української мови в школі / Біляєв О.М., Мельничайко В.Я., Пентилюк М.І. – К.: Радянська школа, 1987. – 245 с.
144. Петруня М. Дидактичний матеріал з української мови 5-11 кл. // Дивослово. – 1998. - № 4. – С. 25-29.
145. Письмиченко А. Формування індустріально-будівельної термінології української, російської та англійської мов // Матеріали II Всеукраїнської наук. конференції “Українська термінологія і сучасність”. – К., 1997. – С. 82-85.
146. Пономарів О., Різун В., Шевченко Л. та ін. Сучасна українська мова: Підручник / За ред. О. Пономаріва. – К.: Либідь, 1997. – 309 с.
147. Пономарьова К. Збагачення словникового запасу молодших школярів синонімами як засіб увиразнення мовлення: Дис. ... канд. пед. наук. – К., 2002. – 145 с.
148. Попова Л. Методика формування лексических понятий в учащихся начальных классов (на материале укр. языка): Дисс. ... канд. пед. наук. – К., 1990. – 216 с.

149. Потапенко О., Кузьменко В. Шкільний словник з українознавства. – К.: Український письменник, 1995. – 291 с.
150. Потебня А.А. Из лекций по теории словесности // Эстетика и поэтика. – М.: Искусство, 1976. – 614 с.
151. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике. – Т. 4. – Вып. 2. – М., 1997. – 113 с.
152. Пристайко Т. Научно-технические термины – варианты и их типы // Функционирование терминов науки и техники в современном русском языке. – Днепропетровск, 1986. – С. 17-23.
153. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів з українською і російською мовами навчання. Українська література 5-11 кл. – К.: Шкільний світ, 2001. – 158 с.
154. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів із поглибленим вивченням біології. – К.: Шкільний світ, 2001. - 144 с.
155. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів з поглибленим вивченням української мови, ліцеїв та гімназій гуманітарного профілю. Рідна мова 8-11 кл. / Автор В. Тихоша// Дивослово. – 2003. - № 9. – С. 67-80.
156. Прохорова В.Н. Термин // Русский язык: Энциклопедия. – М.: Советская энциклопедия, 1979. – 432 с.
157. Психология / Под ред. А.А. Зарудной. – Минск: “Вышэйшая школа”, 1970. – 473 с.
158. Путляева Л.В. Современные психолого-педагогические проблемы профессионального обучения. – М., 1990. – 170 с.
159. Радченко О.І. Мовна норма і варіантність: Дис. ... канд. пед. наук. – Харків, 2000. – 186 с.
160. Разумейко В. Педагогічна лексика української мови: Дис. ... канд. філ. наук. – К., 1995. – 225 с.
161. Реймерс И.Ф. Основные биологические понятия и термины. – М.: Просвещение, 1988. – 320 с.

162. Реформатский А.А. Введение в языкознание / Под ред. В.В. Виноградова. – М.: Аспект Пресс, 1998. – С. 103-185.
163. Реформатский А.А. Термин как член лексической системы языка // Проблема структурной лингвистики. – М.: Наука, 1968. – С. 103-125.
164. Рідна мова: Підручник для 9 кл. гімназій, ліцеїв та шкіл з поглибленим вивченням укр. мови / М.Я. Плющ, В.І. Тихоша, С.О. Караман, О.В. Караман. – К.: Освіта, 2002. – 288 с.
165. Розенталь Д., Теленкова М. Словарь-справочник лингвистических терминов. – М.: Просвещение, 1976. – 543 с.
166. Семчинський С.В. Загальне мовознавство. – К.: Око, 1996. – 416 с.
167. Симоненко Л.І. Українська наукова термінологія: стан та перспективи розвитку // Укр. термінологія і сучасність: Зб. наук. праць. Вип. IV. К.: КНЕУ, 2001. – С. 3-8.
168. Симоненко Л.І. Українська термінологія кінця ХХ ст. // Українська термінологія і сучасність. Матеріали II Всеукраїнської наукової конференції. – К., 1997. – С. 10-14.
169. Симоненко Л.І. Формування української біологічної термінології. – К., 1991. – 152 с.
170. Синиця І.О. Психологія усного мовлення учнів 4-8 кл. – К.: Радянська школа, 1974. – 207 с.
171. Сирохман І. Проблеми термінології в термінознавстві молочних і рибних товарів // Тези доповідей 2-ої Міжнародної конференції “Проблеми української науково-технічної термінології”. – Львів, 1994. – С. 224-228.
172. Склад і структура термінологічної лексики. – К.: Наукова думка, 1984. – 194 с.
173. Словник-довідник з укр. лінгводидактики: Навчальний посібник / Кол. авторів за ред. М. Пентилюк. – К.: Ленвіт, 2003. – 149 с.
174. Словник медичних термінів / В.Й. Кресюн, Ю.І. Бажора, Л.Г. Кириченко та ін. – Одеса: Маяк, 1994. – 376 с.

175. Смотрицкий М. Грамматика словенскія правильное синтагма. – Евю коло Вільнюса: 1619; М. – 1648. – 147 с.
176. Соколовська В. Українська термінологія з генетики: походження, структура, системність (лінгвістичні аспекти). – Автореф. дис. ... канд. філ. наук. – К., 1999. – 20 с.
177. Срезневский И.И. Об обучении родного языка и особенно в детском возрасте. – М.: СПб, 1899. – 309 с.
178. Сташко М. Формування та розвиток української бібліотечно-бібліографічної термінології. – Автореф. дис. ... канд. філ. наук. – К., 1999. – 19 с.
179. Стебунова А.М. Лексико-семантична характеристика російської клінічної термінології: Дис. ... канд. філ. наук. – К., 1997. – 184 с.
180. Стебунова А.М. Роль навчальних термінологічних словників у процесі вивчення основ медицини іноземними студентами // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. праць. – К., 1998. – С. 253 – 255.
181. Степанов Ю.С. Основы общего языкознания. – М., 1975. - 376 с.
182. Столяренко Л.Д. Основы психологии. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2003. – 672 с.
183. Суперанская А.В., Подольская Н.В., Васильева Н.В. Общая терминология: Вопросы теории. – М.: Наука, 1989. – 246 с.
184. Сухов Н.К. Об основных направлениях современной терминологической работы в технике // Вопросы терминологии (материалы Всесоюзного терминологического совещания). – Изд-во АН СССР. – М., 1961. – С. 124-129.
185. Сучасний довідник школяра в 2-х томах: 5-11 кл. – Харків: Школа, 2003. – 720 с.; 872 с.
186. Терпигорев А.М. Вопросы научно-технической терминологии // Вестник АН СССР. - № 8. – С. 37-43.

187. Тимофеев Л., Тураев С. Краткий словарь литературоведческих терминов. – М.: Просвещение, 1978. – 224 с.
188. Тихоша В.І., Плющ М.Я., Караман С.О. Рідна мова: Підручник для 10 кл. гімназій, ліцеїв та шкіл з поглибленим вивченням української мови. – К.: Освіта, 2004. – 352 с.
189. Тихоша В.І. Формування лексичних умінь і навичок з української мови в учнів 5-6 кл. шкіл з російською мовою навчання: Дис. ... канд. пед. наук. – К., 1993. – 180 с.
190. Ткачук Г.О. Збагачення мовлення студентів педагогічного училища експресивною лексикою як засіб його увиразнення: Дис. ... канд. пед. наук. – К., 2002. – 156 с.
191. Тлумачний словник української мови / За ред. Д. Гринчишина. – К.: Освіта, 1999. – 302 с.
192. Уліщенко А.Б., Уліщенко В.В. Українська література. Нова хрестоматія (за новітніми програмами МОН). 11 кл. – Харків: Торсінг, 1999. – 768 с.
193. Українська мова. Енциклопедія. – К.: Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М.П. Бажана, 2000. – 752 с.
194. Українська мова: Підручник для 10-11 кл. шкіл з укр. та рос. мовами навчання / О.М. Біляєв, Л.М. Симоненкова, Л.В. Скуратівський, Г.Т. Шелехова. – К.: Освіта, 1997. – 240 с.
195. Уманська Т. Чи є вдача у слів? // Українська мова та література. – 2005. - №19. – С. 17-20.
196. Усатенко Т.П. Лексична семантика і розвиток мовлення учнів. – К.: Радянська школа, 1988 - 467 с.
197. Ушаков Д.Н. Толковый словарь русского языка.– М.–1935.–Т. IV. – 752 с.

198. Ушакова О.С. Развитие речи детей на занятиях // Дошкольное воспитание, 1980. - № 10. – С. 38-43.
199. Ушинский К.Д. Избранные педагогические сочинения в 2 Т. – М.: Педагогика, 1967. – Т. II. – 467 с.
200. Федоренко Л. Принципы обучения русскому языку. – М.: Просвещение, 1964. – 159 с.
201. Фердінан де Соссюр. Курс загальної лінгвістики. – К.: Основа, 1998. – 324 с.
202. Філософські питання мовознавства. – К., 1972. – 198 с.
203. Философский энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1989. – 814 с.
204. Франко І. Літературно-критичні статті. – К.: Радянська школа, 1950. – 448 с.
205. Франко І.Я. Слов'янська взаємність в розумінні Яна Коллара і тепер // Зібрання творів у 50-ти томах. – К.: Наукова думка, 1981. – Т. 29. – С. 51-76.
206. Фролова К. Аналіз художнього твору. – К.: Радянська школа, 1975. – 175 с.
207. Химическая энциклопедия в пяти томах / гл. ред. И.Л. Кнунянц. – М.: Советская энциклопедия. – М., 1988-1990.
208. Холодний Г. До історії організації термінологічної справи на Україні // Вісник ІУНМ. – Випуск 1, 1928. – С. 9-21.
209. Худолєєва С.П. Термін і його лінгвістична сутність // Мовознавство. – 1979. - № 5. – С. 60-69.
210. Цимбал Н. Термінотворення в органічній хімії // Мовознавство. – 1997. - №2-7. – С. 45-49.
211. Чепелюк Н.І. Збагачення словникового запасу учнів початкових класів дієслівними формами: Дис. ... канд. пед. наук. – Одеса, 2001. – 177 с.

212. Черноусова Н.С. Словарная работа на уроках русского языка в 4-8 классах. Пособие для учителя. – К.: Радянська школа, 1963. – 166 с.
213. Шанский Н.М. Развитие словообразовательной системы русского языка в советскую эпоху / Мысли о современном русском языке. – М.: Просвещение, 1969. – С. 155-166.
214. Шахнарович А.М., Юрьева Н.М. Психолингвистический анализ семантики и грамматики (на материале онтогенеза речи). – М.: Наука, 1983. – 255 с.
215. Шелехова Г.Т., Остаф Я.І., Скуратівський Л.В. Рідна мова: Підручник для 9 кл. – К.: Освіта, 1995. – 224 с.
216. Шелов С.Д. Внеязыковая детерминированность терминологических систем// Терминоведение / Под ред. В.А. Татарина. – М., 1993. – Вып. 3. – С. 14-24.
217. Щерба Л.В. О дальше неделимых единицах языка // Вопросы языкознания. – 1962. - № 2. – С. 96-102.
218. Щерба Л.В. Очередные проблемы языковедения. – Изв. ОЛЯ АН СССР, 1945. - № 4-5. – С.173-179.
219. Щербина В. Проблемы литературного образования в средней школе: Пособие для учителя. – М.: Просвещение, 1982. – 319 с.
220. Энциклопедия для детей. / Гл. ред. Мариам Аксенова. – М.: Аванта Плюс, 2003.
221. Юридична енциклопедія у 8 томах. – К.: Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М.П. Бажана, 1999.
222. Fachsprache / internationale Zeitschrift für Fachsprachenforschung, didaktik und Terminologie. Wien, 1979. – I. Jahrgang. – Heft 1-2. – 76 S.
223. Lozinski I. Gramatyka jenzyka ruskiego (maleruskiego). Przemysl. – 1846.
XXVII-XXIX.
224. Rondeau G. Infroduction a la terminologie. – Quebec. 1980. – 54 S.

225. Sager J.C. Classification and hierarchy in technical terminologies // Informatics 2. Proceedings of a Conference held by the ASLIB CO – ordinate Indexing Group on 25-27 march 1974 at Now College Oxford. Horsnell: ASLIB, 1974. Ed. V.